«Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος» του Άνθιμου Γαζή

Σημειώσεις

Νίκος Βαμβουνάκης, «Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος»
του Άνθιμου Γαζή, (Βιέννη, 1800) - Σημειώσεις
Αθήνα, Φεβρουάριος 2026
Copyright: Νίκος Βαμβουνάκης
Έκδοση σε 101 αντίτυπα, με δωρεάν διάθεση - Αθήνα, 2026
ISBN: 978-618-00-5020-2

Νίκος Βαμβουνάκης

«Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος» του Άνθιμου Γαζή (Βιέννη, 1800)

Σημειώσεις

Αθήνα
2026

*«Ένας χάρτης που δεν περιλαμβάνει την Ουτοπία,
δεν αξίζει ούτε καν μια ματιά»*

* ***Oscar Wilde***

*«Μου αρέσουν οι χάρτες γιατί ψεύδονται
Γιατί δεν δείχνουν τη βάναυση αλήθεια
Γιατί καλόκαρδα και μεγαλόθυμα
ξεδιπλώνουν μπροστά μου έναν κόσμο,
όχι αυτού του κόσμου»*

* ***Wislawa Szymborska*** [1]

* [2]

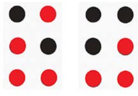

1. Νόμπελ Λογοτεχνίας 1996.
2. Δυο ρήσεις για την ουτοπία ενός κράτους που απεικονίζεται «ψευδώς» να εκτείνεται σε όλη τη βαλκανική χερσόνησο.

QR: Υψηλής ανάλυσης ψηφιακή απεικόνιση του Πίνακα (Αντίτυπο Φλωρεντίας)

⇦ **Scan and double click**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Abstract in English **11**

Συνοπτικά στοιχεία **12**

Πρόλογος **13**

Εισαγωγή **14**

Στοιχεία για την Οθωμανική αυτοκρατορία το 1800 19

Σχέσεις Οθωμανών με Αυστρία [] και διεθνής περίγυρος, μεταξύ 1765 - 1821 21

Ο θεσμικός ρόλος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως 22

Χαρτογραφικές επιρροές Delisle και D'Anville σε Χάρτα και Πίνακα 23

I. Βιογραφικό του Άνθιμου Γαζή **26**

II Το χαρτογραφικό έργο του Ά. Γαζή **37**

III. Στοιχεία για τον Franz Müller (1755-1816) **48**

IV. Χρόνος και τόπος δημιουργίας του Πίνακα **54**

V. Ομοιότητες και διαφορές Χάρτας και Πίνακα **57**

1. Οι όροι «χάρτα» και «πίναξ» 57

2. Η γεωγραφική προβολή Χάρτας και Πίνακα 59

3. Επιχρωματισμός - γραφικοί χαρακτήρες 60

4. Προμετωπίδα 62

5. Ανεμολόγιο 65

6. Τοπωνύμια 68

VI. Ο Πίναξ:
Σμίκρυνση της Χάρτας ή ένας διαφορετικός χάρτης; **70**

VII. Χάρτα και Πίναξ:
Δύο μνημεία χαρτογραφικής κληρονομιάς **82**

VIII. Οι εκδότες και οι εκδόσεις του Πίνακα **85**

1. Οι εκδότες του Πίνακα 85

2. Η σωστή και η λάθος αναγραφή του Αιγαίου Πελάγους, συν άλλες διαφορές 90

3. Οι διαφορετικές εκδοχές στα ένθετα της α' έκδοσης 91

4. Η β' έκδοση του 1810 95

6. Ο Τρόπος κοπής του Πίνακα 100

IX. Αριθμός αντιτύπων του Πίνακα **101**

X. Συμβολή Müller και Γαζή στη σύνθεση του Πίνακα **105**

XI. Ένας χάρτης της Ελλάδος ή των Βαλκανίων; **110**
XII. Χαρτογραφική / Συλλεκτική αξία του Πίνακα **121**
XII. Η κρυφή αφιέρωση του Γαζή στον Ρήγα **125**
XIV. Απολογισμός **130**
Addenda 135
Παραρτήματα **137**
Παράρτημα I
«Νεοελληνικός Διαφωτισμός»: Σκέψεις / Απόψεις 137
Παράρτημα II
Η καταγωγή του Ρ. Φεραίου 140
Παράρτημα III
Ο ορθόδοξος κλήρος στις αρχές του 19ου αιώνα 147
Παράρτημα IV
Περιοχές της σημερινής Ελλάδας στον Πίνακα 150
Βιβλιογραφία **158**
CV 163
Ευρετήριο κυρίων ονομάτων **164**

Abstract in English

The Rigas Feraios Harta (Χάρτα), published in Vienna in 1797, is the first and most significant map produced in Greek language. Its importance extends beyond its cartographic value: the Harta (often written: Charta) has acquired profound historical and symbolic resonance, as it embodies ideals which, to a certain extent, contributed to inspiring the Greek War of Independence in 1821.

2. Three years after, Anthimos Gazis published also in Vienna, the Geographicos Pinax (Πίναξ) of Greece, a map of smaller dimensions, with several significant variations. Contemporary scholars regard it not as a derivative of Rigas' work but as a different cartographic entity.

3. Both maps are considered as «monuments of the Greek cartographic heritage». The Pinax by Gazis is exceptionally rare, with only 13 surviving copies worldwide (compared to the 56 extant copies of Rigas Feraios' Harta).

4. This monograph presents a range of elements concerning the historical context around 1800, alongside certain personal -at times "heretical"- interpretations that diverge from official Greek historiography. Without purporting to constitute an academic study, the aim is also to highlight questions and furnish material, accumulated by the author over the past forty years. In the hope that they may prove useful to future researchers

5. A remarkable discovery, made thanks to todays' technology is the date that Gazis engraved, in a microscopic way on the Pinax regarding Rigas's arrest by the Austrians, which lead to his execution by the Ottomans. This inscription, totally imperceptible to the naked eye, remained secret for 222 years. Its existence came to light in 2022, through the use of ultra–high resolution scanning and its fortuitous observation.

Συνοπτικά στοιχεία

Ονομασία του χάρτη, όπως αναγράφεται στην προμετωπίδα του.

«Πίναξ Γεωγραφικός τῆς Ἑλλάδος Μέ τά Παλαιά καί Νέα Ὀνόματα. Ἐπιδ. ὑπό Α. Α. Γαζῆ Μηλιώτου καί ἐκδοθείς παρά Φρανσοά Μύλλερ. Ἀφιερωθές τῷ Γένει τῶν Ἑλλήνων»

Τόπος και έτη δυο εκδόσεων: Βιέννη, **1800** (α’) και **1810** (β’)

Χαράκτης: Franz Müller
Κλίμακα: 1:1.120.000 περίπου, με διαφορετικές κλίμακες ανά περιοχές.
Γεωγραφική κάλυψη: Βαλκάνια και Μικρά Ασία, συν ένθετα Σικελίας και Κύπρου.
Σχήμα - Διαστάσεις: Έχει τυπωθεί σε 11 φύλλα, που ενωμένα μεταξύ τους, σχηματίζουν ένα χάρτη διαστάσεων 105 x 103 εκ.
Χρωματισμός: Εποχής που κατασκευάστηκε ο χάρτης (6 χρώματα σε απαλούς τόνους).
Αριθμός αντιτύπων που εκδόθηκαν το 1800 και το 1810: Ενδεχομένως περί τα 300.
Αριθμός αντιτύπων που είναι γνωστά (2026): **13**

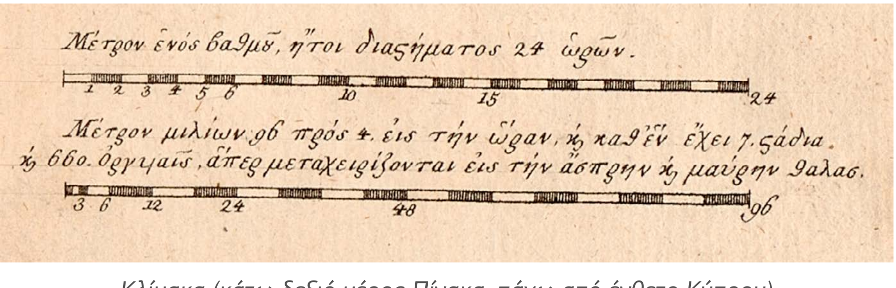

Κλίμακα (κάτω δεξιό μέρος Πίνακα, πάνω από ένθετο Κύπρου)

Πρόλογος

Οι χάρτες είναι ερωτεύσιμοι γιατί είναι συνυφασμένοι με το θελκτικό άγνωστο.

Η περιπλάνηση σε νέους ορίζοντες.
Η εξερεύνησή τους.

Οι δυνατές συγκινήσεις μιας (φαντασιακής) περιπέτειας: πρόκληση και υπέρβαση των ορίων.

Η προσδοκία όσφρησης και αφής του πρωτόγνωρου.
Η ψευδαίσθηση και συνάμα πεποίθηση της μοναδικότητας.

Με δυο λόγια: όσα απουσιάζουν από την καθημερινή / μετρημένη ζωή: τα συστατικά στοιχεία του έρωτα.

Ένας παλιός χάρτης είναι κάτι ανάμεσα σε ένα καλό βιβλίο και σε ένα έργο τέχνης. Ένας δείκτης για την τεχνοτροπία και την αισθητική της εποχής του. Ένας κόσμος που κάποτε υπήρξε και που πολλές εκφάνσεις του εκτείνονται στο σήμερα ως προϊστορία και συχνά ως ερμηνεία του.

***

Ο «Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος» του Άνθιμου Γαζή, είναι ένας **εξαιρετικά σπάνιος χάρτης**. Τα γνωστά σωζόμενα αντίτυπά του σε όλο τον κόσμο είναι μόνο 13. Κανένα από τα οποία δεν ανήκει στην κυριότητα του ελληνικού Κράτους.

Οκτώ σχεδόν γενιές από την εκτύπωσή του το 1800, ο Πίναξ είναι ένας καθρέφτης μιας γεωγραφικής περιοχής, όπου σήμερα υπάρχουν, εν όλω ή εν μέρει, 13 γεωγραφικές οντότητες. [3] Εκεί που υπήρχε τότε μόνο η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Νίκος Βαμβουνάκης
Αθήνα, Ιαν. 2026

3. Τουρκία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Μολδαβία, Σερβία, Β. Μακεδονία, Αλβανία, Μαυροβούνιο, Βοσνία, Κροατία, Σλοβενία, Κύπρος και Ελλάδα. Συν το Κόσοβο.

Εισαγωγή

1. Υπογραμμίζεται εκ προοιμίου ότι **η Χάρτα, λόγω ιστορικής βαρύτητας και συναισθηματικής φόρτισης, είναι αναμφίβολα σημαντικότερη από τον Πίνακα.**

Οι δυο χάρτες τυπώθηκαν στη Βιέννη το 1797 και το 1800 αντίστοιχα και καλύπτουν την ίδια ακριβώς έκταση της βαλκανικής Χερσονήσου. [[4]]

Οι εκδόσεις τους συμπίπτουν με την περίοδο κορύφωσης του «νεοελληνικού διαφωτισμού», [[5]] που διαρκεί έως περίπου το 1820. Τα εισαγωγικά στο «νεοελληνικός διαφωτισμός» -όσες φορές γίνεται αναφορά σε αυτόν στο παρόν κείμενο-, είναι, διότι σύμφωνα και με την Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ: «... ***η Ελλάδα δεν γνώρισε Διαφωτισμό.*** *Ποιος φταίει; Θα το πω: η Εκκλησία*». [[6]]

2. Στόχοι του κειμένου που ακολουθεί είναι (μεταξύ άλλων):

α) να διερευνηθεί εάν ο Πίναξ αποτελεί αντίγραφο της Χάρτας -με την οποία συχνά συγχέεται- [[7]] **ή εάν πρόκειται για διαφορετικό χάρτη.** Αν ισχύει, όπως υποθέτουμε, το δεύτερο, τότε οι αλλαγές που έχουν γίνει από τον Γαζή παρουσιάζουν σημειωτικό ενδιαφέρον **και για τους δυο χάρτες**,

β) να γίνει καλύτερα κατανοητό το **ιστορικό πλαίσιο** μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε ο Πίναξ και να αναδειχθούν ορισμένες όψεις του, που συνήθως υποβαθμίζονται ή αποσιωπώνται, ενδεχομένως επειδή δεν εναρμονίζονται με τις αφηγήσεις της επίσημης ιστοριογραφίας,

---

4. Στις σελίδες που ακολουθούν διατηρούμε τους όρους «Βαλκάνια» και «Βαλκανική Χερσόνησος» μολονότι τείνουν να εξαλειφθούν διεθνώς τα τελευταία 30 περίπου έτη, από τον χωρίς αρνητικούς συνειρμούς, σύγχρονο γεωγραφικό προσδιορισμό «Νοτιοανατολική Ευρώπη».
5. Ορολογία που πλάστηκε το 1945 από τον Κ. Θ. Δημαρά.
6. βλ. Άρθρο Δ. Ψαρρά σε «Εφημερίδα των Συντακτών» (31.10.2020).
7. Μ. Παζαρλή: «Ρήγα Βελεστινλή - Χάρτα της Ελλάδος: Μία χαρτογραφική προσέγγιση», Διδακτορική Διατριβή (ΑΠΘ) 2014, σελ. 261: «*Ο Πίνακας της Ελλάδος του Γαζή, είναι σαφώς λιγότερο γνωστός και σχολιασμένος από η Χάρτα, εν μέρει λόγω του πολύ περιορισμένου αριθμού αντιτύπων που σώζονται, και εν μέρει λόγω της εξαρχής αντιμετώπισής του από τους μελετητές ως αντιγράφου της Χάρτας.*» https://shorturl.at/wzU57 (Σύνδεσμος ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΣ πλέον).

γ) να τεκμηριωθεί η ύπαρξη της **κρυφής αφιέρωσης στον Ρήγα**, που εντοπίστηκε το 2021, από την οποία αναδεικνύεται μια έως σήμερα άγνωστη πτυχή της προσωπικότητας του Γαζή και

δ) **να καταγραφούν** όσα στοιχεία συλλέχθησαν επί 40 περίπου έτη για τον Πίνακα και την Χάρτα, για το ενδεχόμενο κάποιο από αυτά να χρησιμεύσει σε μελλοντικούς ερευνητές.

3. Έχει επισημανθεί ότι «*ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της χαρτογραφίας του 18ου αιώνα ήταν το έντονο ενδιαφέρον για την ιστορική χαρτογραφία πού επέδειξαν οι λεγόμενοι «**γεωγράφοι του γραφείου**», οι οποίοι αποπειράθηκαν να συγκεράσουν τη χαρτογραφία, τη γεωγραφία και την ιστορία*». [8] Γαζής, και Ρήγας, ανήκουν και οι δυο στην κατηγορία αυτή.

Επίσης είναι αξιοσημείωτο ότι Χάρτα και Πίναξ απετέλεσαν πεδίο έρευνας της ιστορικής χαρτογραφίας, μόνο σχετικά πρόσφατα. Όπως υπογραμμίζει ο καθηγητής Ευ. Λιβιεράτος, «*οι χαρτογράφοι στην Ελλάδα (παλαιότερα) δεν ασχολήθηκαν, γιατί η ιστορική χαρτογραφία δεν ήταν ένα θέμα που τους ενδιέφερε τόσο, όσο η σύγχρονη χαρτογραφία της εποχής τους*». [9] Φαινόμενο που ίσχυε διεθνώς έως τη δεκαετία του 1980. [10]

4. Λόγω της στενής συγγένειας των δυο χαρτών, οι βιβλιογραφικές και άλλες αναφορές στη Χάρτα του Ρήγα είναι πολλές. Εύγλωττες όμως είναι και οι πολυάριθμες «**σιωπές**» του Πίνακα, σε σχέση με τη Χάρτα.

5. Ο σχεδιασμός και η διαμόρφωση του Πίνακα οφείλονται αποκλειστικά στον Γαζή, όπως τεκμηριώνεται πλήρως στις επόμενες σελίδες. Συνεπώς, η άποψη που είχε διατυπωθεί πριν από λίγα έτη, ότι ο Πίναξ θα πρέπει να θεωρείται «*έκδοση του Μύλλερ και όχι του Γαζή*», δεν ευσταθεί.

---

8. Κείμενο από Έκθεση του Αρχείου Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου του ΜΙΕΤ με θέμα τους χάρτες της Μακεδονίας. (2014).
9. www.amna.gr/macedonia/article/214548/Sto-mualo-tou-Riga-Belestinli
10. "*Until the 1980s, the study of the history of cartography was defined by two idealisations: (1) that maps are strictly factual statements and (2) that cartography is an innately progressive science that serves as a surrogate for Western civilisation as a whole. Then, the recognition that maps are actually cultural texts made for specific functions transformed map history into an exciting, interdisciplinary field of study.*" Cf: M.H.Edney *The History of Cartography* -Volume 4 - Cartography in the European Enlightenment»: Edited by Matthew H. Edney and Mary Sponberg Pedley, 2019, σσ 1920.

Σημαντική πηγή πληροφοριών για τον Γαζή ήταν η «*Γεωγραφία Νεωτερική*» που κυκλοφόρησε στη Βιέννη το 1791 από τους Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγόριο Κωνσταντά, που υπέγραψαν το έργο τους ως «Δημητριείς». Βασικό πρότυπο της Νεωτερικής Γεωγραφίας ήταν η «*Géographie Moderne*», που κυκλοφόρησε στα 1782. [[11]]

Παράλληλα, ο Γαζής επεξεργαζόταν επί σειρά ετών την «*Γεωγραφία του Μελετίου*» την οποία εμπλούτισε, προβαίνοντας στην έκδοσή της (σε 4 τόμους) στη Βενετία, το 1807. [[12]]

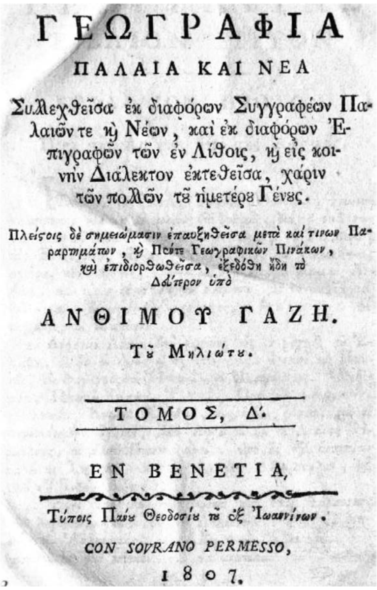
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ
ΠΑΛΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ
Συλλεχθεῖσα ἐκ διαφόρων Συγγραφέων Παλαιῶν τε καὶ Νέων, καὶ ἐκ διαφόρων Ἐπιγραφῶν τῶν ἐν Λίθοις, καὶ εἰς κοινὴν Διάλεκτον ἐκτεθεῖσα, χάριν τῶν πολλῶν τοῦ ἡμετέρου Γένους.
Πλείστοις δὲ σημειώμασιν ἐπαυξηθεῖσα μετὰ καί τινων Παραρτημάτων, καὶ Πέντε Γεωγραφικῶν Πινάκων, καὶ ἐπιδιορθωθεῖσα, ἐξεδόθη ἤδη τὸ Δεύτερον ὑπὸ
ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ.
Τοῦ Μηλιώτου.
ΤΟΜΟΣ, Δ'.
ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ,
Τύποις Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.
CON SOVRANO PERMESSO,
1807.

<u>*Εξώφυλλο*</u>*: «Συλλεχθεῖσα ἐκ διαφόρων Συγγραφέων Παλαιῶν τε καί Νέων, καί ἐκ διαφόρων Ἐπιγραφῶν των ἐν Λίθοις, καί εἰς κοινήν Διάλεκτον ἐκτεθεῖσα, χάριν τῶν πολλῶν τοῦ ἡμετέρου Γένους. Πλείστοις δέ σημειώμασιν ἐπαυξηθεῖσα μετά καί τινων Παραρτημάτων, καί Πέντε Γεωγραφικῶν Πινάκων καί ἐπιδιορθωθεῖσα ἐξεδόθη ἤδη τό Δεύτερον ὑπό Ἀνθίμου Γαζῆ. Τοῦ Μηλιώτου.»*

6. Ο Γαζής -κατά το πρότυπο του Ρήγα-, ονόμασε τον χάρτη του «*Πίναξ Γεωγραφικός **της Ελλάδος***», σε μια χρονική στιγμή κατά την οποία το «Έλληνας» δεν είχε ακόμα επικρατήσει, σε σχέση με τους όρους «Ρωμιός» και «Γραικός». Σε αυτό συνέβαλαν θετικά και οι Φιλιππίδης και Κωνσταντάς που θεωρούσαν υποτιμητική την ονομασία «Ρωμιός». Υπενθυμίζεται ότι στη διαμάχη Ρωμιός / Γραικός / Έλληνας, ο Αδ.Κοραής είχε προτείνει την υιοθέτηση του «Γραικός».

7. Το πώς και κατά πόσον οι ιδέες του Ρήγα, συνέβαλαν αργότερα στη διαμόρφωση της «Μεγάλης Ιδέας» από τον Ιω. Κωλέττη, η Αν. Στουραΐτη και ο Αλ.Καζαμίας διατυπώνουν περιεκτικά τους πραγματικούς λόγους: «(The

11. Επανέκδοση το 2006 από την «Εστία».
12. Πρώτη έκδοση στη Βενετία το 1728.

Megali Idea) ... *lacking a unified and autonomous meaning, emanates from the failure of the relevant historiography to grasp its utopian character* (...) *In this regard* (it) *will be treated here as a polyvalent notion encompassing four main intellectual elements:* a) *an irredentist nationalist ideology,* b) *a Western civilizing mission,* c) *an ethno-religious concept of nationhood and d) an imperialist project of reviving the old Byzantine Empire, all unified in the same utopian vision of creating the state of Greater Greece (Μεγάλη Ελλάς)».* [13]

8. Ο ρόλος ενός ιδιαίτερου τύπου χαρτών που εμφανίστηκαν στα τέλη του 18ου αιώνα, για τους λαούς που προσδοκούσαν την εθνική τους ανεξαρτησία, μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια μορφή «ήπιας επαναστατικότητας». Η κατασκευή ενός τέτοιου χάρτη: α) καθιστούσε ευδιάκριτες τις περιοχές που κατείχαν οι τότε αυτοκρατορίες και δήλωναν την ύπαρξη ενός έθνους και β) παράλληλα, έδειχναν στο ευρύ κοινό μια συγκεκριμένη εικόνα - όραμα πως θα μπορούσε να ήταν ένας χάρτης σε μια νεα τάξη πραγμάτων. Χειρόγραφους χάρτες της κατηγορίας αυτής με βάση την Ρωμαϊκή Ιταλία έφτιαξαν οι Carbonari και αντίστοιχους οι Πολωνοί μετά τον εδαφικό κατακερματισμό τους, όπως και οι Γερμανοί που πρέσβευαν «*Das deutsche Sprachgebiet*».

9. Το παρόν δεν διεκδικεί ούτε φύλλο «επιστημονικής δάφνης» καθότι ο συντάκτης δεν είναι ακαδημαϊκός. Ακριβώς όμως επειδή δεν επιδιώκεται οποιαδήποτε αναγνώριση ή χορηγία, μπορούν να διατυπωθούν ερμηνείες που αποκλίνουν από τις κρατούσες. Και να επισημανθούν διάφορα απαράδεκτα της ελληνικής εθνοκεντρικής εκπαίδευσης. [14]

10. Το κείμενο που ακολουθεί διατίθεται δωρεάν σε έντυπη μορφή και στο διαδίκτυο, όχι επειδή οι τυχόν αναγνώστες του προεξοφλούνται ελάχιστοι, αλλά για λόγους αρχής, θεωρώντας ότι η γνώση δεν θα έπρεπε να ήταν εμπορεύσιμη. Η μη πρόσβαση σε αυτήν, υπονομεύει την κριτική σκέψη και διευρύνει περαιτέρω τις ανισότητες.

---

13. Stouraiti, A. and Kazamias, Al. «The Imaginary Topographies of the *Megali Idea.* National Territory as Utopia». Βλ. «Spatial conceptions of the Nation», Ed. by N. Diamantouros, Th.Dragona and Ç.Keyder. - Tauris Publishers, London-N,Y., 2010.

14. Σε τέτοιο σημείο μάλιστα που πολλοί Έλληνες:
- δεν γνωρίζουν την προέλευση / ετυμολογία της λέξης «Ρωμιός»,
- δεν ξέρουν ότι τα βλάχικα είναι μια λατινογενής γλώσσα,
- έχουν λανθασμένη ή ασαφή αντίληψη για τους Αρβανίτες και την φυλετική τους προέλευση,
- αγνοούν ποια ήταν η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και πότε καθιερώθηκε ο όρος «Βυζάντιο».

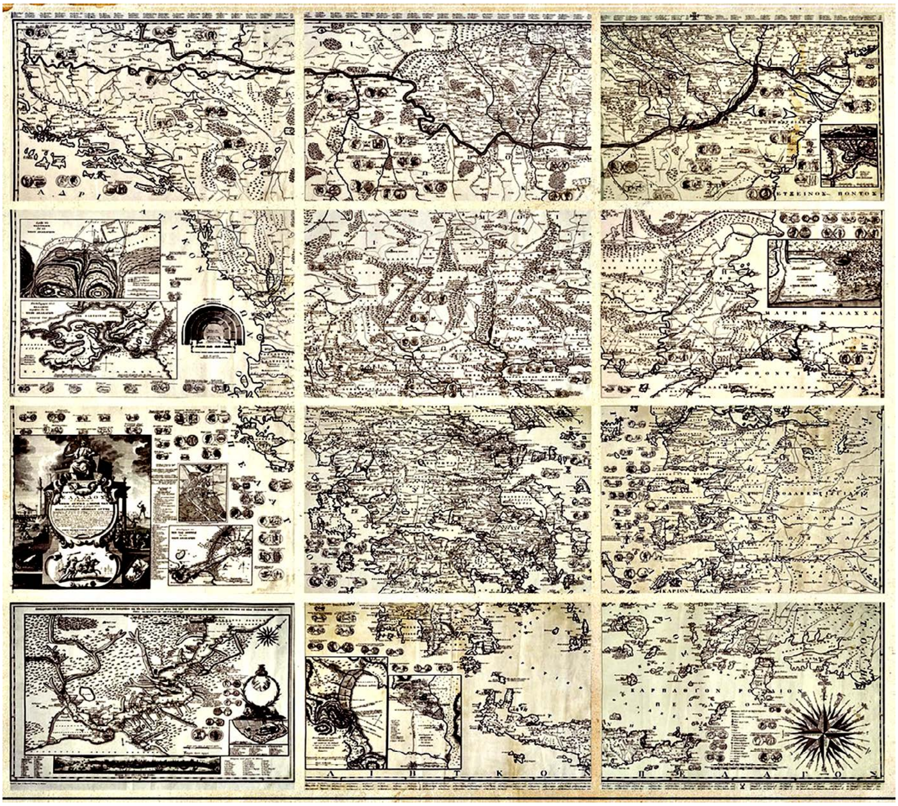

Ο πλήρης τίτλος του χάρτη του Ρήγα είναι: «*Χάρτα τῆς Ἑλλάδος ἐν ᾗ περιέχονται αἱ νῆσοι αὐτής και μέρος των εἰς την Εὐρώπην και Μικράν Ἀσίαν Πολυαρίθμων Ἀποικιών Αὐτής, περιοριζομένων ἀπ' άνατολών διά τῶν Μύρων τῆς Λυκίας μέχρι τού Ἀργαθονίου ὄρους τῆς Βιθυνίας, ἀπ' ἄρκτου διά τού Ἀκ Κερμανίου, τῶν Καρπαθίων ὀρών καί Δουνάβεως καί Σάββα τῶν ποταμῶν, ἀπό δυσμῶν διά τού Οὔνα καί τού Ἰωνίου πελάγους, ἀπό Δε μεσημβρίας διά τού Λιβυκού. Τά πλείω μέ τάς παλαιάς καί νέας ὀνομασίας. Πρός δέ 9 ἐπιπεδογραφίαι τινών περιφήμων πόλεων καί τόπων ΑΥΤΗΣ, συντείνουσαι εἴς τῆν κατάληψιν τού Νέου ΑΝΑΧΑΡΣΙΔΟΣ, μία χρονολογία τῶν βασιλέων καί μεγάλων ἀνθρώπων ΑΥΤΗΣ, 161 τύποι ἑλληνικών νομισμάτων, ἐρανισθέντων ἔκ τού αὐτοκρατορικού ταμείου τῆς Ἀουστρίας πρός ἀμυδράν Ἰδέαν τῆς ἀρχαιολογίας. Ἐν σῶμα εἴς 12 τμήματα νῦν πρώτον ἐκδοθείσα, παρά τού Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, χάριν τῶν Ἐλλήνων καί φιλελλήνων. 1797. Ἐχαράχθη παρά τού Φρανσουά Μήλλερ ἔν Βιέν.*»

Στοιχεία για την Οθωμανική αυτοκρατορία το 1800

1. Το 1800, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε έκταση άνω των 5 εκατομμυρίων τετραγωνικών χιλιόμετρων (ήτοι περίπου 40 φορές η έκταση της σημερινής Ελλάδας), με εδάφη σε τρεις ηπείρους.

Ο πληθυσμός της εκτιμάται ότι ήταν μεταξύ 28 και 32 εκατομμυρίων κατοίκων, με μεγάλη εθνοτική και θρησκευτική ποικιλομορφία, καθώς περιλάμβανε επίσης Άραβες, Έλληνες, Αρμένιους, Σλάβους, Κούρδους, Πέρσες, Εβραίους και άλλες εθνοτικές ομάδες.

Οι Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1800, υπολογίζεται ότι ήταν περίπου 2.5-3 εκ., ήτοι σχεδόν το ένα δέκατο του συνολικού πληθυσμού της. [[15]]

Ο πληθυσμός της βαλκανικής χερσονήσου, εκτιμάται ότι ήταν μεταξύ 10-13 εκ., ήτοι περίπου το 30% του συνόλου της Αυτοκρατορίας.

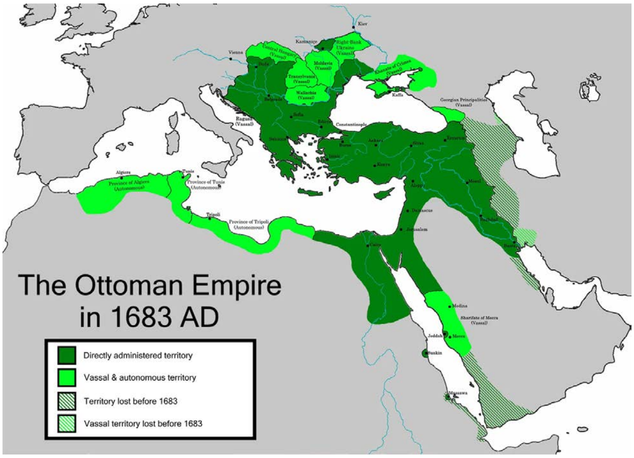

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στη μεγαλύτερη εδαφική της έκταση το 1683

2. Από τα μέσα περίπου του 1700, οι Οθωμανοί ήταν σε παρακμή. Υψηλή φορολογία και διαφθορά είχαν καταστεί μόνιμες πληγές. Ο Σουλτάνος Σελίμ ο Γ', που ήρθε στην εξουσία το 1789, επιχείρησε τη μεταρρύθμιση διοίκησης και στρατού, αντιμετωπίζοντας όμως ισχυρές εσωτερικές αντι-

15. Το σύνολο των Ελλήνων σε Ήπειρο, Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα, Εύβοια και Πελοπόννησο, υπολογίζεται ότι ήταν περίπου 900-950.000.

δράσεις. Περί τα τέλη του 1700, κερδίζει συνεχώς έδαφος η αίσθηση ότι το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι προδιαγεγραμμένο.

3. Συγχρόνως εντείνονται οι φυγόκεντρες δυνάμεις στην περιφέρεια, ιδίως ύστερα από την ανοικτή ρήξη με τον Οσμάν Πασβάνογλου, που το 1794 στράφηκε ευθέως κατά της Πύλης και έφθασε, το 1796, να ελέγχει μια εκτεταμένη περιοχή γύρω από τον Δούναβη. Ήταν η πρώτη μεγάλου μεγέθους αποστασία, δυο δεκαετίες πριν τη ρήξη με τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων.

4. Παράλληλα, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, Γαλλία, Ρωσία, Αγγλία και Αυστρία παρεμβαίνουν όλο και περισσότερο στα οθωμανικά ζητήματα: Οι δυο πόλεμοι και οι αντίστοιχες νίκες των Ρώσων επί των Οθωμανών (1768-1774 και 1787-1792) που απέκτησαν δικαιώματα προστασίας των ορθοδόξων υπηκόων της Αυτοκρατορίας μετά τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊνατζή, όπως και η κατάληψη της Αιγύπτου από τον Ναπολέοντα (1798), απετέλεσαν ισχυρά πλήγματα.

ΣΗΜ.: Ο Δ. Κιτσίκης, θεωρεί ότι η Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καιναρτζή του 1774 μετέτρεψε ουσιαστικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε αποικία [[16]]. Εκτός από την κατάληψη εδαφών (Κριμαία, Βεσσαραβία, Αζοφική) και το δικαίωμα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας στον Εύξεινο Πόντο και στη Μεσόγειο, με την υπογραφή της Συνθήκης, κατοχυρώθηκε πλήρως το δικαίωμα της χρήσης της ρωσικής σημαίας από έλληνες πλοιοκτήτες, καθώς και η ναυπήγηση πλοίων. [[17]] Ο ελληνικός εμπορικός στόλος αναπτύχθηκε θεαματικά, αφού διέθετε πλέον την ασφάλεια των ρωσικών εγγυήσεων. Πολλοί Έλληνες εγκαταστάθηκαν στη συνέχεια στη Ρωσία, ιδρύοντας νέους οικισμούς σε εκτάσεις που παραχώρησε η Αυτοκράτειρα Αικατερίνη η Β’. .

16. Δ. Κιτσίκης «Ιστορία του ελληνοτουρκικού χώρου», Εκδ. Εστίας, Αθήνα, 1981.
17. Αιτία των οποίων ήταν η έλλειψη ρωσικών εμπορικών πλοίων για τη μεταφορά εμπορευμάτων.

Σχέσεις Οθωμανών με Αυστρία [18] και διεθνής περίγυρος, μεταξύ 1765 - 1821

Σύμμαχος της Ρωσίας (1789-1791) στον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η μοναρχία των Αψβούργων, κατέλαβε το 1789 το Βελιγράδι. Κατόπιν, λόγω κυρίως εσωτερικών προβλημάτων αποσύρθηκε σταδιακά από τα Βαλκάνια. Το 1800, εν μέσω των Ναπολεοντείων πολέμων, οι Αψβούργοι επιδίωκαν την διατήρηση χαμηλών τόνων και διπλωματικών ισορροπιών με τους Οθωμανούς, ώστε να αποφύγουν την ταυτόχρονη ύπαρξη δυο μετώπων.

Προηγουμένως, οι ανησυχίες της Πύλης είχαν επίσης ενταθεί από την υπογραφή της Συνθήκης του Campo Formio (17 Οκτωβρίου 1797), η οποία με την κατάλυση της Δημοκρατίας της Βενετίας και την παραχώρηση των Επτανήσων και τμημάτων των παρακείμενων ακτών της Ηπείρου, **η Οθωμανική Αυτοκρατορία γειτνίαζε πλέον με τη Γαλλία**.

Οθωμανική και αυστριακή αυτοκρατορία (Ιανουάριος 1800)

Η αμερικανική επανάσταση (1765-1783) θεωρείται η αρχή της περιόδου των επαναστάσεων, που επηρέασε επίσης τη γαλλική (1789). Η άνοδος του Ναπολέοντα στην εξουσία το 1799 και η κατάκτηση ολόκληρης σχεδόν της ηπειρωτικής Ευρώπης, πυροδότησε εθνικές εξεγέρσεις σε άλλα σημεία της Ευρώπης.

---

18. Η επίσημη ονομασία της Αυστρίας το 1800 ήταν «**Αρχιδουκάτο της Αυστρίας**» (*Erzherzogtum Österreich*) και ήταν ένα από τα ισχυρά κράτη (ή κρατίδια) της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας έως το 1804, όταν απέκτησε δική της κρατική οντότητα ως «Αυστριακή Αυτοκρατορία».

Ο θεσμικός ρόλος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως

Παρατίθενται χωρίς σχόλια, δυο αποσπάσματα κειμένων:

1. «*Ο ανώτατος ορθόδοξος κλήρος δεν ήταν απλώς η πνευματική ηγεσία των ορθόδοξων υπηκόων των σουλτάνων: οι ιεράρχες είχαν αποδεχθεί και με την πάροδο του χρόνου όλο και περισσότερο ανοιχτά τον ρόλο τους ως ηγετικής ομάδας στο πλαίσιο της οθωμανικής πολυεθνικής κοινωνίας και είχαν καταστεί απαραίτητοι για τη λειτουργία των θεσμών του ίδιου του κράτους. Πράγματι, μέσα από τα βεράτια, τα έγγραφα δηλαδή διορισμού που τους εκχωρούσε ο οθωμανός μονάρχης, διαφαίνονται οι σταδιακά αυξανόμενες αρμοδιότητες, οι οικονομικές απολαβές αλλά και το συν ιερχρόνω ενισχυόμενο κοινωνικό, θεσμικό και πολιτικό κύρος των μελών του ανώτατου ορθόδοξου κλήρου στην Αυτοκρατορία.*» [19]

2. «*Δεῖτε πὼς ὁ Κύριός Μᾶς, ἐλεήμων καὶ πάνσοφος, τακτοποίησε τὰ πράγματα γιὰ νὰ διαφυλάξει τὴν ἀκεραιότητα τῆς Ἁγίας καὶ Ὀρθοδόξου Πίστεώς μας ... Ἀπὸ τὸ μηδὲν δημιούργησε τὴν ἰσχυρὴ αὐτὴ αὐτοκρατορία τῶν Ὀθωμανῶν ἀντικαθιστῶντας τὴν δικιά μας Ρωμαϊκή, ἡ ὁποία ὁπωσδήποτε εἶχε ἀρχίσει νὰ παρεκτρέπεται, ὅσον ἀφορᾶ τὸ χριστινορθόδοξο πνεῦμα μας... Οδήγησε αὐτὴ τὴν αὐτοκρατορία πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλη γιὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι τοῦτο ἦταν σύμφωνο μὲ τὴν θεία θέληση. Ἡ Ἁγία Γραφὴ λέει ὅτι πρέπει νὰ προσευχόμαστε συνεχῶς γιὰ τὸν Αὐτοκράτορά μας.*» (=τον Σουλτάνο). - (Αποσπάσματα από την «*Πατριαρχική Διδασκαλία*» του 1798) [20] - [21]

---

19. Άρθρο σε εφημερίδα «Το Βήμα» της 24.11.2008 Π. Κονόρτα, καθηγητή Ιστορίας των θεσμών του υπό οθωμανική κυριαρχία ελληνισμού (Ιόνιο Πανεπιστήμιο).

20. Η συγγραφή της οποίας αποδίδεται στον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Άνθιμο. Πολλοί όμως ιστορικοί θεωρούν ότι το κείμενο το συνέταξε ο ίδιος ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄, ή κατά μία άλλη εκδοχή ο Αθανάσιος Πάριος.

21. Με την επισήμανση ότι «*το Πατριαρχείο δεν είχε τυπογραφικό πιεστήριο από την εποχή της πατριαρχίας του Κύριλλου Λούκαρη, στις αρχές του δέκατου έβδομου αιώνα. Το γεγονός ότι μπόρεσε να επανασυγκροτηθεί, εκείνη ακριβώς την εποχή και με την έγκριση των οθωμανικών αρχών, τυπογραφείο υπό τον άμεσο έλεγχο του Πατριαρχείου ήταν ενδεικτικό της πιεστικής ανάγκης πού ένιωθαν τόσο ή Εκκλησία όσο και ή Πύλη να καταπολεμήσουν τα ρεύματα των νέων Ιδεών, πού διαδίδονταν μέσω των εκδόσεων των τυπογραφείων της διασποράς και ιδιαίτερα εκείνων της Βενετίας και της* ***Βιέννης***». βλ. «Πατρική Διδασκαλία (1798): Πατριαρχικό προσκλητήριο ραγιαδισμού» σε e-prologos.gr, 22.3.2022.

Χαρτογραφικές επιρροές Delisle και D'Anville σε Χάρτα και Πίνακα

Στη βιβλιογραφία για τη Χάρτα και τον Πίνακα, αναφέρεται πάγια ότι και οι δυο έχουν ως πρότυπο τον χάρτη του Guillaume Delisle (ή De l' Isle) του 1707. Όντως, «*in the late 18th century (…) the Delisle map standard was dominating cartography, associated with the Ferro zero meridian and his conic map projection*». [22] Όπως όμως σωστά, επισημαίνει ο καθ. Ευ. Λιβιεράτος «*είναι κατ' αρχήν παρακινδυνευμένο να επιμείνει κανείς σε κάποιο συγκεκριμένο αντίγραφο, ή χρονολογία χάρτη που χρησιμοποιείται από τον Ρήγα ως πρότυπο*».

Για τα τοπωνύμια της νότιας Βαλκανικής, Ρήγας και Γαζής βασίστηκαν και στους κατά αρκετές δεκαετίες μεταγενέστερους χάρτες του Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville. Για τον Ρήγα άλλωστε κύριο μέλημά του δεν ήταν η χαρτογράφηση, αλλά η κατασκευή ενός, τρόπο τινά, διαχρονικού «*χαρτογραφικού πολυμέσου*» *της ελληνικής ιστορίας*». [23]

Εάν τεθεί το ερώτημα ποιος από τους δυο Γάλλους χαρτογράφους επηρέασε περισσότερο τους Ρήγα και Γαζή, ίσως η επιρροή του D'Anville ήταν πιο ισχυρή, για τους εξής δυο λόγους:

α) ο Delisle (1675-1726) είχε αποβιώσει σχεδόν 6 δεκαετίες πριν από τον D' Anville, άρα τα έργα του δεύτερου είχαν, σαφώς, πιο ακριβείς χαρτογραφικές απεικονίσεις και
β) ο D' Anville διακρίθηκε για την αυστηρή χρήση πηγών και την διασταύρωση στοιχείων, παρέχοντας πλουσιότερες τοπωνυμικές αναφορές. Λογικό άλλωστε αφού, προϊόντος του χρόνου, οι πληροφορίες αυξάνονταν με ταχείς ρυθμούς.

---

22. βλ. Χρ. Μπούτουρα «On the map projection of Rigas Velestinlis…» https://icgc-web-pro.s3.eu-central-1.amazonaws.com/produccio/s3fs-public/boutoura_3997.pdf
23. Εύστοχη η διατύπωση από τον Γ. Τόλια.

Χάρτης Delisle (Κάτω μέρος δίφυλλου χάρτη)

Χάρτης D'Anville

Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υποβαθμίζεται η σπουδαιότητά του Delisle, δεδομένου ότι εκείνος ήταν που εισήγαγε καινοτόμους επιστημονικές μεθόδους στη χαρτογραφία, στις αρχές του 18ου αιώνα, οι οποίες επηρέασαν όλους τους μετέπειτα χαρτογράφους, συμπεριλαμβανομένου του D'Anville.

Εκτός από τη γεωγραφική περιοχή που καλύπτει ο χάρτης του D' Anville του 1740 [24] που, με εξαίρεση τη μικρότερη γεωγραφική κάλυψη της Μ. Ασίας, δεν διαφέρει πολύ με αυτό οι χάρτες Ρήγα και Γαζή, το ενδιαφέρον στοιχείο είναι η ονομασία του. Η οποία «νομιμοποιεί» σε μεγάλο βαθμό την Χάρτα και τον Πίνακα ως χάρτες της «Ελλάδος». [25]

Ο χάρτης, με μεγαλύτερους χαρακτήρες στο «La Grèce», αναφέρεται μεν στην αρχαία Ελλάδα (που ήταν το αντικείμενο του πολύτομου ιστορικού έργου του Ch. Rollin), αλλά εκτείνεται έως τον Δούναβη (jusqu' au Danube) και όλες οι άλλες περιοχές της Βαλκανικής περιγράφονται ως «*les pays les plus septentrionaux*».

Για το πώς είχε ήδη εξελιχθεί η χαρτογραφία το 1800, βλ. έναν χάρτη που κυκλοφόρησε το ίδιο έτος με τον Πίνακα. [26]

Χάρτης Bowles (1800)

24. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b5962153d#
25. Ο ίδιος χάρτης με διάφορες προμετωπίδες, εκδόθηκε επανειλημμένα έως και τις αρχές του 1800.
26. Bowles's New One-Sheet Map of Hungary and Turkey in Europe Divided into their respective Provinces and comprehending Ancient Greece, The Archipelago and Eastern Part of Turkey in Asia, London, Sept. 1800.

Ι. Βιογραφικό του Άνθιμου Γαζή

Για το έτος γέννησής του στις Μηλιές του Πηλίου, αναφέρονται δυο ημερομηνίες: το 1758 και το 1764, με μάλλον σωστή την πρώτη. [27]
Από φτωχή πολύτεκνη οικογένεια, σπούδασε στην Ζαγορά και στη συνέχεια στην Κωνσταντινούπολη, όπου χειροτονήθηκε αρχιμανδρίτης.

Το πραγματικό του όνομα ήταν Αναστάσιος Γκάζαλης. Άλλαξε το βαπτιστικό του, τιμώντας τον δάσκαλό του, τον ιερομόναχο Άνθιμο Παπαπανταζή, και τροποποίησε το επίθετό του, αφαιρώντας 4 γράμματα, διότι θεωρούσε ότι το Γκάζαλης ήταν ένα όνομα «*μη ελληνικήν προφοράν έχον*». [28]

27. Σύμφωνα με μαρτυρία της αδελφής του, που συνέλεξε ο Αν. Γούδας - βλ. «*Βίοι Παράλληλοι*», Έκδοση Εθνικού Τυπογραφείου, 1869.
28. Παρεμπιπτόντως, ο Αλ-Γκαζάλ που έζησε τον 11ο αιώνα, ήταν Πέρσης που διαμόρφωσε βαθιά την ισλαμική παράδοση, συνδυάζοντας ορθόδοξη θεολογία, μυστικισμό και κριτική στη φιλοσοφία.

Το 1796 διορίστηκε ιερέας στη μια από τις δυο ελληνορθόδοξες κοινότητες της Βιέννης. Αρχικά στο παρεκκλήσι του Αγίου Γεωργίου και στη συνέχεια στην εκκλησία με το ίδιο όνομα που η κατασκευή της ολοκληρώθηκε το 1802.

Υπήρχαν δυο κοινότητες: εκείνων που είχαν διατηρήσει την οθωμανική υπηκοότητα και όσων είχαν επιλέξει την αυστριακή που είχαν ως εκκλησία την Αγία Τριάδα. [29]

Παραιτήθηκε από τον Αγ. Γεώργιο το 1802 και επανήλθε το 1808, για να παραιτηθεί οριστικά το 1815, όταν αποφάσισε να γυρίσει στην Ελλάδα. Συγκινητικό το κείμενο της επιστολής παραίτησής του προς τους ομογενείς της Βιέννης, όπως το παραθέτει ο Γ. Λάιος:

«*Τιμιώτατοι αδελφοί, οἵ τοῦ Γένους Ἔκλελεγμένοι. Ἡ Πατρίς μέ προσκαλεῖ νά ἐπιστρέφω εἰς αὔτήν, ὅθεν καί ὑπακούῳ εἰς τήν φωνήν της. Διά τοῦτο Σᾶς δίδω τήν εἴδησιν πρό ἐξ μηνῶν, ὅτι μετά τάς ἕορτάς τοῦ Πάσχα ἄναγκαίως πρέπει νά ἄναχωρήσω ἔντεῦθεν καί νά ὑπάγω νά ζήσω ἐκεῖ μεταξύ τῶν ἄδελφών μας καί νά κάμω, τό κατά δύναμιν, τό πρός τήν κοινήν ἥμῶν πατρίδα χρέος μου, διά τήν ὅποιαν καί ζώ καί ἄναπνέω καί ἀγωνίζομαι εἰς τοῦτον τόν κόσμον.*» [30]

Η εκδοτική του δραστηριότητα ήταν πλούσια. Εκτός από τα βιβλία (μεταφράσεις, λεξικά κλπ) που εξέδωσε, το όνομα του συνδέθηκε άρρηκτα και με την ίδρυση του «Λόγιου Ερμή» που ήταν το πρώτο 15ήμερο φιλολογικό περιοδικό στα ελληνικά και κυκλοφόρησε μεταξύ 1811 και 1821. Ο Γαζής είχε την ευθύνη της έκδοσής του τα δυο πρώτα χρόνια.

29. Η Αγία Τριάδα ήταν ο ναός των Αυστριακών υπηκόων ελληνικής καταγωγής, που είχαν δική του Κοινότητα που είχε αναγνωριστεί επίσημα από το κράτος. Σε αυτήν γίνονταν δεκτοί όσοι α) είχαν πάρει την αυστριακή υπηκοότητα, β) είχαν μόνιμη εγκατάσταση και σταθερή σχέση με τη Βιέννη και γ) ήταν μορφωμένοι και ευκατάστατοι.

30. Γ. Λάιος «Τρεις Θεσσαλοί της Βιέννης»: http://hdl.handle.net/11615/25295

Επίσης, επιμελήθηκε της έκδοσης των παρακάτω έργων: [31]

- «Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών ή σύντομος ανάλυσις της πειραματικής νεωτέρας φιλοσοφίας του Άγγλου Βενιαμίν Μαρτίνου, (1704-1782)», Βιέννη 1799.
- «Αδολεσχία Φιλόθεος» του Ευγένιου Βούλγαρη, Βιέννη, 1801. - «Λογική του Κοντιγιάκ», σε μετάφραση Δ.Φιλιππίδη, Βιέννη, 1801.
- «Εγχειρίδιον συμβουλευτικόν περί φυλακής των πέντε αισθήσεων» του Νικόδημου Αγιορείτου, Βιέννη, 1801.
- «Επιτομή Αστρονομίας του Λαλάνδ», σε μετάφραση Δαν. Φιλιππίδη, Βιέννη, 1802.
- «Σύνοψις των κωνικών τομών Γουίδωνος του Γρανδή», σε μετάφραση του Γερμανού Σπαρμιώτη, Βιέννη, 1802.
-«Αναλυτική πραγματεία των κωνικών τομών του Καϊλλέ» σε μετάφραση Κωνσταντίνου Κούμα, Βιέννη, 1803.
- «Ιστορία Καρόλου του ΙΒ΄ Βασιλέως της Σουηδίας του Βολταίρου», σε μετάφραση του Κ. Τζιγαρά, Βιέννη, 1806.

Σύμφωνα με το WorldCat Identities, το σύνολο των έργων του πριν και μετά το θάνατο του Γαζή, καθώς και τα βιβλία που γράφτηκαν για τον ίδιον, ανέρχονται σε 96. Σημειωτέον ότι για σχεδόν ένα αιώνα δεν υπήρξε καμία σχετική έκδοση ή επανέκδοση.

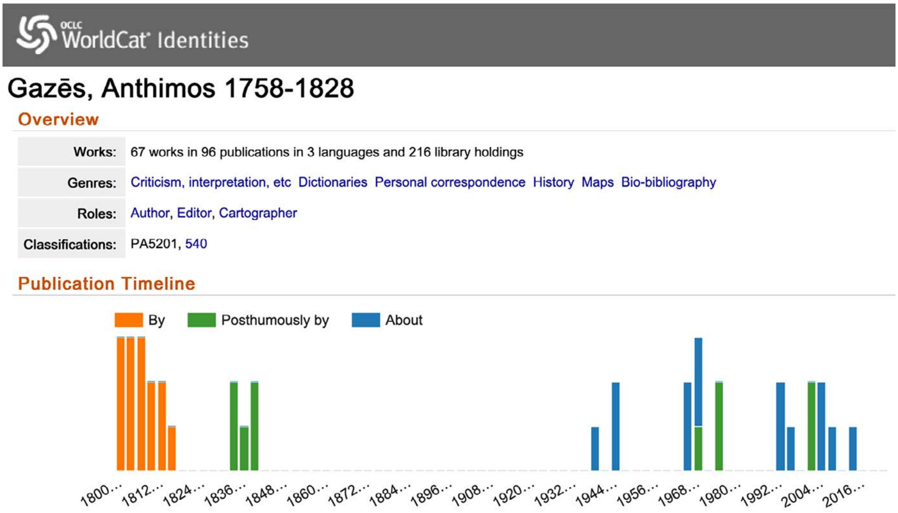

Αριθμός εκδόσεων από τον ίδιο τον Γαζή (πορτοκαλί), εκδόσεις και επανεκδόσεις έργων του μετά το θάνατό του (πράσινο) και εκδόσεις μπλε.

31. https://shorturl.at/uBGR2

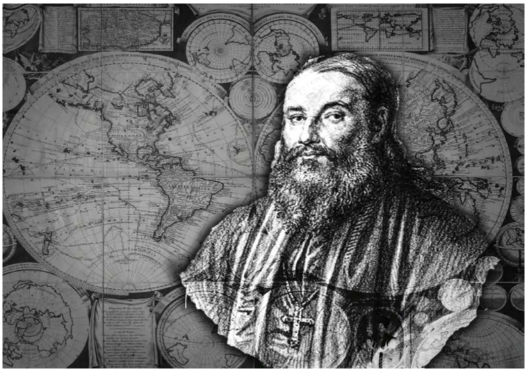

Σύγχρονη φωτογραφική σύνθεση Α.Μ. Κέκια
(με γραπτή άδειά της)

Ο Γαζής εκπροσωπεί το νεωτεριστικό τμήμα του κατώτερου κλήρου.

Το ακόλουθο κείμενο είναι αποκαλυπτικό των απόψεων του ιδίου για την εκκλησία: *«Οἱ καλοί μας μοναχοί, ασφαλισμένοι ἀγεληδόν εἰς τάς Μονάς, ἐκνενευρωμένοι ἀπό τήν ὀκνηρίαν, ἐτρέφοντο ἀπό τούς ἱδρῶτας τῶν πτωχῶν κοσμικῶν, τούς ὁποίους μέ τάς δεισιδαιμονίας των ἐπλανοῦσαν. Ἐπάσχιζον μέ κάθε τρόπον νά ἐρημώσουν τάς πόλεις (...) προξενοῦντες ὅσον λάχος την φθοράν εἰς τό Γένος (...} Πανταχοῦ οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἐμποδίζοντο δια νά ἀναγιγνώσκονται ...»* [32]

Οι επιρροές που δέχθηκε ο Γαζής από διανοητές όπως ο Ιώσηππος Μοισιόδαξ (που απεβίωσε το 1800, ήτοι το έτος έκδοσης του Πίνακα) είναι σαφείς, παρότι δεν τις διατράνωσε, αναλογιζόμενος ίσως τις συνέπειες που θα μπορούσαν να είχαν για τον ίδιον. Ο Μοισιόδαξ υποστήριζε, χωρίς περιστροφές, ότι το Βυζάντιο έπνιξε το πνεύμα της φιλοσοφίας και αντικατέστησε τη λογική με τη θεοκρατία, χαρακτηρίζοντάς το ευθέως εποχή «δουλείας του νου», ακριβώς αντίθετη από το ιδανικό του Διαφωτισμού. Ήταν ο μόνος σύγχρονος του Ρήγα, και ο μόνος μεταξύ των προσωπικοτήτων του μεταγενέστερου ελληνισμού, που είχε την ξεχωριστή τιμή να αναγραφεί το όνομά του στη Χάρτα.

32. Άρθρο Γ. Καράγιαννη σε «Ημερόδρομο» 21.3.2021 https://shorturl.at/csEMT

Ο Γαζής, ύστερα από αρχικούς ενδοιασμούς, μυήθηκε τελικά στη Φιλική Εταιρεία το 1816. Σύμφωνα με ορισμένες μαρτυρίες, του είχε προταθεί να αναλάβει την ηγεσία της, αλλά είχε αρνηθεί. Πολύ πριν γίνει μέλος της, πίστευε ακράδαντα ότι «*ο φωτισμός του Γένους ήταν (...), προτιμότερος από κάθε επαναστατική ενέργεια.*» [33] - [34].
Όπως σωστά επισημαίνει ο καθ. Ε. Λιβιεράτος, στον β' τόμο του Λεξικού του, που εκδόθηκε το 1814, [35] ο Γαζής έχει σε περίοπτο σημείο ένα απόσπασμα από τον Ηρόδοτο, στο οποίο ο συνομιλητής του λέει στον Θεμιστοκλή: «*...ἐν τοῖσι ἀγῶσι οἱ προεξανιστάμενοι ραπίζονται*». [36] Η φράση αυτή δείχνει ότι απασχολούσε τότε τον Γαζή πότε θα ήταν η κατάλληλη στιγμή για την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα, φοβούμενος ότι μια πρόωρη εξέγερση ενδέχεται να απέβαινε μοιραία.

Η αμφιθυμία του αυτή πιθανόν επηρεάστηκε και από τον Κοραή, ο οποίος, στην «*Αδελφική Διδασκαλία*» του 1798, δεν ενθάρρυνε τις επαναστατικές κινήσεις, επισημαίνοντας την ανάγκη πνευματικής προετοιμασίας πριν από οποιαδήποτε ένοπλη εξέγερση.

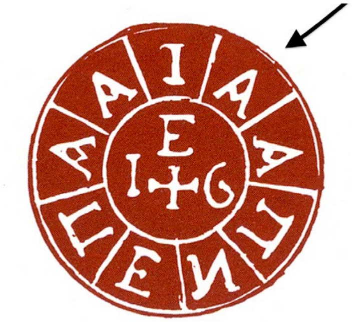

Σφραγίδα της Φιλικής Εταιρείας.
Το «Ι» στο υψηλότερο σημείο αντιστοιχεί στον Ιω. Καποδίστρια και αμέσως μετά το «Α» στον Ά. Γαζή, ενδεχομένως και λόγω της ιερατικής του ιδιότητας.

33. βλ. σελ 79, Θ. Βερέμης κ.ά. «*1821 - Η δημιουργία ενός έθνους - Κράτους*», Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2018.
34. βλ. επίσης άρθρο Π. Κιτρομηλίδη στο «Βήμα» της 6.12.2014: «*'Οπως είναι γνωστό, οι δημιουργοί της Φιλικής Εταιρείας δεν ανήκαν στις τάξεις των σημαντικών εκπροσώπων της ελληνικής λογιοσύνης του Διαφωτισμού. Επιπλέον οι πιο διακεκριμένοι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού στην ελληνική παιδεία, με κορυφαίο μεταξύ αυτών τον Αδαμάντιο Κοραή, παρέμειναν απόμακροι και σκεπτικοί απέναντι στην ανατρεπτική πρωτοβουλία της Φιλικής Εταιρείας. Ας θυμηθούμε και την αρχική επιφυλακτικότητα του Ανθίμου Γαζή, όταν αρκετά ενωρίς του προτάθηκε από τον ίδιο τον Σκουφά να μυηθεί. Βεβαίως και ο Γαζής και άλλοι σημαντικοί εκπρόσωποι του Διαφωτισμού (...) εντάχθηκαν στη Φιλική Εταιρεία αργότερα, όταν στις παραμονές της Επανάστασης το δίκτυο των μυημένων άρχισε να λαμβάνει μαζικές διαστάσεις.*»
35. Ο α' τόμος του Λεξικού εκδόθηκε το 1809, ο β' το 1814 και ο γ' το 1816.
36. Ηρόδοτος Η 59.

Όταν πάντως ο Γαζής εντάχθηκε στη Φιλική Εταιρεία, ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα, μυώντας μεγάλο αριθμό μελών, κυρίως στη Θεσσαλία. Ενδιαμέσως, το 1816, είχε μεταβεί στην Οδησσό, όπου συνδέθηκε με τον Ξάνθο και τον Τσακάλωφ.

Από τους λόγιους της εποχής του, ο Άνθ. Γαζής ήταν ο μόνος που πήρε τα όπλα [37] κατά τον σύντομο και αποτυχημένο ξεσηκωμό της Θεσσαλομαγνησίας στις 7 Μαΐου 1821, όπου διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο, παρά το ότι ήταν ήδη 63 ετών. Η εξέγερση ξεκίνησε ύστερα από τον λόγο που εκφώνησε ο Γαζής στην εκκλησία των Ταξιαρχών στις Μηλιές. [38] - [39]

Ο «τροχός της τύχης» στην εκκλησία
όπου ο Γαζής κήρυξε την επανάσταση στη Θεσσαλία

---

37. βλ. σελ. 46 Ε. Σκοπετέα «Το πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα», Εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα, 1988.: «*Ο κατάλογος των επωνύμων λογίων (και επομένως κάποιας ηλικίας) που βρέθηκαν από την αρχή στην αγωνιζόμενη Ελλάδα, δεν είναι πολύ μακροσκελής*».
38. Απόσπασμα του λόγου που εξεφώνησε ο Γαζής την ημέρα εκείνη: «*Θετταλομάγνητες, Ἐάν τινές λειποψυχήσωσιν καί μείνωσιν ἀδρανεῖς εἰς τά χωρία των, νά τούς καλέσητε μέ τό καλόν νά ὑπακούσουν εἰς τήν προσταγήν τοῦ Γένους. Ἐάν ὅμως, ὃ μὴ γένοιτο, δέν ὑπακούσωσιν εἰς τό προσκλητήριον τῆς Ὑπερτάτης Ἀρχῆς καί φανῶσιν ἀνάξιοι νά λέγωνται Ἕλληνες, οἱ τουρκολάτραι αὐτοί θά ἔχωσιν τήν κατάραν τῶν μαχομένων ἀδελφῶν μας καί ἐν καιρῷ θά παιδευθῶσιν κατά τά κρίματά των*».
39. Γνωστή σήμερα για μια σπάνια τοιχογραφία της που ονομάζεται «Ο τροχός της Τύχης».

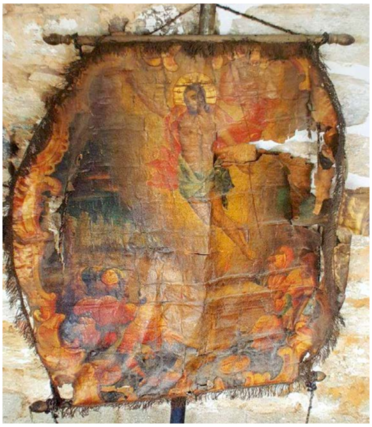

Το λάβαρο που ύψωσε ο Γαζής στις Μηλιές στις 7.5.1821 [40]

Περίπου έναν μήνα νωρίτερα, σε αναφορά του Έπαρχου (Mutasarrif) των Τρικάλων προς την Οθωμανική Πύλη, που εντοπίστηκε στα οθωμανικά αρχεία, περιλαμβάνεται το ακόλουθο απόσπασμα: *«Ένας καλόγερος, ονόματι Άνθιμος, παρακινεί τους αμαθείς υπηκόους στα βουνά του Πηλίου σε εξέγερση και ορισμενοι από αυτούς προβαίνουν ήδη σε ταραχές και τρομοκρατικές ενέργειες».* [41]

Οι συνθήκες, όμως, δεν ήταν ευνοϊκές. Τα χωριά του Πηλίου, που έχαιραν προνομίων, λόγω του ειδικού καθεστώτος τους από το 1668, ευημερούσαν και διατηρούσαν σε μεγάλο βαθμό την αυτοδιοίκησή τους, με ελάχιστη παρουσία των Οθωμανών. Η ευμάρεια που προσέφεραν αυτά τα προνόμια, λειτουργούσε ως ισχυρός ανασταλτικός παράγοντας, ιδιαίτερα για τους προύχοντες (κοτσαμπάσηδες) της περιοχής, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν αλλαγή του status quo. [42]

---

40. Σε αξιοθρήνητη κατάσταση, τουλάχιστον έως τη φωτογράφισή και δημοσίευσή του τον Μάιο του 2017 - βλ. https://volosmagnisia.wordpress.com/

41. βλ. H. Şükrü Ilıcak in "Those Infidel Greeks'', Vol. I (Brill, 2021, pp. 203-4). Ottoman Turkish original (Ottoman script - 1821).

42. Η γνώμη του Κ. Μαρξ για τους Θεσσαλούς δεν ήταν κολακευτική: «*Οι Θεσσαλοί είναι ένα δειλό και άψυχο σώμα του πληθυσμού που δεν τόλμησε να εξεγερθεί ούτε το 1821*» Γράφτηκε με αφορμή τις αποτυχημένες εξεγέρσεις το 1854 σε Ήπειρο, Μακεδονία και Θεσσαλία, σε ανταπόκρισήτου του Μαρξ που δημοσιεύτηκε στο φύλλο της 29ης Μαρτίου 1854 της εφημερίδας "New York Tribun". Το σχετικό απόσπασμα έχει ως εξής: "*The occupants of the plains of Thessaly, who form the only compact Greek community still living under Turkish supremacy, are more afraid of their compatriots than of the Turks themselves. It is not to be forgotten that this spiritless and cowardly body of population did not dare to rise even at the time of the Greek war of independence.*".

Μετά την καταστολή της ολιγοήμερης εξέγερσης, ο Γαζής, όπως και άλλοι Θεσσαλοί, κατέφυγε στη Σκιάθο όπου -όπως αναφέρει ο Αν. Γούδας- «*διεκινδύνευσεν οὐκ ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ὄχλου τῶν συμπολιτῶν του, νομίζοντας ὅτι ὁ Γαζὴς ἔλαβε πρὸς ἐπανάστασιν ἄπειρα πλούτη καὶ δὲν τὰ δαπανᾶ*».

Στη συνέχεια, μετέβη στην Πελοπόννησο και διορίστηκε μέλος του Αρείου Πάγου. Συμμετείχε στις πρώτες Εθνοσυνελεύσεις (Επιδαύρου, Άστρους και Τροιζήνας) ως εκπρόσωπος της Θεσσαλίας.

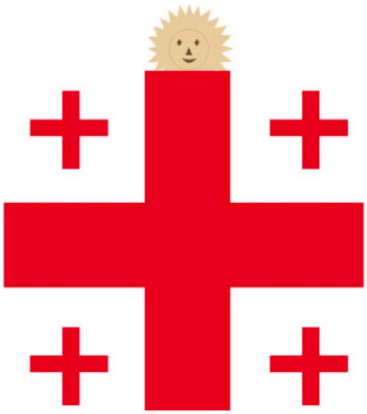

Σύγχρονη έκδοση της σημαίας που σχεδίασε ο Γαζής.
(Σχεδόν πανομοιότυπη με τη σημερινή σημαία της Γεωργίας)

Κανείς πίνακας ή άλλη απεικόνιση της εποχής δεν φαίνεται να υπάρχει για τα γεγονότα της 7 Μαΐου 1821 (Vae victis). Η αναπαράσταση που δημοσιεύεται σε έντυπα και ιστότοπους για «*την κήρυξη της Επανάστασης στην περιοχή του Πηλίου*» δεν έχει σχέση ούτε με τη Θεσσαλία, ούτε με την Ελλάδα. [43]

POPE PRÊCHANT LA GUERRE DANS UN VILLAGE DE THESSALIE

Λιγότερο γνωστό είναι ότι το 1823 ο Γαζής επιχείρησε «να αναθερμάνει τον πηλιορείτικο ξεσηκωμό με ολέθρια όμως πάλι αποτελέσματα για τα εκεί χωριά». [44]

43. Η λεζάντα σε μετάφραση από τα γαλλικά: «*Ιερέας κηρύσσει τον πόλεμο σε ένα χωριό της Θεσσαλίας*» («Un prêtre prêchant la guerre dans un village de Thessalie») δημοσιεύθηκε στο «*Le Monde Illustré*»της 15.7.1876 και αφορά εξέγερση στο Μαυροβούνιο. Η ίδια φωτογραφία χρησιμοποιείται και για άλλα ιστορικά γεγονότα στην Ελλάδα, όπως η Κρητική Επανάσταση του 1866-69.
44. βλ. σελ. 254 - Μουγογιάννης, Γ.: «*Άνθιμος Γαζής*», Ανάτυπο από Τόμο «Μορφαί της Μαγνησίας», 1974.

Όπως και τα περισσότερα μέλη της Φιλικής Εταιρείας, παραμερίστηκε σταδιακά και πέρασε τα τελευταία χρόνια της ζωής του ως δάσκαλος στην Τήνο και στη Σύρο, όπου πέθανε πενόμενος το 1828. Το απόσπασμα επιστολής του το 1827 προς τον τότε Πρόεδρο της Διοικητικής Επιτροπής της Ελλάδος, Ανδρέα Ζαΐμη είναι συγκινητικό: «*Ἐκλαμπρότατε, κάμε ἔλεος εἰς ἔμε τόν γέροντα καί ἀσθενῆ (...) διότι εἶμαι πάντα στερημένος ἐσόδων καί ἀποθνήσκω σχεδόν τῆς πείνης.Ἔλεος,Ἔλεος,Ἔλεος. Δῶτε τῷ γέρω-Γαζῇ ὀβολόν.*». [45] - [46]

Ανάλογη εξάλλου ήταν η τύχη και πολλών άλλων λογίων μετά το 1821. [47] Η Φιλική Εταιρεία είχε απαξιωθεί, πριν από την απελευθέρωση της Ελλάδος. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά σύγχρονος μελετητής: «*Η Φιλική Εταιρεία και οι φιλικοί στο σύνολό τους είχαν συλλήβδην απορριφθεί και απωθηθεί στο μη συνειδητό του έθνους. Κανείς δεν ήθελε να ακούει αυτή τη λέξη, ούτε και τα ονόματα των πρωτεργατών της.*» [48]

45. Η επιστολή αυτή στάλθηκε λίγο πριν αναλάβει Κυβερνήτης της Ελλάδος ο Καποδίστριας,με τον οποίο ο Γαζής είχε συναντηθεί πολλές φορές στη Βιέννη όταν ο πρώτος υπηρετούσε στην εκεί ρωσική Πρεσβεία (1811) και είχαν ιδρύσει από κοινού στη Βιέννη το 1814, με τη συνδρομή του Ιγνάτιου Ουγγροβλαχίας, τη «Φιλόμουσο Εταιρεία», η οποία ήταν υπό την αιγίδα του Αλέξανδρου Α’ της Ρωσίας. Για τις σχέσεις του με τον Γαζή, ο Καποδίστριας είχε γράψει σε επιστολή του (8.3.1812 - στα ιταλικά): «*Ἐκτός του ὅτι βλέπω αὐτόν ὅλας τάς Κυριακάς μετά τήν λειτουργίαν, διέρχομαι ὡσαύτως εἰς τήν οἰκίαν του ἑσπέραν τινά καθ’ ἑκάστην ἑβδομάδα.*» https://rb.gy/vkk3ba

46. Ούτε ο Καποδίστριας φαίνεται να έδειξε ενδιαφέρον για την τύχη του. Έγινε Κυβερνήτης τον Ιανουάριο του 1828 και ο Γαζής απεβίωσε λόγους μήνες.

47. βλ. σελ 321 Π. Κιτρομιλήδη «*Enlightenment and Revolution*» https://www.jstor.org/stable/j.ctt6wppms

48. βλ. άρθρο Ζ. Καυκαλίδη «*Η Φιλική Εταιρεία στη συνείδηση των Ελλήνων*», Εφημερίδα των Συντακτών 14.2.2016.

Υπό αυτό το πρίσμα, δεν μας εκπλήσσει -όπως επισημαίνει ο Θ. Φαρμακίδης- ότι κατά την κηδεία του Γαζή στην Ερμούπολη, ο τοπικός Επίσκοπος τον χαρακτήρισε «*ασεβή και κακόδοξο*». [49] Χρειάστηκαν 102 χρόνια μετά τον θάνατό του για να εντοιχίσει ο Δήμος Ερμούπολης μια αναμνηστική πινακίδα, και σχεδόν δύο αιώνες για να ανεγερθεί, το 2024, μια προτομή του στη Σύρο.

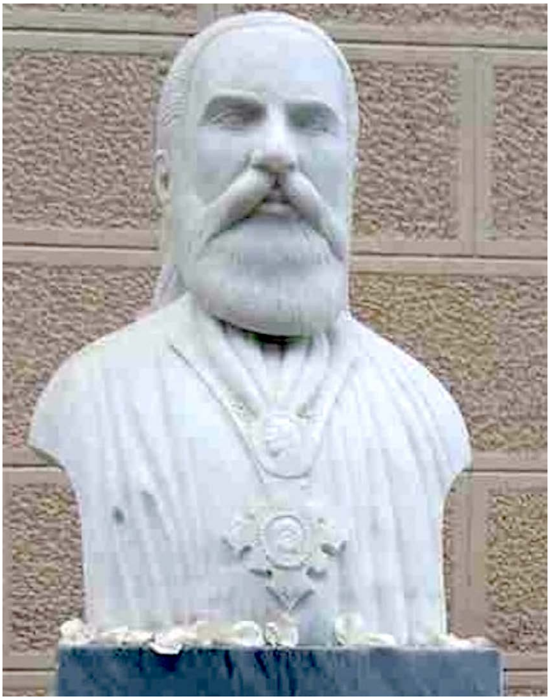

49. Το απόσπασμα από τον Θ. Φαρμακίδη: «*Ὅλοι οἱ ἐκεῖ Ἕλληνες, ἐθρήνησαν τὸν μακαρίτην (...) Μόνος ὁ ἀσεβέστατος ἐπίσκοπος ἔδειξεν ἀσέβειαν εἰς τὸν νεκρόν. Ἐπὶ τῆς κηδείας αὐτοῦ εἶπε λόγον ἄλογον, βάσκανον καὶ ἀλλότριον τῆς περιστάσεως, τοῦ ἀρχιερατικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως· διότι ὁ μακαρίτης ἦτο ἀνὴρ πεπαιδευμένος, καὶ ὡς τοιοῦτος ἦτο, κατὰ τὴν ἄλογον λογικὴν τοῦ βάναυσου ἐπισκόπου, ἀσεβὴς καὶ κακόδοξος.*»

II Το χαρτογραφικό έργο του Ά. Γαζή

Η χαρτογραφία ήταν μία από τις πολυσχιδείς δραστηριότητες του Γαζή. Εκτός από τον Πίνακα, μεταξύ των ετών 1800 και 1814, εξέδωσε ή επιμελήθηκε της έκδοσης των παρακάτω επίσης χαρτών: [50]

1) *«**Ἄτλας ἤ Χάρτης περιέχων καθολικούς γεωγραφικούς Πίνακας τῆς ὑδρογείου σφαίρας** κατά τε τήν ὀρθήν, παράλληλον καί πλαγίαν αὐτῆς θέσιν τήν τε παραλληλόγραμμον καί ἀλλοιότροπον γενικήν καταγραφήν τῆς ὑδρογείου σφαίρας καί ἡμικύκλιον, περιέχων παλαιῶν τόπων ὀνομασίας κατά Διονύσιον τόν Περιηγητήν, καί μερικόνπίνακα τῆς Βλαχίας, πρός δέ τά τε συστήματα καί τάς σφαίρας καί τούς πλανήτας καί σχήματ' ἄλλα τάς τῆς σφαίρας θέσεις δεικνύοντα καί τούς ἀνέμους καί ἄλλα πολλά πρός γενικήν εἴδησιν γεωγραφίας καί ἀστρονομίας συντείνοντα (...) Ἐπιστασίᾳ καί διορθώσει Α. Α. Γαζῆ. Ἐχαράχθη ὑπό Κ. Σχινδελμάϋερ, ἔν Βιέννη 1800»* (διαστάσεων 95x121 εκ.) [51]

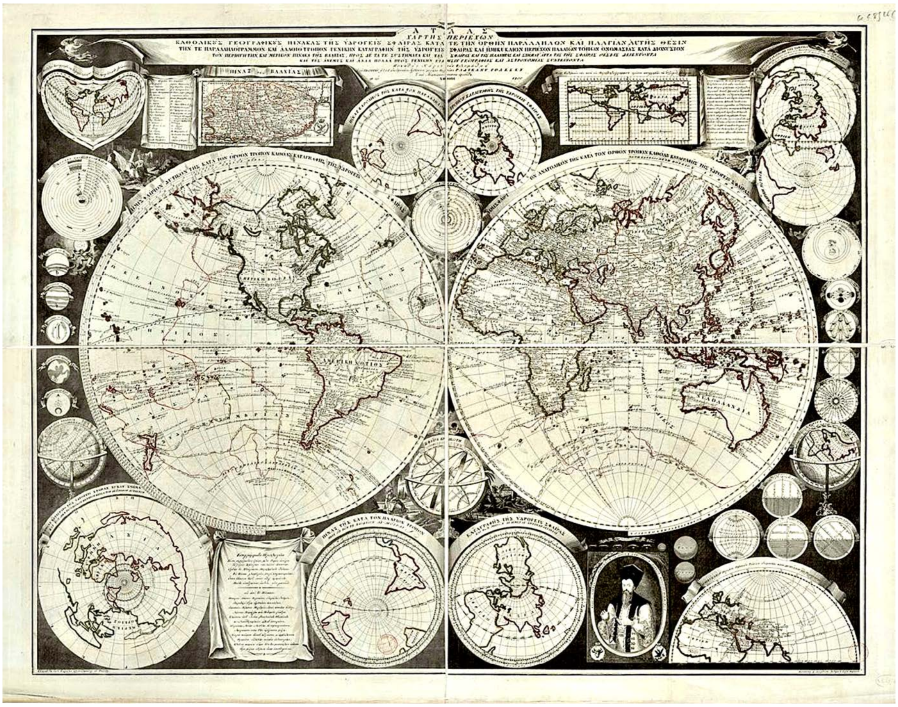

50. Αντιγραφή του καταλόγου των χαρτών από Ελ. Σταυρουλάκη σελ. 83-85.
51. Δεν είναι γνωστό ποιος από τους δύο χάρτες (Πίναξ ή Άτλας) εκδόθηκε πρώτος. Και οι δύο τυπώθηκαν το 1800.

2) «***Πίναξ γεωγραφικός της Ευρώπης*** *ελληνιστί εκδοθείς υπό του Αρχιμ. Ανθίμου Γαζή του από Μηλιών του Πηλίου Όρους χάριν των Φιλομαθών του ελληνικού Γένους. Εχαράχθη υπό Κ. Σχινδελμάϋερ Βιέννη 1801*» (Διαστάσεων 121 x 100 εκ.).

Είναι ενδιαφέρον ότι δύο έτη αργότερα (το 1803), ο K. Schindelmayer χάραξε έναν παρεμφερή χάρτη της Ευρώπης στα τουρκικά, ο οποίος έγινε κατά παραγγελία του φαναριώτη Οθωμανού Επιτετραμμένου στη Βιέννη Constantin Tipaldo [[52]]. Από τον χάρτη αυτό φαίνεται ότι σώζεται ένα μόνο

52. Ο Επιτετραμμένος (Chargé d'Affaires) είναι ένας διπλωματικός, με χαμηλότερο βαθμό στην ιεραρχία, που ασκεί καθήκοντα Πρέσβη, όταν η θέση ειναι κενή. Ο Τιπάλδος εκπροσώπησε την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Βιέννη από το 1803 έως το 1807. Στα απομνημονεύματά του, ο Περραιβός αναφέρει ότι «*ἔπειτα ἀπὸ πολλὰς ἐξετάσεις ὁ Αὐτοκράτωρ Αὐστρίας ἀπεφάσισεν νὰ σταλῶσιν* (ΣΣ: Ο Ρήγας και οι άλλοι συλληφθέντες) *εἰς τὸν Σουλτᾶνον,* ***δι' ἐπιμονῆς τοῦ Ὀθωμανοῦ ἀντιπροσώπου Τιπάλδου***». Κατά συνέπεια, πριν τοποθετηθεί ως διπλωματικός στη Βιέννη, ο Κ. Τιπάλδος είχε μεταβεί εκεί το 1797-1798 ως ειδικός απεσταλμένος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για το θέμα αυτό. Το απόσπασμα του Περραιβού

αντίτυπο. Οι διαστάσεις του είναι 232 x 177 εκ, έχει δηλ. συνολικό εμβαδόν υπερτριπλάσιο περίπου του εμβαδού του χάρτη του Γαζή. Περιλαμβάνει το νότιο μόνο τμήμα της Σκανδιναβίας και μεγαλύτερο μέρος της Β. Αφρικής, έτσι ώστε να είναι πιο εμφανές το μέγεθος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. [[53]] Μια ακόμα επιβεβαίωση ότι κάθε χάρτης περιέχει -σε μικρό ή μεγάλο βαθμό- προπαγανδιστικά στοιχεία.

(σύντροφος του Ρήγα και πρώτος βιογράφος του) δείχνει ότι η έκδοση του Ρήγα στους Οθωμανούς οφείλεται κυρίως σε δικές τους πιέσεις. Κατά πόσον αυτές προήρχοντο από τον Σουλτάνο Σελίμ Γ’ ή το Πατριαρχείο, δεν είναι δυνατόν να σταθμιστεί, καθότι και οι Οθωμανοί έβλεπαν άκρως αρνητικά υπηκόους τους (όπως ο Ρήγας) να έχουν «μολυνθεί» με τις ιδέες της γαλλικής Επανάστασης. Να σημειωθεί πάντως ότι η έκδοση του Ρήγα είχε πολιτικό όφελος και για τους Αυστριακούς, οι οποίοι επιθυμούσαν να ενισχύσουν την «αντιεπαναστατική συμμαχία» (κατά της Γαλλίας) με τους Οθωμανούς.

53. Για τους χάρτες του Γαζή και του Τυπάλδου, υπάρχει ειδική αναφορά με τίτλο «*Νέα σχετικά με τουρκικούς και ελληνικούς χάρτες*» στον τόμο 7 των «*Annalen der Österreichischen Literatur und Kunst*» του 1805.

3) «***Πίναξ Γεωγραφικός της Ασίας*** *ἐκδοθείς ὑπό Ἀνθίμου Γαζῆ. Ἀναλώμασι τῶν κυρίων Ζωσιμάδων 1802, ἔν Βιέννῃ. Ἐχαράχθη ὑπό Κ. Σχινδελμάϋερ*» (Διαστάσεων 1080 x 970 εκ. σε 4 φύλλα). [54]

Πίναξ Ασίας

Προμετωπίδα χάρτη Ασίας

54. Το Σεπτέμβριο του 2020 επωλείτο στις ΗΠΑ ένα από τα 4 φύλλα του χάρτη. Σύμφωνα με τον πωλητή: *This is the first example we have ever seen on the market* https://rb.gy/o5ok83

4) «***Πίναξ χωρογραφικός της μεγάλης αρχισατραπείας Ικονίου.*** *Εχαράχθη υπό Νέικλιστ, 1812*» [55]

5) «***Η Μαγνησία*** *υπό Α. Γαζή*»
(1805 και 1814)
(Διαστάσεων 18 x 11 εκ.)

Η Μαγνησία όπως εικονίζεται στον Πίνακα

55. https://lc.cx/S9G76l

Οι χάρτες στους οποίους ο Γαζής εμφανίζεται μόνο ως εκδότης είναι αυτοί της Ευρώπης και της Ασίας.

Χάρτες του Γαζή, μικρότερων διαστάσεων (όλοι στα ελληνικά), είναι οι εξής:

- «Η Ευρώπη δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου», τόμος 1, Βενετία 1807
- «Η Ελλάς δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου», τόμος 2, Βενετία 1807
- «Η Ασία δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου», τόμος 3, Βενετία 1807
- «Η Αφρική δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου», τόμος 4, Βενετία 1807
- «Η Αμερική δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου», τόμος 4, Βενετία 1807

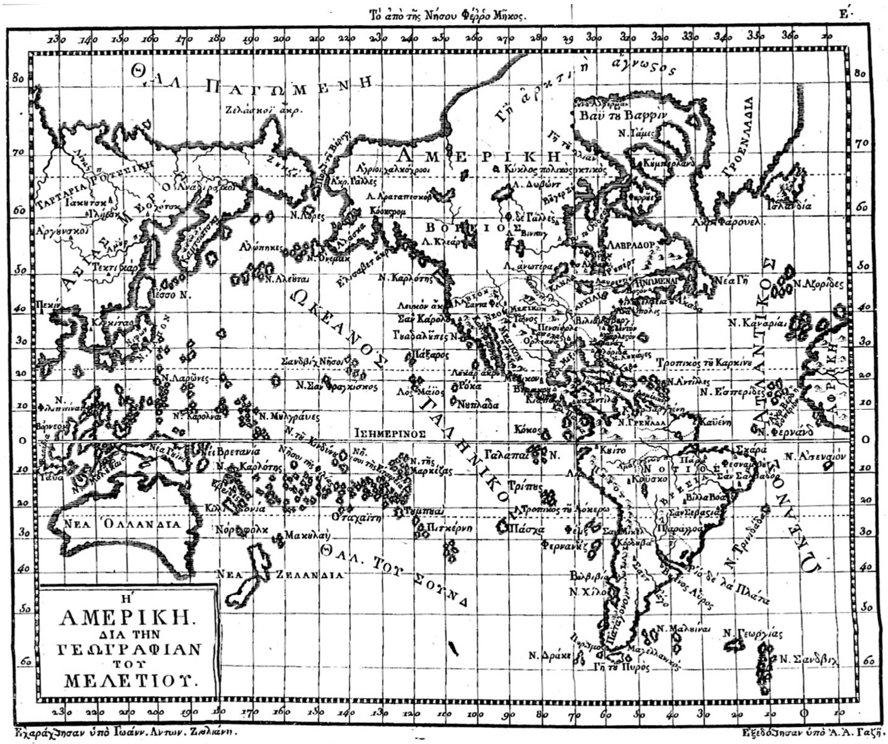

Η Αμερική δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου».
*(βλ. Ωκεανός **Γαληνικός** = Ειρηνικός Ωκεανός)*

Στο κάτω αριστερό μέρος διαβάζουμε ότι χαράχθηκε από τον «*Ιωάν. Αντών. Ζιουλάνη*», όπερ σημαίνει ότι πρόκειται για ένα ήδη παλαιό χάρτη του Giovanni Antonio Giulani, ο οποίος ήταν ο τυπογράφος που εξέδωσε στη Βενετία 170 βιβλία στα ελληνικά (μεταξύ 1631-1656), πριν από την ίδρυση των ελληνικών τυπογραφείων στην ίδια πόλη. [56] - [57]

Και τέλος, ένας λιγότερος γνωστός και επίσης σπάνιος χάρτης: «***Πίναξ Καθολικός των δύο ημισφαιρίων***», Βιέννη 1804, (Προσθήκη στο βιβλίο «*Στοιχεία Γεωγραφίας*» του Νικηφόρου Θεοτόκη, Βιέννη 1804). [58]

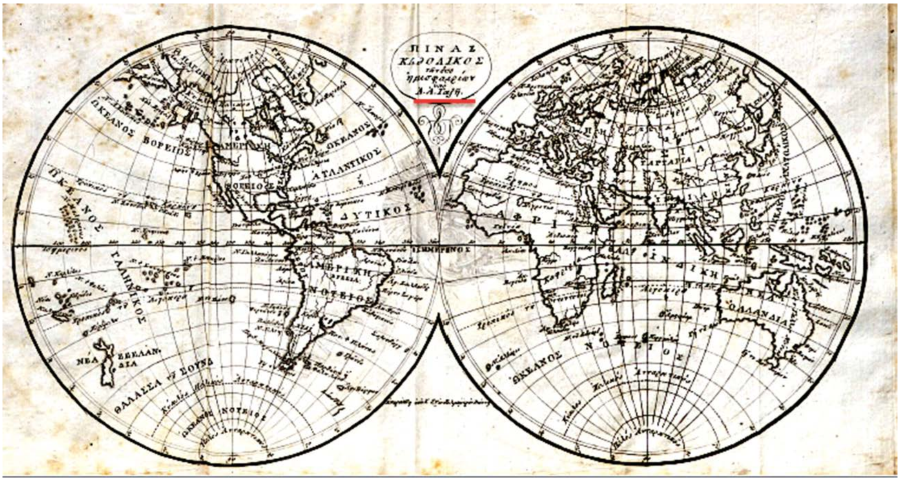

56. βλ. Μ. Τσουλιά, Master of Thesis, Φιλοσοφική Σχολή Παν/μίου Κύπρου, 2025. https://gnosis.library.ucy.ac.cy/handle/7/65047
57. Το πρώτο ελληνικό τυπογραφείο στη Βενετία, δηλαδή το πρώτο ελληνικής ιδιοκτησίας (και όχι τυπογραφείο που τύπωνε ελληνικά βιβλία), ιδρύθηκε το 1670 από τον Νικόλαο Γλυκύ.
58. Πλήρης τίτλος: «*ΣΤΟΙΧΕΙΑ / ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ, Ερανισθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Νικηφόρου του Θεοτόκου, πλείστοις δὲ Σημειώμασι και Σχήμασι πλουτισθέντα, ὑπὸ Ανθίμου Γαζή, νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθέντα, φιλοτίμῳ Δαπάνῃ τῶν Αὐταδέλφων κυρίων Ζωσιμάδων ἵνα διανέμωνται δωρεὰν εἰς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν Φροντιστηρίων. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Γ. Βεντώτῃ. 1804.*»

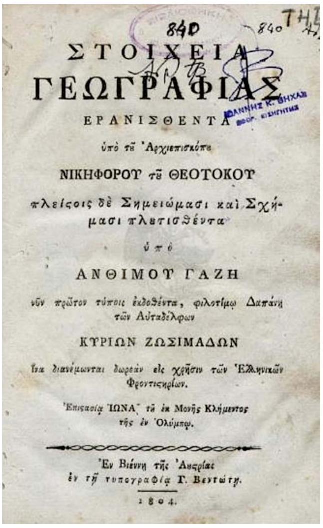

ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ
ΕΡΑΝΙΣΘΕΝΤΑ
ὑπὸ τȣ̃ Ἀρχιεπισκόπȣ
ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ τȣ̃ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
πλείςοις δὲ Σημειώμασι καὶ Σχή-
μασι πλατισθέντα
ὑπὸ
ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ
νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθέντα, φιλοτίμῳ Δαπάνῃ
τῶν Αὐταδέλφων
ΚΥΡΙΩΝ ΖΩΣΙΜΑΔΩΝ
ἵνα διανέμωνται δωρεὰν εἰς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν
Φροντιςηρίων.
Ἐπιςασίᾳ ΙΩΝΑ τȣ̃ ἐκ Μονῆς Κλήμεντος
τῆς ἐν Ὀλύμπῳ.
Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀυςρίας
ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Γ. Βεντώτη.
1804.

Εξώφυλλο Έκδοσης βιβλίου

Λεπτομέρεια από χάρτη (ΣΣ: Η Ελλάδα αναφέρεται ως «Γραικία» και το πρώτο γράμμα της λέξης είναι στο ύψος της Σλοβενίας)

Η ενασχόληση του Γαζή με τη χαρτογραφία αποσκοπούσε στην πνευματική ανύψωση των Ελλήνων. Οι χάρτες ήταν ένα άριστο όχημα επιμόρφωσης, αφού έδιναν μια αντικειμενική αίσθηση / συνείδηση του γεωγραφικού χώρου όπου ζούσαν οι υπόδουλοι Έλληνες. Σημαντικό αν ληφθεί υπόψη ότι κατά το παρελθόν οι χάρτες ορίζονταν από «θρησκευτικές συντεταγμένες», δηλ. τις περιοχές προσκυνήματος (Άγιοι Τόποι, Άγιο Όρος κλπ). [[59]] Ή όπως έχει εύστοχα επισημανθεί στην ερώτηση αν μπορούμε να κατανοήσουμε την ιστορία αν δεν γνωρίζουμε γεωγραφία: «*Είναι σαν να διαβάζεις για μια παρτίδα σκάκι και να μην έχεις δει ποτέ σου σκακιέρα.*» [[60]]

Για να αντιληφθούμε τι σήμαιναν αυτά στην εποχή του Γαζή, αρκεί να αναλογιστούμε ότι η Γεωγραφία εξελίχθηκε σε ξεχωριστό επιστημονικό κλάδο περί το 1830-40, δηλαδή μετά το θάνατό του το 1828.

Πρωτίστως όμως, οι χάρτες του Γαζή ενίσχυαν το φρόνημα των Ελλήνων, για ένα σημαντικό λόγο: **Ήταν όλοι τους στα ελληνικά.** [[61]]

---

59. Έως και μέχρι τον 17ο αι. υπήρχαν χάρτες που απεικόνιζαν την Ιερουσαλήμ ως το κέντρο του κόσμου.
60. https://www.facebook.com/geografitness
61. Πολύ νωρίτερα απ' ό,τι συνέβη με τους χάρτες που κατασκεύασαν στη γλώσσα τους άλλοι λαοί των Βαλκανίων.

Η εμπορική εκμετάλλευση των χαρτών ήταν κατά κανόνα μια προσοδοφόρα δραστηριότητα. [62] Τίποτα το μεμπτό εάν αναλογιστούμε ότι ο αγώνας για τον «φωτισμό του Γένους» απαιτούσε χρηματικούς πόρους. Η έκδοση χαρτών, απέφερε συνήθως οικονομικά οφέλη πιο εύκολα από ότι η έκδοση ενός βιβλίου, για το οποίο χρειαζόταν περισσότερος χρόνος και εργασία. Η τιμή πώλησής τους ήταν δυο ή τρεις φορές υψηλότερη.

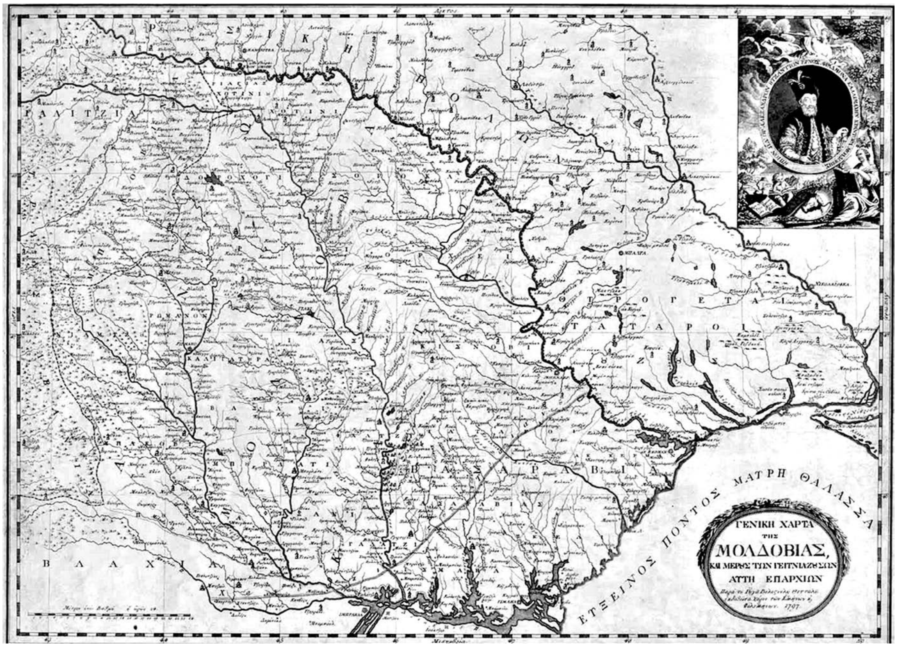

Δεξιό ήμισυ Γενικής Χάρτας της Μολδαβίας του Ρήγα

62. Όταν ο Ρήγας συνελήφθη από τους αυστριακούς το 1797 επικαλέστηκε ότι οι χάρτες που μετέφερε, ήταν για εμπορικό σκοπό. Σύμφωνα με τον Legrand η αστυνομία που τον συνέλαβε,κατέγραψε τα εξής: «*Ἀλλ' ἐπειδή ἐπί τοῦ προκειμένου (ὁ Ρήγας) ἐπιμένει, ὅτι τοῦτο πράττων μόνον λόγον εἶχεν τήν κερδοσκοπίαν, δέν ἀποδεικνύεται δέ το ἐναντίον, δια ταῦτα τό γεγονός τοῦτο σημειοῦται ἐνταῦθα μόνον πρός γνῶσιν.*» (βλ. Ε. LEGRAND «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή καί τῷ σύν αὐτῷ μαρτυρησάντων», Έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών, Βελεστίνου, Ρήγα, 2000, σελ. 63) — Ενδιαφέρουσα η εξέλιξη της έννοιας της λέξης «κερδοσκοπία». 18ος αι.: ουδέτερη/θετική αναζήτηση κέρδους, 19ος αι.: αρχίζει η αρνητική χροιά, κοινωνική κριτική, 20ός αι.: καθαρά αρνητική, έννοια ανήθικης εκμετάλλευσης.

Το 1800, ο Γαζής είχε ήδη ξεκινήσει τις εκδόσεις βιβλίων και χαρτών. Ο Κ.Θ. Δημαράς αναφερόμενος στον Γρ. Κωνσταντά ο οποίος αποπειράθηκε να γίνει επίσης εκδότης, γράφει ότι «*αντίθετα με τον Γαζή* (...) *δεν ήταν καμωμένος για το εμπόριο, για τις επιχειρήσεις και για την δράση*». [63]

Ενδεικτικό του εμπορικού πνεύματος του Γαζή ήταν ο Άτλας (ο Χάρτης της Υδρογείου), στο εσωτερικό του οποίου απεικονίζεται το πορτρέτο του χορηγού του χάρτη και η σημείωση «*Πονηθείς χάριν τῶν φιλομαθῶν ὑπό Γεωργίου υἱοῦ τοῦ Βορνίκου Ραδουκάλου Γολέσκου*,οὗ καί **ἀναλώμασι τύποις ἐξεδόθη**.»

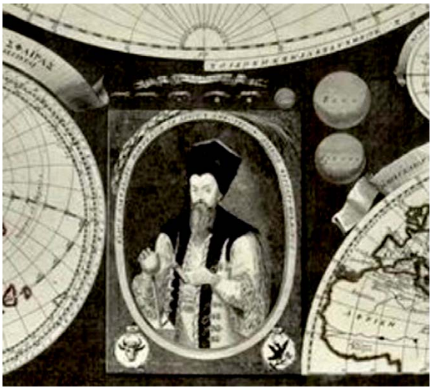

Ανάλογα προηγούμενα ήταν οι χάρτες της Βλαχίας και της Μολδαβίας [64] που είχε εκδώσει ο Ρήγας το 1797 [65] τους οποίους ο Γ. Τόλιας κατατάσσει ορθά στην (όχι τόσο τιμητική) **κατηγορία της «αυλικής χαρτογραφίας»**. [66]

63. σελ. 277, Κ.Θ. Δημαράς «Νεοελληνικός Διαφωτισμός», Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1985.
64. https://shorturl.at/4BKEc
65. Χαράκτης και των δυο χαρτών ήταν ο Franz Müller.
66. Γ. Τόλιας, «Αποχαιρετισμός στο Γένος», σελ.29: «*Οι χάρτες αυτοί είναι προσαρμογές αντίστοιχων έργων που κυκλοφορούσαν τότε, ως επί το πλείστον γερμανικών. Είναι τυπωμένοι σε ένα φύλλο μεγάλου σχήματος το καθένα, και κοσμούνται με το θυρεό του Σουλτάνου (η Κωνσταντινούπολη) και με τους θυρεούς των ηγεμονιών και με τις προσωπογραφίες των ηγεμόνων (του Αλέξανδρου Υψηλάντη η Βλαχία και του Αλέξανδρου Καλλιμάχη η Μολδαβία). Αναμφισβήτητα, οι χάρτες αυτοί εντάσσονται σε ό,τι ονομάζουμε «αυλική χαρτογραφία»*.

Παραγγελία προς τον Γαζή ήταν επίσης ο χάρτης του Ικονίου που τυπώθηκε ένα έτος πριν ανέλθει ο Κύριλλος ανέλθει στον Πατριαρχικό θρόνο. Στον χάρτη αυτό δεν γίνεται οποιαδήποτε μνεία της συνδρομής του Γαζή. [67]

Ορατή είναι η καλλιτεχνική ευαισθησία του Γαζή, που διατρέχει τόσο τις εκδόσεις όσο και τους χάρτες του, όπως συμβαίνει με κάθε έργο τέχνης, που φέρει το προσωπικό αποτύπωμα του δημιουργού του. [68]

Και όπως είναι γνωστό, η καλαισθησία ενός χάρτη είναι σημαντικός παράγοντας στη διαμόρφωση της συλλεκτικής / εμπορικής του αξίας.

Από τον συνολικό αριθμό των σωζόμενων σήμερα αντιτύπων των χαρτών του Γαζή -όχι μόνο εκείνων του Πίνακα, αλλά και των υπολοίπων-, συνάγεται ότι ο Γαζής δεν πρέπει να απεκόμισε σημαντικά κέρδη. Άλλωστε, τα αντίτυπα που τύπωσε ο Γαζής στο σύνολό τους, ήταν επίσης λιγότερα από εκείνα της Χάρτας. [69]

---

67. *«Πίναξ χωρογραφικός της μεγάλης αρχισατραπείας Ικονίου μετά των υπ' αυτήν επτά στρατηγιών λεγομένων τουρκιστί σαντζάκια, νυν πρώτον σχεδιασθείς και ιδία δαπάνη τύποις εκδοθείς παρά του πρότερον εν εκείνη τη επαρχία αρχιερατεύσαντος (...) μητροπολίτου Αδριανουπόλεως κυρίου Κυρίλλου.»*
68. "*Certes, une carte ressemble à son auteur comme un poème ou une symphonie peuvent ressembler à leur auteur*". Institut International de Géopoétique - Cahiers de Géopoétique. https://www.institut-geopoetique.org/fr/cahiers-de-geopoetique/48-la-projection-panoceanique-poetique-d-une-cartographie
69. Εννοούμε τα σωζώμενα, αλλά και όσα εκδόθηκαν συνολικά από τον Γαζή, σε σύγκριση με την αναφορά ότι η Χάρτα τυπώθηκε σε 1220 αντίτυπα.

III. Στοιχεία για τον Franz Müller (1755-1816)

Το πλήρες όνομά του ήταν *Franz Thade (Θαδδαίος) Müller*. Στις περισσότερες πηγές το έτος γεννήσής του αναγράφεται ως το 1755. Μόνη εξαίρεση αποτελεί το Τμήμα Χαρτών της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Αυστρίας, το οποίο αποδίδει ως χρονολογία γέννησης το 1745.

Παρότι ο Müller ήταν ο χαράκτης όχι μόνο της *Χάρτας* και του *Πίνακα*, αλλά και άλλων έργων του Ρήγα -όπως οι χάρτες της Βλαχίας και της Μολδαβίας και η προσωπογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου- καθώς και έργων του Γαζή, δεν εντοπίστηκε καμία αναφορά στο πρόσωπό του στην ελληνική βιβλιογραφία. [70] Λιγοστές είναι και οι αναφορές στη διεθνή βιβλιογραφία.

Χάρτης Müller βόρειας Βαλκανικής (1788)

Μεταξύ 1784 και 1808, ο Müller ήταν ένας από τους καλύτερους χαράκτες του περίφημου εκδοτικού οίκου της Βιέννης Artaria, που ιδρύθηκε το 1765 και ειδικευόταν αρχικά στις μουσικές παρτιτούρες, έχοντας εκδώσει εκατοντάδες έργα των Beethoven, Mozart, Haydn [71] κλπ. Στον χαρτογραφικό τομέα, ο Οίκος Artaria έγινε ιδιαίτερα γνωστός, μετά το 1775, λόγω της κατασκευής χαρτών ευρείας κυκλοφορίας.

Πριν συνεργαστεί με τον Ρήγα και τον Γαζή, ο Müller είχε ασχοληθεί με την περιοχή των Βαλκανίων από το 1789, όταν είχε εκδοθεί ο χάρτης της Μολδοβλαχίας.

70. Η οδός Μυλλέρου στο Μεταξουργείο, όπως και το επιτύμβιο μνημείο Μύλλερ στον Κεραμεικό δεν έχουν σχέση με τον Franz Müller.
71. "During his lifetime, Artaria was Mozart's principal publisher."
https://en.wikipedia.org/wiki/Artaria

Ένα χρόνο πριν, ήταν επίσης ο χαράκτης ενός χάρτη της Βόρειας Βαλκανικής.

Ο χάρτης του Müller (1788) τμήμα του οποίου καλύπτει τη βόρεια Ελλάδα. [72]

Τα ανωτέρω, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο Müller είχε ήδη χαράξει χάρτες μεγάλων διαστάσεων, φαίνεται ότι αποτέλεσαν τους λόγους για τους οποίους ο Ρήγας στράφηκε σε αυτόν, γεγονός που οδήγησε στη συνέχεια και στη συνεργασία Müller–Γαζή.

Η τεχνοτροπία του Muller στη χάραξη χαρτών αποκρυσταλλώνεται νωρίς, όπως φαίνεται και από τη σύγκριση των νήσων της Αδριατικής του 1788 αι 12 έτη αργότερα στον Πίνακα.

72. "Kriegstheater oder Graenzkarte Oesterreichs, Russlands und der Türkey" https://shorturl.at/xsENl

Σύμφωνα με το WorldCat Identities, αποδίδονται στον Muller "29 works in 39 publications in 4 languages and 45 library holdings.” [73]

Η στατιστική καταγραφή των έργων του (ανά διετία), είναι η εξής:

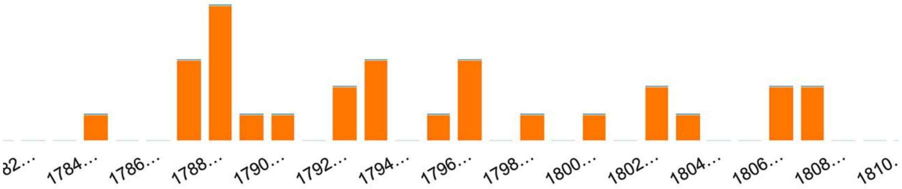

Εργογραφία F. Müller

Ενδεικτικό του κύρους του Müller είναι ότι το 1807 ήταν ο χαράκτης των χαρτών του "*Kleiner Atlas Der Neuen Geographie*” («*προς χρήσιν των αυστριακών σχολείων*»). [74] Δεν διέθετε κατάστημα για την πώληση χαρτών. Το εργαστήριό του ήταν στη συνοικία Wieden της Βιέννης (Heumühlgasse 404).

Μολονότι υπάρχουν χάρτες οι οποίοι σχεδιάστηκαν και φιλοτεχνήθηκαν αποκλειστικά από τον ίδιον, ο Muller υπέγραφε συνήθως μόνο ως χαράκτης.

Τέλος, ενώ η Χάρτα εκτυπώθηκε στο τυπογραφείο του Thomas von Trattner (1719 - Ιούλιος 1798), ο Πίναξ φαίνεται να τυπώθηκε πιθανόν στο εργαστήριο του Müller, χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο το σύνολο ή μέρος της εκτύπωσης να πραγματοποιήθηκε στις εγκαταστάσεις του Οίκου Artaria, για λογαριασμό του ιδίου.

Παρατηρούμε ότι η ορθογραφία του ονόματος του «Müller» είναι διαφορετική στα ελληνικά στους δύο χάρτες: **«Μήλλερ»** στη Χάρτα και **«Μύλλερ»** στον Πίνακα**.**

Μια άλλη λεπτομέρεια είναι ότι ενώ στη Χάρτα το όνομα του Müller έχει αποδοθεί σωστά από τα γαλλικά στα ελληνικά (Φρανσουά), στην προμετωπίδα του Πίνακα είναι γραμμένο ως «Φρανσοά».

Από το σημείο αυτό, τα πράγματα περιπλέκονται…

73. Σύμφωνα με τον World Catalogue.
74. Μτφ. του υπότιτλου: "zum Gebrauhe der ōsterreichischen Schulen".

Στα περιθώρια του άκοπου αντιτύπου του Πίνακα Harvard I -στα σημεία δηλαδή που δεν είναι ορατά μετά τη συνένωση- το Müller απαντάται επίσης γραμμένο με ήτα. Στον τονισμό δε του “Φρανσουά”, έχει τοποθετηθεί περισπωμένη πάνω από το ύψιλον, λάθος που αποκλείεται να είχε διαπράξει ο Γαζής.

Λεπτομέρεια από Πίνακα Harvard I

Δεν πρόκειται για την ίδια χάραξη που υπάρχει στο αριστερό κάτω περιθώριο της επιπεδογραφίας της Κωνσταντινούπολης της Χάρτας, όπου π.χ. τα δυο λάμδα του «Μήλλερ» τέμνονται μεταξύ τους.

Μπορούμε άραγε να υποτεθεί ότι ο λάθος τονισμός του «Φρανσουά» στον Πίνακα, οφείλεται στην πλημμελή γνώση των γαλλικών από τον Γαζή; Πως εξηγείται όμως ότι η λάθος αναγραφή στην προμετωπίδα του Πίνακα ως «Φρανσοά» διορθώνεται στο περιθώριο **του ίδιου χάρτη** σε «Φρανσουα», έστω και αν γίνεται το νέο λάθος στον τονισμό;

Εύλογα τίθεται το ερώτημα μήπως η χάραξη στο περιθώριο του Πίνακα έγινε από τον ίδιο τον Μύλλερ, ο οποίος ενδεχομένως την αντέγραψε από κάποιο αντίτυπο της Χάρτας. Όπως κι αν έχει, ο «επιδιορθωτής» Γαζής δεν φαίνεται να αντιλήφθηκε το διπλό σφάλμα: αφενός τη γραφή του επιθέτου Müller με ήτα, ενώ στην προμετωπίδα εμφανίζεται με ύψιλον, και αφετέρου τον εσφαλμένο τονισμό του ονόματος.

Εφόσον η παραπάνω υπόθεση δεν ευσταθεί, τότε πού θα πρέπει να αναζητηθεί η αιτία αυτών των παραδόξων; Θα μπορούσαν άραγε να οφείλονται σε κάποιον άλλο παράγοντα, όπως **ενδεχομένως σε διαφορετικές χρονολογίες εκτύπωσης ορισμένων αντιτύπων της Χάρτας ή/και του Πίνακα**;

Αν ληφθεί υπόψη ότι το όνομα του Ανθίμου Γαζή απαντάται σε ποικίλες αποδόσεις με λατινικούς χαρακτήρες, όπως *Anthimos, Anthimus, Antimo, Anthim, Anthime, Anthemios, A.A.* (μόνο με τα αρχικά ή με ένα μόνο “Α”) και ότι το ίδιο ισχύει και για το επώνυμό του (*Gaza, Gazi, Gaze, Gazes, Gazēs, Gazo*), είναι εμφανές ότι οι πολλαπλοί αυτοί συνδυασμοί ονόματος και επιθέτου δυσχεραίνουν τη βιβλιογραφική έρευνα.

Η συνεργασία Müller - Γαζή, συνεχίστηκε και μετά το 1800. Το 1803 κυκλοφόρησε στη Βιέννη η «*Επιτομή Αστρονομίας*» του J. Lalande, που μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Δ. Φιλιππίδη. Ο υπότιτλος του βιβλίου είναι: «*Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, ἐπιστασία, συνδρομὴ καὶ διορθώσει του Ἀρχιμδ᾽. Ἄνθιμου Γαζῆ*» [[75]] και η εικονογράφηση και χάραξη φαίνεται [[76]] ότι είχε γίνει από τον F. Müller.

Ο τελευταίος χάρτης του Muller εκδόθηκε το 1817, ένα έτος μετά το θάνατο του.

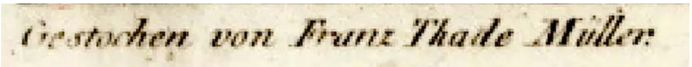

Thade

Είναι ο μόνος χάρτης που υπογράφεται με ολόκληρο το δεύτερο όνομα του (Thade), όπως και ο Πίναξ είναι ο μόνος στον οποίο υπάρχει η συντομογραφία "Th.” (Franz Th. Muller).

75. http://tiny.cc/3lrivz
76. Σπάνια έκδοση. Δεν εντοπίστηκε ψηφιακό αντίτυπό της.

Συμπληρωματικά στοιχεία για τον Müller υπάρχουν στην επεξήγηση ενός χάρτη του της Κροατίας, όπου αναφέρεται και η συνεργασία του με τον σημαντικό χαρτογράφο von F.J.Reilly (1766-1820). [[77]]

Δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια προσωπογραφία του στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Αυστρίας (Bildarchiv und Grafiksammlung – Österreichische Nationalbibliothek) ή στο Μουσείο της Βιέννης. [[78]]

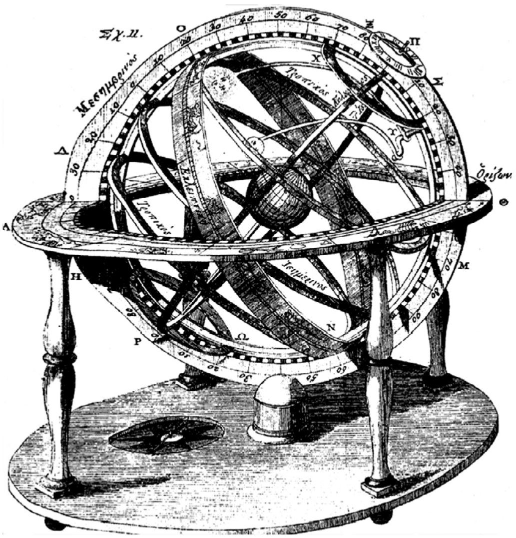

Κρικωτή σφαίρα (Χάραξη F. Müller)

77. «***He collaborated in the making of Reilly's postal maps.*** *His collaborators were also other cartographers, such as Jacob A. Jeckel and Joseph Kipferling. On their maps, he worked as an engraver of cartographic content into copper plates, or they actually worked for him. Müller is known for his thematic road maps as well as administrative maps for public use. These thematic maps became extremely important after the administrative reorganization of the Habsburg Monarchy in the late 18th century.*» https://www.felbar.com/en/map/autors/k-o/page/1/view/804
78. Ανταλλαγή emails 1 και 3 Μαΐου 2021 και 3 και 5 Μαίου 2021 αντίστοιχα.

IV. Χρόνος και τόπος δημιουργίας του Πίνακα

Η αυτοκρατορία των Αψβούργων, μετά τις ήττες από τον Ναπολέοντα, είχε εξασθενίσει στρατιωτικά, παρέμενε όμως πρωτεύουσα ευρωπαϊκή δύναμη και η εγγύτερη στην Ελλάδα συνορεύουσα χριστιανική χώρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η παρουσία Ελλήνων στην Αυστρία [79] του 1800 ήταν αξιόλογη. [80]

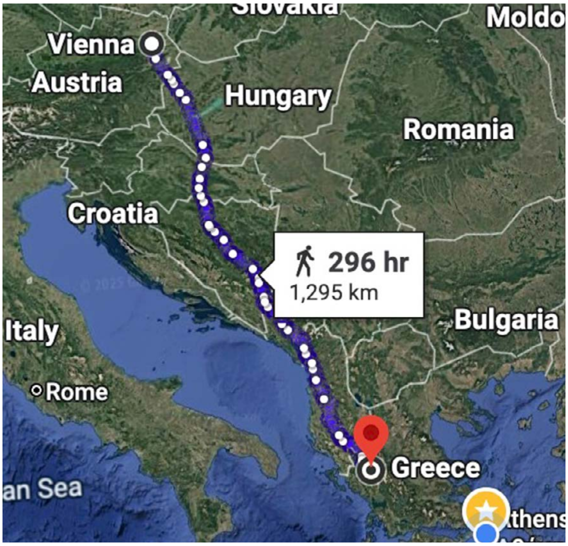

(ΣΣ: Η απόσταση από τα Ιωάννινα έως τη Βιέννη είναι 1295 χλμ.)

79. Η Αυτοκρατορία των Αψβούργων έλαβε επισήμως την ονομασία “Αυστριακή Αυτοκρατορία” το 1804. Για την περίοδο πριν από το 1804, **χρησιμοποιούμε -χάριν συντομίας- τον όρο “Αυστρία”**.

80. Σταυρουλάκη σελ. 13. «*Καταγραφή των Ελλήνων τουρκικής υπηκοότητας, όπως και των άλλων εμπόρων, έγινε (...) το έτος 1767 με σκοπό την παρακολούθηση της εκπλήρωσης των φορολογικών τους υποχρεώσεων από τις αυστριακές οικονομικές υπηρεσίες*».

Μαζί με όσους είχαν αποκτήσει την αυστριακή υπηκοότητα, και τους «Γραικο-βλάχους», [81] το σύνολο τους στη Βιέννη το 1800 εκτιμάται σε περίπου 2.500 άτομα, που αντιστοιχούσε στο 1% των κατοίκων της. [82]

Σημαντικός αριθμός Βλάχων από την Ελλάδα είχε εγκατασταθεί και στις γειτονικές παραδουνάβιες ηγεμονίες της Μολδαβίας και της Βλαχίας, η επικοινωνία των οποίων με τη Βιέννη ήταν πυκνή. [83] Οι Έλληνες ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο, ως μεσάζοντες μεταξύ Αυστρίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι εμπορικές σχέσεις των οποίων είχαν αυξηθεί σημαντικά μετά τη Συνθήκη του Πασάροβιτς [84] το 1718.

Το γεγονός ότι επί σειρά αιώνων οι Βλάχοι ήταν οι ένοπλοι φύλακες των κυρίων οδικών αρτηριών στον ελλαδικό χώρο (όπως και στον Δούναβη), τους επέτρεψε να διατηρούν και να επωφελούνται οικονομικά από τα δίκτυα μεταφοράς εμπορευμάτων. Γεγονός που τους καθιστούσε απαραίτητους συνεργάτες παραγωγών και εμπόρων.

Γύρω στο 1800, ο Γαζής υπηρετούσε συνεπώς ως εφημέριος σε έναν από τους δυο ορθόδοξους ναούς μιας πόλης όπου το ελληνικό στοιχείο διέθετε αξιοσημείωτη οικονομική ευρωστία. Σε μια χρονική στιγμή κατά την οποία ο ευρωπαϊκός νεορομαντισμός και ο φιλελληνισμός άρχισαν να καλλιεργούν νέες προσδοκίες.

---

81. *«Βλάχοι από την Ήπειρο, την Αλβανία και τη Μακεδονία που εγκαταστάθηκαν ως έμποροι στις μεγάλες εμπορικές πόλεις του εξωτερικού όπως η Βιέννη δήλωναν κι αυτοί Γραικοί Griechen. Αυτοπροσδιορίζονταν ως Γραικοί διότι η ελληνική ήταν η γλώσσα της εκκλησίας και της εκπαίδευσης. Ηταν η lingua franca του εμπορίου στα Βαλκάνια και -στην περίπτωση των παραδουνάβιων ηγεμονιών-* ***η γλώσσα της ιθύνουσας τάξης****. Ως μέλη των ορθόδοξων κοινοτήτων στη Βιέννη και αλλού ο κόσμος τους θεωρούσε Griechen λόγω της θρησκείας τους.»* https://www.vlahoi.net/vlahoi-kai-ellinismos/romioi-armani-arberesh
82. Ο Γρ. Κωνσταντάς και Δαν. Φιλιππίδης στο βιβλίο τους «Νεωτερική Γεωγραφία» που εκδόθηκε στη Βιέννη το 1791 αναφέρουν ότι *«εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς Ἀουστρίας εἶναι περισσότερες ἀπὸ ταῖς 80 χιλιάδες φαμίλιας Τουρκομερίται»*. Χωρίς περαιτέρω διευκρίνιση του όρου.
83. Η απόσταση μεταξύ της Βιεννης και της σημερινής πρωτεύουσας της Μολδαβίας είναι 1.100 χλμ.
84. Η **Συνθήκη του Πασάροβιτς** μεταξύ Αυστρίας, Βενετίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, **σηματοδοτεί ουσιαστικά την έναρξη του «Ανατολικού Ζητήματος»,** μολονότι ο όρος καθιερώθηκε στη διπλωματική γλώσσα, ύστερα από ένα περίπου αιώνα.

Την ίδια χρονιά συγκροτείται και η Ιόνιος Πολιτεία (1800–1807), το πρώτο ημιαυτόνομο ελληνικό πολιτειακό μόρφωμα, [85] που ήταν ένα de facto προτεκτοράτο υπό ρωσική και οθωμανική επικυριαρχία. [86]

Υπό τις συνθήκες αυτές, η εξεύρεση πόρων για τις εκδοτικές δραστηριότητες του Γαζή, ήταν ευνοϊκές.

Στη Βιέννη υπήρχαν ήδη οι κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη της ελληνικής λογοτεχνικής και πνευματικής δραστηριότητας, ιδιαίτερα μετά το Διάταγμα του 1781 του αυτοκράτορα Ιωσήφ Β’ (1741–1790), το οποίο κατέστησε λιγότερο αυστηρή τη λογοκρισία και επέτρεψε τη λειτουργία τυπογραφείων με ελληνικούς χαρακτήρες, διευκολύνοντας έτσι τη διακίνηση ιδεών και γνώσεων. Έτσι, «*στην πρωτεύουσα της αψβουργικής μοναρχίας ιδεολογικά ρεύματα και συγκρούσεις της ελληνικής διανόησης αποκτούν την έντυπη μορφή τους. Η κυκλοφορία για εφτά χρόνια (1790-1797) της πρώτης ελληνικής εφημερίδας των αδελφών Πούλιου και η εμφάνιση των ελλήνων εμπόρων ως συνδρομητών ή ως χρηματοδοτών ελληνικών εκδόσεων καταδεικνύουν τη σημασία της πόλης ως πεδίου εξοικείωσης με την έντυπη κουλτούρα…*» [87]

Ακριβώς λόγω των πολλών εκδόσεων ελληνικών βιβλίων, ο Κοραής είχε αποκαλέσει την αυστριακή πρωτεύουσα «*εργαστήριο της νέας των Γραικών φιλολογίας*».

Η «νέα φιλολογία» είναι ο ευρωπαϊκός διαφωτισμός. Όπως εύστοχα αναφέρεται σε μεταπτυχιακή εργασία «*θραύσματα του διαφωτισμού μεταδόθηκαν στη νότια Ευρώπη, όπου βρέθηκαν αντιμέτωπα με παγιωμένες πνευματικές παραδόσεις και νοοτροπίες, αλλότριες προς τις προσδιοριστικές αξίες και τις πρακτικές προεκτάσεις της νέας φιλοσοφίας*». [88]

---

85. Η λέξη «μόρφωμα» όχι με αρνητική έννοια.
86. Η Επτάνησος Πολιτεία (21 Μαρτίου 1800 έως τις 8 Ιουλίου 1807) ήταν ουσιαστικά ένα προτεκτοράτο υπό ρωσική και οθωμανική επικυριαρχία.
87. Η συνεισφορά πάντως της παροικίας στον ένοπλο αγώνα του 1821 ήταν μικρή. - βλ. Μαρία Παπαγεωργίου: «***Στην ίδια την Επανάσταση, ωστόσο, οι Έλληνες της Βιέννης δεν θα έχουν ενεργή συμμετοχή***». - Βλ. Βιβλιογραφία στο τέλος παρόντος κειμένου.
88. Α. Πορτοκαλίδου «*Νεοελληνικός διαφωτισμός και η επιρροή του στην εκπαίδευση*», Παν/μιο Θράκης, 2019. https://repo.lib.duth.gr/jspui/bitstream/123456789/11099/1/PortokallidouA_2019.pdf

V. Ομοιότητες και διαφορές Χάρτας και Πίνακα

1. Οι όροι «χάρτα» και «πίναξ»

Η λέξη «χάρτα» που χρησιμοποίησε ο Ρήγας και για τους χάρτες της Βλαχίας και της Μολδαβίας, δεν σχετίζεται με τις διαστάσεις τους. Η «χάρτα» ως αντιδάνειο, προέρχεται από τη λατινική "charta", εξ ου και η ρουμανική hartā [89] Μάλλον πρόκειται συνεπώς για -τρόπο τινά- «νεολογισμό» του Ρήγα, τον οποίο όμως **δεν** ενστερνίστηκε ο Γαζής. Ο όρος «χάρτα» χρησιμοποιείται για δεύτερη και τελευταία φορά το 1818, από έναν ακόμα Θεσσαλό, τον κληρικό Διονύσιο Πύρρο. [90]

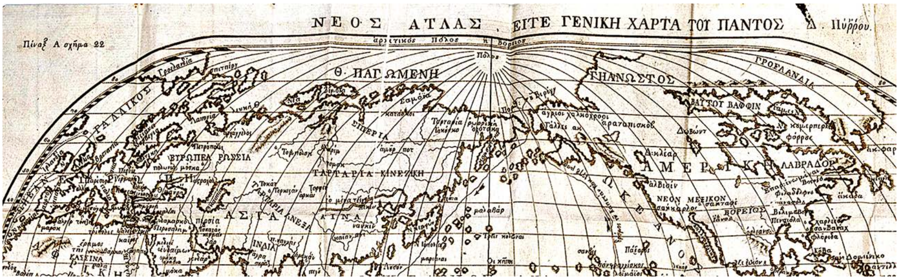

Σύντομα, οι όροι «χάρτα» και «πίναξ» εγκαταλείφθηκαν και επικράτησε ο όρος «χάρτης», που καταγράφεται ήδη το 1833 στον δίγλωσσο χάρτη (γαλλικά–ελληνικά) του Aldenhoven.

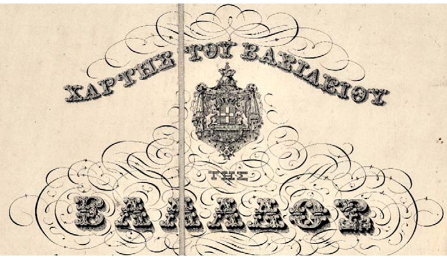

Άνω δεξιό τμήμα του χάρτη του F. Aldenhoven με την αναγραφή της λέξης «χάρτης»

---

89. Στα τουρκικά η λέξη που χρησιμοποιείται και σήμερα ειναι «harita».
90. «*Χάρτα της Ελλάδος δια την Γεωγραφίαν του Διονυσίου Πύρρου του Θετταλού*» (Γεννάδειος Βιβλ. MGL 238.1.) και επίσης «*Νέος Άτλας, είτε Γενική Χάρτα του Παντός*».

Η χρήση της λέξης «χάρτης» έχει πλέον εδραιωθεί το 1843, όπως δείχνει και η τοιχογραφία στο κτήριο της Βουλής, έργο των T. Guggenberger και U. Halbreiter, που απεικονίζει την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου (1827), όπου διακρίνεται ο «*χάρτης του Βασιλείου της Ελλάδος*».

Μέρος τοιχογραφίας

Η ονομασία «πίναξ» είχε ήδη χρησιμοποιηθεί έναν αιώνα νωρίτερα από τον επίσης ιερωμένο Χρύσανθο Νοταρά, ο οποίος φιλοτέχνησε τον πρώτο παγκόσμιο χάρτη στα ελληνικά. Νοταράς και Γαζής φαίνεται ότι προτίμησαν τον όρο λόγω του «Γεωγραφικού Πίνακα» του Αναξίμανδρου του Μιλήσιου (610–547 π.Χ.), ο οποίος θεωρείται ότι επινόησε τον πρώτο χάρτη της Οικουμένης. Σημειωτέον ότι ο Γαζής ακολουθεί τον Νοταρά και ως προς τη σειρά των λέξεων «Πίναξ» και «Γεωγραφικός» (Ενώ σήμερα θα γράφαμε: «Γεωγραφικός Πίναξ»).

Η τελευταία καταγεγραμμένη χρήση του όρου εντοπίζεται το 1878, στην ελληνόγλωσση έκδοση του H. Kiepert με τίτλο «*Πίναξ των Ελληνικών Χωρών.*» [91]

91. Έκδοση «Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» (Δαπάνη Στ. Ζαφειρόπουλου), Βερολίνο, 1878.

2. Η γεωγραφική προβολή Χάρτας και Πίνακα

Οι δύο χάρτες, χωρίς τα ένθετα του Πίνακα (Σικελίας και Κύπρου), καλύπτουν την ίδια γεωγραφική περιοχή.

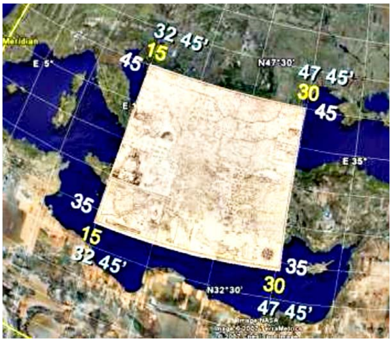

Προβολή Χάρτας και Πίνακα [92]

Προβολή HOLIS

Σχετικά με τη μελέτη του προβολικού συστήματος του Πίνακα, η Μ. Παζαρλή αναφέρει ότι: «*ο Πίνακας δεν παρουσιάζει τις αδυναμίες που επισημάνθηκαν στη Χάρτα, αντίθετα, η απεικόνιση των μεσημβρινών και παραλλήλων είναι συμβατή με την απεικόνιση του γεωγραφικού περιεχομένου. (...) Στον χαρτογραφικό κάνναβο του Πίνακα ο μεσημβρινός των 46 μοιρών δεν περνάει από την Κωνσταντινούπολη αλλά μισή μοίρα δυτικότερα, κατά τα πρότυπα της τυπολογίας Delisle. Με άλλα λόγια, ο Γαζής, εφαρμόζει τη σωστή τοποθέτηση του γεωγραφικού πλέγματος των μεσημβρινών και παραλλήλων, κάτι που ο Ρήγας είχε παραλείψει να κάνει.*» [93]

Η επισήμανση αυτή αντανακλά τις διαφορετικές χαρτογραφικές προσεγγίσεις Ρήγα και Γαζή. Η τοποθέτηση της Κωνσταντινούπολης από τον Ρήγα ακριβώς στον μεσημβρινό των 46° φαίνεται ότι έγινε σκόπιμα, ως «σημείο αναφοράς». Ο Γαζής έσπευσε να διορθώσει το λάθος, πράξη που υπογραμμίζει την **κυρίως χαρτογραφική του θεώρηση.**

Συναφής και η αναφορά του Ιω. Χατζηφώτη: «*Η χάραξη του Πίνακα ήταν καλύτερη, γεγονός που αναγνώρισαν ξένοι γεωγράφοι της εποχής.*» [94]
Για τον Πίνακα, ο χαρτογράφος Chr. Reichard είχε ήδη γράψει το 1808, ότι

---

92. Προβολή Χάρτας και Πίνακα. - Η απεικόνιση είναι από την Ανακοίνωση των Μ.Παζαρλή, Α. Τσορλίνη και Ευ. Λιβιεράτου – βλ. Υποσημ. 49.
93. Μ. Παζαρλή «Ρήγα Βελεστινλή Χάρτα της Ελλάδος: Μία χαρτογραφική προσέγγιση», Διδακτορική Διατριβή (ΑΠΘ-2014) σελ. 252.
94. Παρουσίαση από Ιω. Χατζηφώτη αναδημοσίευσης του Πίνακα από «Κέντρο Μείζονος Ελληνισμού», Ελληνικός Κόσμος».

η χάραξή του είναι ανώτερη και ότι «*η Χάρτα θα μπορούσε να έχει το μέγεθος του Γαζή, αν παραλειπόντουσαν τα* ***αλλότρια***» (ΣΣ: εννοεί τα ένθετα) τα οποία θεωρεί «*ξένα στοιχεία*». [95]

Σχετικά με τα «*αλλότρια*» της Χάρτας, σημειώνεται ότι είναι ίσως ο μόνος χάρτης στον οποίο ο εντολέας, κατασκευαστής ή εκδότης έχει συμπεριλάβει ένθετο με τη γενέτειρά του. Η επιπεδογραφία των Φερών (Βελεστίνο) τοποθετείται σε περίοπτη θέση, [96] στο φύλλο 4 της Χάρτας. Η ιδιαιτερότητα αυτή δεν εκπλήσσει, καθώς συνάδει με την ιδιοσυγκρασία του Ρήγα.

Ενδεικτικές των χαρακτήρων τους, από γραφολογικής σκοπιάς, είναι και οι υπογραφές των δυο ανδρών:

3. Επιχρωματισμός - γραφικοί χαρακτήρες

Τα 6 χρώματα του Πίνακα είναι τα ίδια με εκείνα της Χάρτας και αφορούν στις ίδιες γεωγραφικές περιοχές. Με εξαίρεση το γαλλικό αντίτυπο που έχει 4 μόνο χρώματα.

κόκκινο (1), πράσινο (2), θαλασσί (3), ροζ (4), κίτρινο (5), πορτοκαλί (6).

Όλα τα σωζόμενα αντίτυπα έχουν επιχρωματιστεί με το χέρι, καθώς ο Πίνακας είναι χαλκογραφία και όχι λιθογραφία. [97]

---

95. Μ.Παζαρλή, σελ. 52.
96. Σύμφωνα με την Μ. Παζαρλή: «*Δεν είναι τυχαία η τοποθέτηση της Αθήνας (στη Χάρτα) στην τιμητική θέση δίπλα στον τίτλο, ούτε η τοποθέτηση του Βελεστίνου κοντά στην Αθήνα – πρόκειται για ένα τρυκ πρόκλησης της προσοχής του αναγνώστη.*» - βλ. Μ. Παζαρλή, Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος: Η Εποχή, ο Χάρτης, η Επανάσταση. https://shorturl.at/FLUW5
97. Το έτος εφεύρεσης της λιθογραφίας είναι το 1796, δηλ. 4 μόλις έτη πριν από την έκδοση του Πίνακα.

Οι έγχρωμοι χάρτες πωλούνταν ακριβότερα, συχνά σημαντικά περισσότερο από τους ασπρόμαυρους, και ο χρωματισμός γινόταν συνήθως από βοηθούς του χαράκτη, χρησιμοποιώντας φυτικά χρώματα παρασκευασμένα με δοκιμασμένες τεχνικές, ώστε να αποφεύγεται η οξείδωση του χαρτιού με την πάροδο του χρόνου. [98]

Για τον Πίνακα *«αγοράστηκαν φύλλα χαρτιού μεγέθους royal folio, 50 x 64 cm., από τα αποθέματα που θα ήταν τότε διαθέσιμα στην αγορά χαρτιού της Βιέννης, ντόπια ή εισαγόμενα.* (...) *Τα αρχικά στο υδατόσημο* (είναι) *του κατασκευαστή Joseph Anton Unold* (...) ***Το ίδιο υδατόσημο έχει επίσης εντοπιστεί σε χειρόγραφα του Beethoven.***» [99] - [100]

Υφή χαρτιού Πίνακα
και λινό ύφασμα επικόλλησης
(σε μεγέθυνση)

Η σύγκριση χαρτιών που χρησιμοποιήθηκαν σε Πίνακα και Χάρτα, δείχνει ότι λόγω των μεγαλύτερων διαστάσεων των φύλλων της, εκείνο της Χάρτας ήταν της τάξης των 100-120 γρ. ανά τ.μ., βαρύτερο δηλαδή του Πίνακα, που υπολογίζεται σε 90-105 γρ. ανά τ.μ.

Ίδια σχεδόν είναι και η μορφή των γραμμάτων στους δύο χάρτες, με μικρές διαφορές π.χ. στο Δ, λ, ν και Υ.

Ορισμένοι μελετητές έχουν ισχυριστεί ότι σε αρκετά τοπωνύμια, οι τόνοι και τα πνεύματα (δασείες και ψιλές) δεν είναι στη σωστή θέση, αποδίδοντάς το στο ότι ο χαράκτης Müller δεν γνώριζε ελληνικά. Δεν πρόκειται όμως για λάθη. Απλά έως τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα, όταν επικράτησε σταδιακά να μπαίνουν πάγια πλέον αριστερά του κεφαλαίου φωνήεντος, αυτά ετίθεντο αριστερά, δεξιά ή και πάνω [101] από το (κεφαλαίο) φωνήεν. [102]

---

98. βλ. "A brief history of colour in maps": http://tiny.cc/0qrivz
99. https://1821.digitalarchive.gr/exhibits/GazisMap
100. Douglas Johnson (ed.) "The Beethoven Sketchbooks: History, Reconstruction, Inventory". Berkeley & Los Angeles, 1985.
101. Παρατήρηση Γ. Ματθιόπουλου σε απαντητικό email του 7.5.2025.
102. Επισημαίνεται εδώ το λάθος πνεύμα στη λέξη «Ελλήνων» στην αρχή της «Νέας Πολιτικής Διοίκησης» του Ρήγα.

4. Προμετωπίδα

Η προμετωπίδα [103] του Πίνακα και εκείνη της Χάρτας διαφέρουν στο άνω μέρος της κεντρικής παράστασης και στα κείμενα που περιέχουν.

Βρίσκονται σε διαφορετικά σημεία στους δυο χάρτες, **οι διαστάσεις τους όμως είναι οι ίδιες**, παρότι η Χάρτα έχει 4πλάσιο εμβαδόν.

Προμετωπίδες Χάρτας και Πίνακα

Και οι δύο προμετωπίδες (Χάρτας και Πίνακα) αποτελούν παραλλαγές εκείνης του Delisle, της έκδοσης του 1707.

103. Γαλλικά: cartouche - Αγγλικά: frontispiece - Ιταλικά: frontespizio - Γερμανικά: Titelblatt.

Παρατίθεται αντίτυπό της με έτος έκδοσης το 1780.

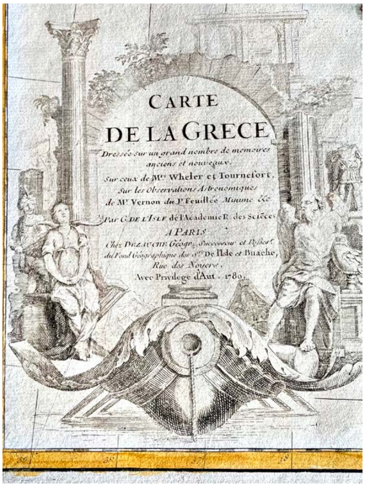

Προμετωπίδα χάρτη Delisle

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι στη Χάρτα η Ελλάδα (που συμβολίζεται από το άγαλμα), κρατά ένα **κηρύκειο**, σύμβολο ομόνοιας και κατάπαυσης της διχόνοιας. Μάλλον όχι τυχαίο, αν αναλογιστούμε τα ιδανικά που πρέσβευε ο Ρήγας για το μέλλον των λαών της Βαλκανικής.

Στα βλάχικα, «**κηρύκε**» σημαίνει τη γκλίτσα του βοσκού, ένα σύμβολο που συχνά κοσμεί τα υφαντά του Μετσόβου, της Μηλιάς, της Σαμαρίνας και άλλων χωριών. [104] Ήταν άραγε αυτή η επιλογή του Ρήγα συνειδητή, λόγω της βλάχικης καταγωγής του;

Κηρύκειο Χάρτας

Κηρύκειο Πίνακα

104. βλ. «Το κηρύκειο του Ερμή στα υφαντά των Βλάχων» - https://lc.cx/OAOQ6r

Στον Πίνακα μαζί με το κηρύκειο υπάρχει και ένα δόρυ που δεν είναι ο μόνος **πολεμικός εξοπλισμός** της κεντρικής φιγούρας, η οποία συμβολίζει έμμεσα τη θεά Αθηνά. Υπάρχουν ακόμα δυο αμυντικά εξαρτήματα (περικεφαλαία και ασπίδα) και ενδεχομένως ένα επιθετικό όπλο: μια σφαίρα (κανονιού;) παρά πόδα της Αθηνάς.

5. Ανεμολόγιο

Στο ανεμολόγιο, τα ονόματα των ανέμων αναγράφονται στα ελληνικά, στα τουρκικά και στη ναυτική lingua franca, περί το 1800. [105] Όπως και η προμετωπίδα, έχει επίσης τις **ίδιες ακριβώς διαστάσεις, σε Χάρτα και Πίνακα**, αλλά βρίσκεται σε διαφορετικά σημεία στους δύο χάρτες.

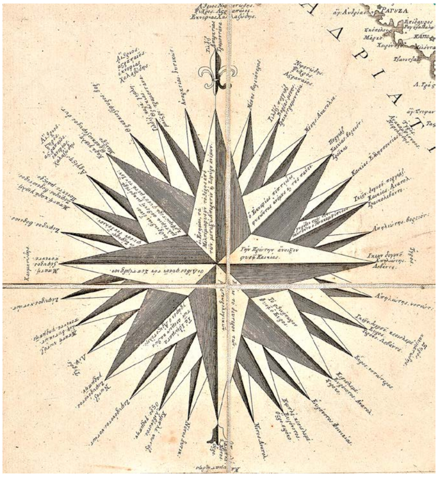

Ανεμολόγιο

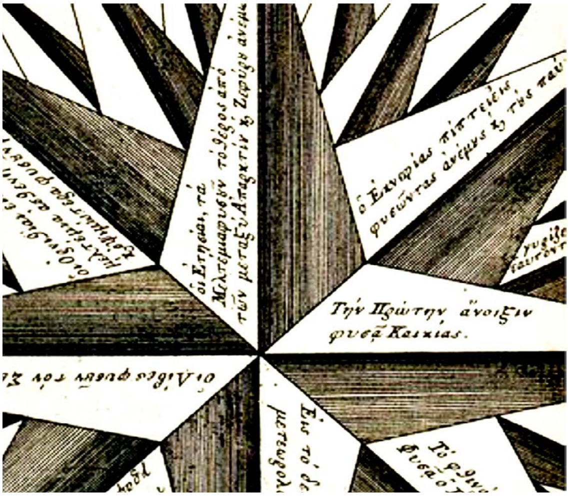

Μεγέθυνση τμήματος Ανεμολογίου

105. Χαρακτηριστικά της ναυτικής lingua franca: Μειωμένη κλίση ρημάτων και ουσιαστικών. Βασικοί ναυτικοί όροι (πλοίο, άγκυρα, ιστία, φορτίο). - Δανεισμός λέξεων: κυρίως από ιταλικά, γαλλικά, ισπανικά, και αργότερα αγγλικά.

Ενώ δίδεται η εντύπωση ότι το ανεμολόγιο σε Χάρτα και Πίνακα είναι το ίδιο, διαπιστώνονται μικρές διαφορές. Έτσι π.χ. στη Χάρτα αναγράφεται «... *φυσά ο Καικίας*», ενώ στον Πίνακα το (άρθρο) όμικρον δεν υπάρχει («...φυσά Καικίας»). [[106]]

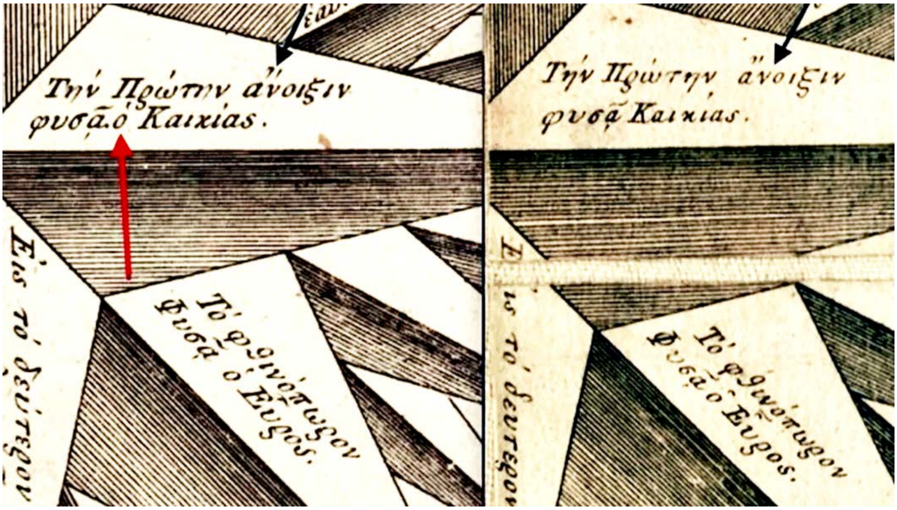

Άρα είναι βέβαιο ότι Müller προέβη σε εκ νέου χάραξη της μήτρας, το οποίο σημαίνει ότι οι μήτρες της Χάρτας δεν υπήρχαν πλέον. Ενδεχομένως να είχαν ήδη εκποιηθεί το 1800 ως μέταλλο, καθότι οι υψηλότερες τιμές του χαλκού κατά τον 19ο αιώνα, ήταν ακριβώς μεταξύ 1800 και 1810, [[107]] λόγω των ναπολεόντειων πολέμων.

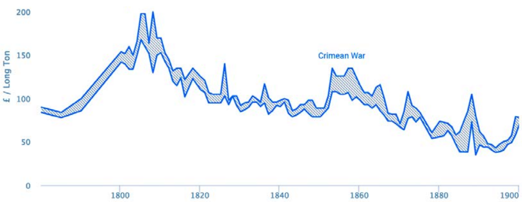

Figure 2. Source: Babylon to Birmingham, pp.462-64

106. Στον Πύργο των Ανέμων στη ρωμαϊκή αγορά στην Αθήνα, ο Καικίας είναι χειμωνιάτικος άνεμος και εικονίζεται με μια ασπίδα από την οποία ρίχνει χαλάζι. - Η λέξη «Καικίας» προέρχεται από την ελληνική μυθολογία και αφορά τον Β.Α. άνεμο Η ετυμολογία του πιθανότατα συνδέεται με γεωγραφική προέλευση, συγκεκριμένα από τον ποταμό Αίκο (Caicus) της Μυσίας, που βρίσκεται Β.Α. του Αιγαίου Πελάγους.

107. https://www.winton.com/longer-view/copper-bottomed-booms-and-busts

Το βόρειο άκρο του ανεμολόγιου, και στους δύο χάρτες, απολήγει σε ένα άνθος κρίνου. Η πρώτη εντύπωση θα μπορούσε να είναι ότι πρόκειται για το γαλλικό *fleur-de-lys*, άρα για μια έμμεση αναφορά στη Γαλλική Επανάσταση. Μια τέτοια υπόθεση, ωστόσο, θα προϋπέθετε ότι τόσο ο Ρήγας όσο και ο Γαζής αγνοούσαν πως το συγκεκριμένο σύμβολο ήταν στενά συνδεδεμένο με τη γαλλική μοναρχία και ότι, ήδη από το 1789, είχε αφαιρεθεί από μνημεία, σημαίες και θυρεούς. Επομένως χρησιμοποιήθηκε ως συμβατικό σήμα του βορείου προσανατολισμού, όπως συνηθιζόταν στη χαρτογραφία της εποχής, [[108]]. Παρόμοια διακοσμητικά υπήρχαν και στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

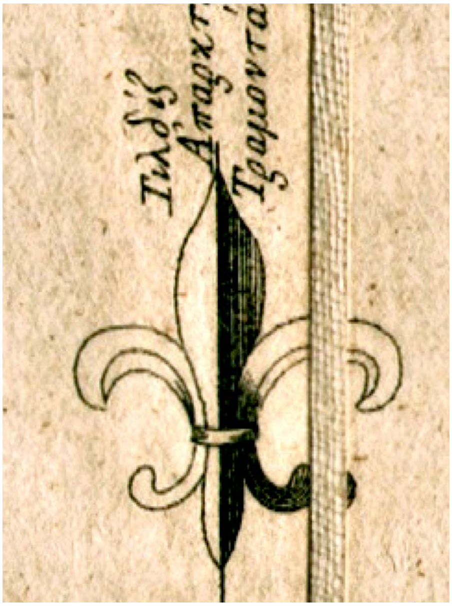

Βόρειο άκρο ανεμολόγιου

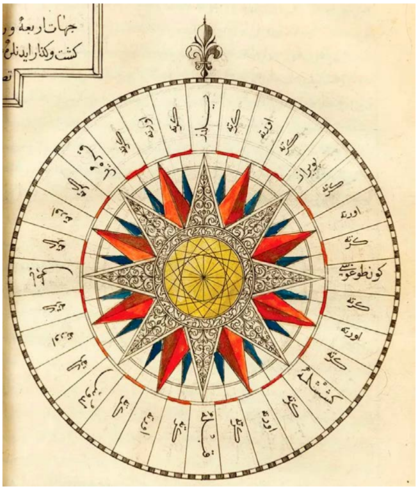

Οθωμανικό ανεμολόγιο 17ου αι.

108. https://editions-voxgallia.fr/histoire-de-la-fleur-de-lys-monarchie-francaise

6. Τοπωνύμια

Τα τοπωνύμια στη Χάρτα είναι 5.842 για 4.746 τοποθεσίες, συνυπολογίζοντας τις διπλές ή και τριπλές ενίοτε ονομασίες τους. [109] Στόχος της αναγραφής τους (αρχαία, μεσαιωνική και εποχής που εκδόθηκε ο χάρτης) ήταν η ανάδειξη της *«αδιάλειπτης συνέχειας με την αρχαία Ελλάδα»*.
Ή με διαφορετική διατύπωση: η Χάρτα στόχευε σε μια **οπτική τεκμηρίωση** της ιστορικής παρουσίας των χριστιανών ορθοδόξων στα Βαλκάνια και -κατ' επέκτασιν-, των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτήν.

Ο Γαζής προέβη σε προσθήκες, αφαιρέσεις και διορθώσεις τοπωνυμίων, με αποτέλεσμα **ο Πίναξ να καταστεί ο πλέον ενημερωμένος και λεπτομερής χάρτης της εποχής του,** για όλη τη βαλκανική χερσόνησο. Δεν έχει γίνει καταμέτρηση των τοπωνυμιών του Πίνακα, αλλά ο συνολικός αριθμός τους πρέπει να είναι περίπου ο ίδιος με αυτόν της Χάρτας.

Για να ερευνηθούν οι διαφορές στα τοπωνύμια, επιλέχθηκε (ως case study) η Εύβοια επειδή α) οι διαστάσεις της αποτελούν ικανό δείγμα και β) το γεωγραφικό της περίγραμμα είναι ευδιάκριτο.

Από τη σύγκριση προκύπτει ότι η Χάρτα περιέχει 50 τοπωνύμια και ο Πίναξ 49. Ο Γαζής έχει αφαιρέσει ως λανθασμένα 6 τοπωνύμια του Ρήγα και έχει προσθέσει 5 άλλα που δεν υπήρχαν στη Χάρτα. Σημειωτέον ότι και στους δυο χάρτες αναγράφεται η «πόλη Εύβοια» προς το Β.Δ. άκρο του νησιού, μολονότι δεν υπήρξε ποτέ τέτοια πόλη.

109. βλ. Μ. Παζαρλή https://classroom.onassis.org/pluginfile.php/560/mod_page/content/10/006_Symbols.pdf

Στον παρακάτω κατάλογο σημειώνονται μόνο οι διαφορές ανάμεσα στους δυο χάρτες στα τοπωνύμια της Εύβοιας. Τα τοπωνύμια που είναι τα ίδια **δεν** αναφέρονται:

Cyreus fl.	Κυραίος ποτ.	ΟΧΙ
Lelathus fl.	Λήλαιθος ποτ.	ΟΧΙ
Leonum Prom.	Λεώνιον, Μαντέλο Ακρ.	ΟΧΙ
Petaliae Ins.	Πεταλίαι, Πεταλιούς νησιά	ΟΧΙ
Myrtos Ins.	Μύρτος, νησί της Κυρίας	ΟΧΙ
ΟΧΙ	Ποντικός	ΟΧΙ
ΟΧΙ	Θερμά Λουτρά	Θερμά Λουτρά
ΟΧΙ	Δέρο, Ωρεος	Δέρο, Ωρεός
ΟΧΙ	Ισιαίος Λυκόφρων	Ισιαίος Λυκόφρων
ΟΧΙ	Τηλήθριον Ορ.	Τηλήθριον Ορ.
ΟΧΙ	Βωμός Απόλλων	Βωμός Απόλλων
ΟΧΙ	Αρμόνη	Αρμόνη
ΟΧΙ	Νέσιον Ορ.	Νέσιον Ορ.
ΟΧΙ	Λιθάδα	Λιθάδα
ΟΧΙ	Ληλάντειον Π	Ληλάντειον Πεδίον
ΟΧΙ	ΟΧΙ	Ζάρα Ορ.
ΟΧΙ	ΟΧΙ	Περιάς Ακρ.
ΟΧΙ	ΟΧΙ	Αυληβοός
ΟΧΙ	ΟΧΙ	Λέων Ακ.
ΟΧΙ	ΟΧΙ	Κοτύλιον Όρος

Υπάρχουν όμως και περιοχές όπου δεν υπάρχει καμία διαφορά στα τοπωνύμια Χάρτας και Πίνακα, όπως π.χ. στη δυτική Κρήτη.

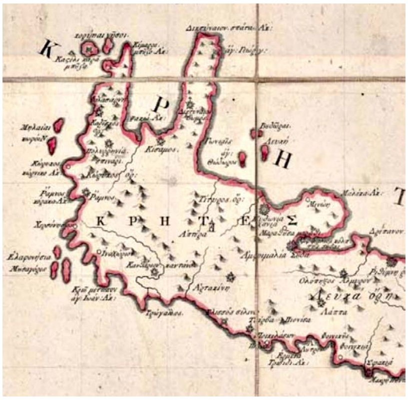

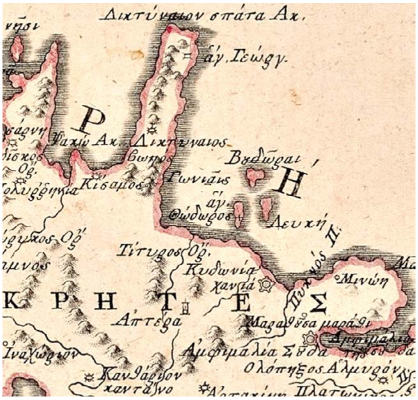

Η Δυτική Κρήτη σε Χάρτα και Πίνακα

VI. Ο Πίναξ:
Σμίκρυνση της Χάρτας ή ένας διαφορετικός χάρτης;

1. Το συνολικό εμβαδόν της Χάρτας είναι **τετραπλάσιο** και όχι διπλάσιο εκείνου του Πίνακα, όπως αναφέρεται συχνά εσφαλμένα στη βιβλιογραφία. Η παρερμηνεία οφείλεται στο ότι ο Πίναξ έχει **το μισό μήκος και το μισό πλάτος** (περίπου 1 × 1 μ.) σε σχέση με τη Χάρτα (περίπου 2 × 2 μ.). Συνεπώς, το εμβαδόν των δύο χαρτών ανέρχεται περίπου σε 1 και 4 τετραγωνικά μέτρα αντίστοιχα.

2. Για το αν ο Πίναξ είναι απλά μια σμίκρυνση της Χάρτας ή ένας διαφορετικός χάρτης, έχουν εκφραστεί δυο απόψεις:

α) Σύμφωνα με τον Δ/ντή του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών Γ. Τόλια: «... *ο Άνθιμος Γαζής επανεξέδωσε διορθωμένη, την Χάρτα, χωρίς να αναφερθεί στον Ρήγα. Ο λόγος τόσο της επανέκδοσης του έργου, όσο και της παράλειψης του ονόματος του πρώτου εκδότη, πρέπει να οφείλονται στη σχετικά πρόσφατη σύλληψη του Ρήγα από τις αυστριακές αρχές και την κατάσχεση της Χάρτας. Μια διακριτική συντομογραφία (Επιδ.[διορθω-θείς]) πριν από το όνομα του νέου εκδότη, συνδέει τον Γεωγραφικό Πίνακα του Γαζή με την Χάρτα του Ρήγα.*» [110]

Η συντομογραφία αυτή λειτουργεί, κατά κάποιο τρόπο, ως **«ομφάλιος λώρος» ανάμεσα στη Χάρτα και τον Πίνακα**, χωρίς ωστόσο να εκθέτει τον Γαζή. Σε μια πιθανή ερώτηση, λ.χ. από την αυστριακή λογοκρισία, ως προς το τι σημαίνει το «Επιδ.», θα μπορούσε εύκολα να αντιτείνει ότι, ως γνώστης της ελληνικής γλώσσας, απλώς (επι)διόρθωσε ορισμένα σφάλματα στη χάλκινη μήτρα που είχε κατασκευάσει ο Müller.

---

110. σελ.12 μελέτης Γ. Τόλια σε περιοδικό «Τα Ιστορικά» (τεύχος 28,29 -Αθήνα, 1998) («*της ευρυχώρου Ελλάδος»: η Χάρτα του Ρήγα και τα όρια του ελληνισμού*»). βλ. επίσης G.Tolias «*Antiquarianism,Patriotism and Empire: Transfers of the cartography of the travels of Anacharsis the younger in Greece (1788-1811)*» σε «Istorical Review» Vol.II (2005) σελ 67-91.

β) Από διαφορετική οπτική γωνία, ο καθηγητής Ε. Λιβιεράτος γράφει ότι: «*ο Πίναξ της Ελλάδος του Γαζή (...) φαίνεται να ακολουθεί το πρότυπο του Ρήγα, (...)* ***στην πραγματικότητα όμως είναι ένας διαφορετικός χάρτης***», [111] προσθέτοντας ότι «*... διαφέρει από τη Χάρτα και σε πολλά μη άμεσα αναγνωρίσιμα στοιχεία, τα οποία απαιτούν ανεξάρτητη και συγκριτική επιστημονική χαρτογραφική έρευνα, για να τεκμηριωθούν.*» Παραθέτει δε ως παράδειγμα τη χάραξη της Χαλκιδικής που είναι πολύ διαφορετική στους δύο χάρτες.

Η Χαλκιδική σε Χάρτα και Πίνακα

Χάρτα: Ο ανατολικός βραχίων καταλήγει σε τετράγωνο σχήμα

Πίναξ: Διόρθωση Γαζή

Ίδιας άποψης είναι και η καθηγήτρια Μ. Παζαρλή, σύμφωνα με την οποία «*ο Πίνακας του Γαζή έχει μεν κοινά στοιχεία με τη Χάρτα, αλλά και πολλές διαφορές που μας επιβάλλουν να τον θεωρούμε ως ένα αυτόνομο χαρτογραφικό έργο.*» Ή όπως η ίδια γράφει περιεκτικά: οι δύο χάρτες έχουν «*many similarities and enough alterations*». [112]

111. Τα έντονα στοιχεία είναι του γράφοντος.
112. σελ.23 σε e-Perimetron, Vol. 6, No. 1, 2011 [14-28].

Όντως, εκ πρώτης όψεως οι ακτογραμμές των δυο χαρτών φαίνεται να είναι οι ίδιες. Οι διαφορές που υπάρχουν είναι δυσδιάκριτες και τούτο οφείλεται κυρίως στις διαφορετικές κλίμακες που έχουν χαραχθεί Χάρτα και Πίναξ. Η σύγκριση όμως που έγινε από την Μ. Παζαρλή με σύγχρονα ψηφιακά μέσα, αποδεικνύει ότι οι διαφορές αυτές είναι πολυάριθμες. [113]

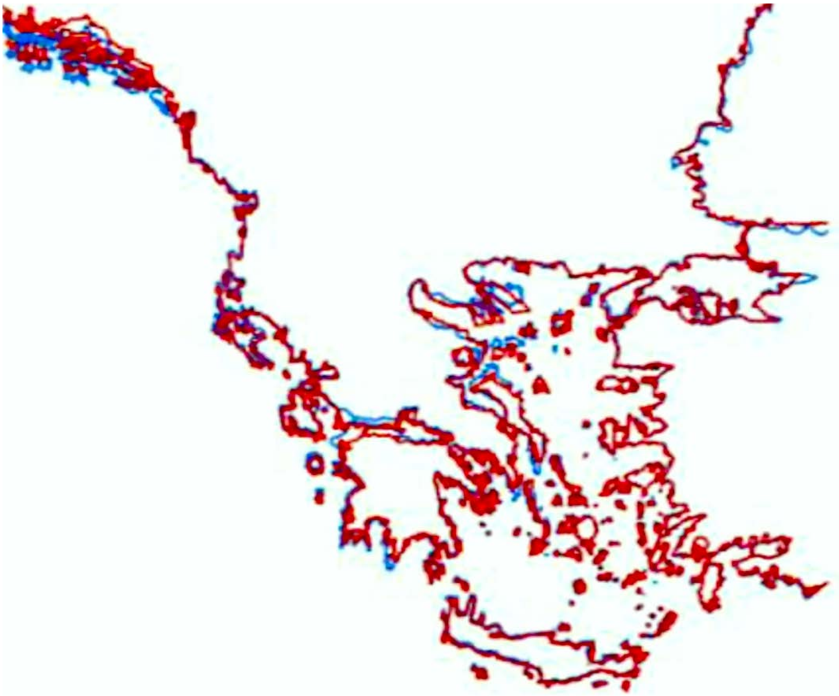

Ακτογραμμές Χάρτας και Πίνακα (σελ. 274 διδακτορικής διατριβής Μ. Παζαρλή - με κόκκινο οι ακτογραμμές της Χάρτας και με μπλε του Πίνακα)

113. Μ. Παζαρλή, 2014 σελ. 259 και εφεξής.

3. Είναι προφανές ότι ο Γαζής επεδίωξε συνειδητά τη διαφοροποίηση του Πίνακα και απέφυγε οποιαδήποτε μνεία της Χάρτας, προκειμένου να μην καταστεί στόχος του Πατριαρχείου. Το τελευταίο είχε απαγορεύσει τα έργα του Ρήγα και, ήδη από το 1798, είχε καταδικάσει απερίφραστα τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό με την εγκύκλιο «*Χριστιανική Απολογία*», η οποία τυπώθηκε εκ νέου το 1800 με αντεστραμμένη επικεφαλίδα. [[114]]

Ο Γαζής, συνεπώς, κινδύνευε περισσότερο από το ορθόδοξο ιερατείο παρά από τις οθωμανικές αρχές, ιδίως εάν ληφθεί υπόψη ότι μεταξύ 1789 και 1808, Σουλτάνος ήταν ο Σελίμ ο Γ', ο επονομαζόμενος Μεταρρυθμιστής, [[115]] ο οποίος επιχείρησε να εκσυγχρονίσει την αυτοκρατορία προκειμένου να καλύψει το χάσμα που τη χώριζε από τη Δύση, χωρίς ωστόσο να αποδέχεται τα πολιτικά και κοινωνικά προτάγματα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

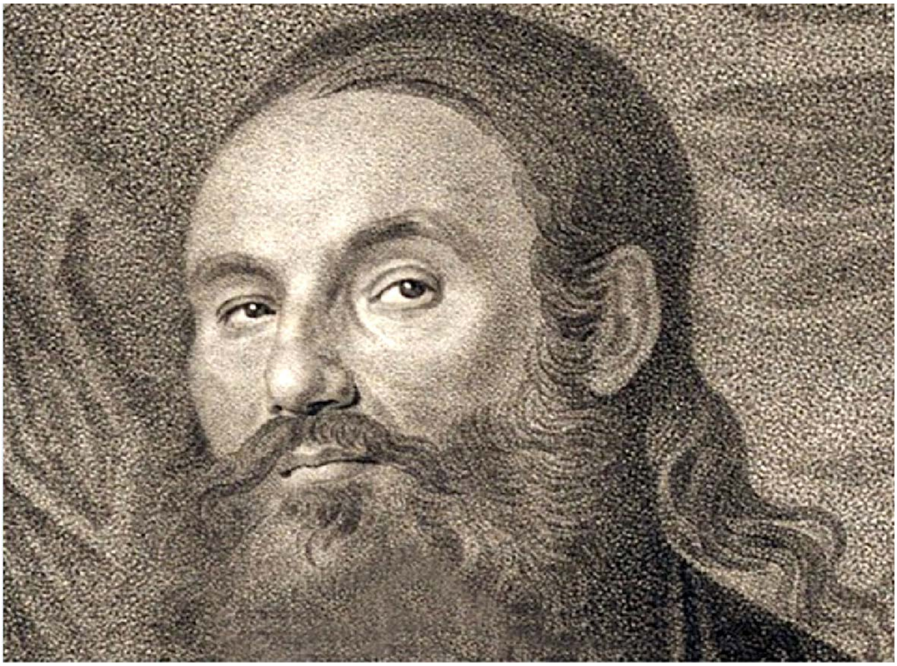

114. Χριστιανική απολογία» το 1798 και «Απολογία χριστιανική» το 1800. - Σε σχέση με την πρώτη που ήταν απόλυτα καταδικαστική για το γαλλικό διαφωτισμό κλπ, η δεύτερη αποπειράται μια πιο συστηματική αντίκρουση. Τονίζεται η «ορθόδοξη ταυτότητα» και η ανάγκη ορθής παιδείας, χρησιμοποιείται πιο φιλολογικός και θεολογικός λόγος. Η ρητορική της είναι πιο ήπια, αλλά παραμένει αντιδιαφωτιστική.

115. Ο Γ. Κορδάτος, θεωρεί ότι Πατριαρχείο και Φαναριώτες έπεισαν τον Σελίμ Γ' ότι ο Ρήγας έπρεπε να θανατωθεί το ταχύτερο, πριν διασπείρει στο ορθόδοξο ποίμνιο τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης. Δεν γνωρίζουμε την πηγή του.

4. Μια ακόμα διαφοροποίηση είναι ότι στον Πίνακα υπάρχουν ξεχωριστά πλαίσια με τη Σικελία (κάτω αριστερό μέρος του χάρτη) και την Κύπρο (κάτω δεξιό άκρο). Σικελία και Κύπρος δεν υπάρχουν στη Χάρτα.

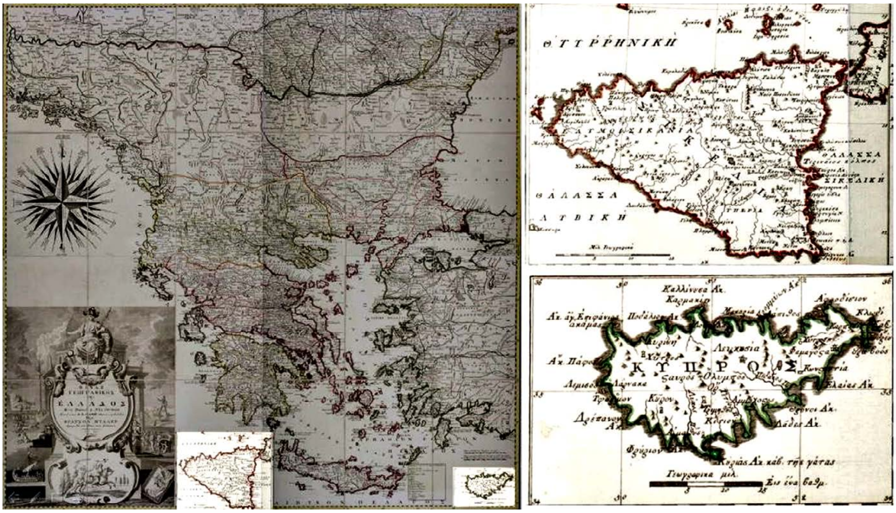

Τα ένθετα της Κύπρου και της Σικελίας στον Πίνακα
(βλ. Βιβλιογραφία: σελ. 271 διατριβής Μ. Παζαρλή)

Ο χάρτης της Σικελίας ακυρώνει, εν τοις πράγμασι, μια βασική συνιστώσα της Χάρτας. Ενώ ο Ρήγας έχει συμπεριλάβει σε αυτήν αποκλειστικά περιοχές που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ως χαρτογραφική αποτύπωση του πολιτικού του σχεδίου για τη Βαλκανική, η ένταξη της Σικελίας στον Πίνακα δεν συνάδει με αυτό το κριτήριο, παρότι ο Γαζής την τοποθέτησε σε χωριστό ένθετο.

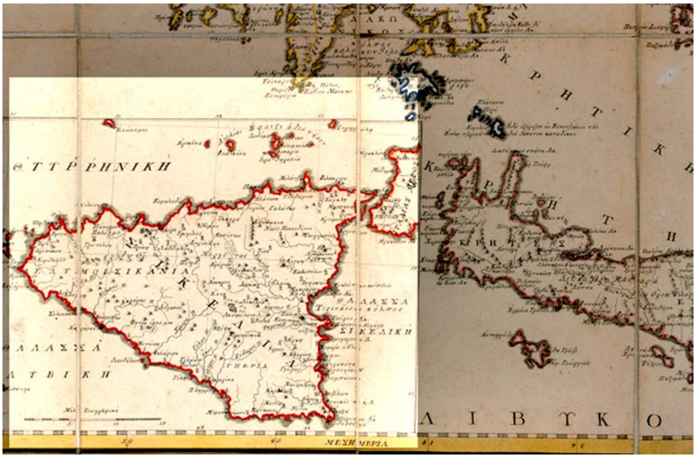

Εάν πάντως ο Γαζής επεδίωκε να υπογραμμίσει ότι ο ελληνικός κόσμος υπήρξε και πέραν του ελλαδικού χώρου, γιατί στον χάρτη απεικονίζεται μόνο η Σικελία και όχι όλη η Magna Graecia; Η ένδειξη «*Ιταλίας μέρος*» σημαίνει ότι ο Γαζής δεν γνώριζε τον όρο; Ή δεν την περιέλαβε ελλείψει επαρκούς χώρου στον Πίνακα.

Όσον αφορά στο ένθετο με το χάρτη της Κύπρου, τονίζεται ότι πρόκειται για τον **πρώτο χάρτη της Ελλάδος στα ελληνικά στον οποίο περιέχεται η Κύπρος.** [116] - [117]

116. Η ειδικός στη χαρτογραφία της Κύπρου Άρτ. Σκούταρη εκτιμά ότι ο χάρτης αυτός έχει επιρροές από χάρτη του Henri Raigniauld του 1629.
117. Στον χάρτη της Υδρογείου του Νοταρά του 1700, που αποτελεί αντίγραφο του αντίστοιχου χάρτη του Ολλανδού Jan Luyts στα ελληνικά, υπάρχει η Κύπρος, αλλά δεν αναφέρεται ονομαστικά.

Βασικό μέλημα του Γαζή ήταν να εξυπηρετούν οι χάρτες του εκπαιδευτικούς / διδακτικούς σκοπούς, οπότε ήταν λογικό να συμπεριλάβει στον Πίνακα την Κύπρο και τη Σικελία.

Η απεικόνιση της Σικελίας και της Κύπρου δεν πρέπει πάντως να ήταν στις αρχικές προθέσεις του δημιουργού του Πίνακα. Εκτός από τη Σικελία, ο χώρος για τη συμπερίληψη της Κύπρου δεν ήταν επίσης επαρκής, με αποτέλεσμα η κλίμακα της να είναι αισθητά μικρότερη. Με αποτέλεσμα να δείχνει πολύ πιο μικρή σε διαστάσεις από την Κρήτη, παρότι τα δυο νησιά έχουν περίπου την ίδια έκταση.

5. Μια άλλη βασική διαφοροποίηση σε σχέση με τη Χάρτα, είναι το μήνυμα στο αναλόγιο, παρά πόδας της θεάς Αθηνάς, όπου υπάρχει η φράση «***τα τ' εισεπειτα σή κυβερνωμαι χειρί***», [118] η ερμηνεία του οποίου ήταν «ό,τι ακολουθήσει στο μέλλον, θα το καθοδηγεί το δικό μου χέρι».

118. Απόσπασμα από «Αίαντα» του Σοφοκλή, σειρά 35 — Το σωστό είναι χερί και όχι χειρί.

Για την επιλογή της φράσης από τον Γαζή και για τον τρόπο απεικόνισής της στον Πίνακα, βλ. στην υποσημείωση [119] την ενδιαφέρουσα ανάλυση των Ι. Τζιφόπουλου και Ευ. Λιβιεράτου.

Το μήνυμα συνεπώς του Γαζή είναι ότι οι Έλληνες θα πρέπει να πάρουν τα όπλα και να πολεμήσουν για την ελευθερία τους, χωρίς να αναμένουν τη συνδρομή τρίτων. [120]

Σε αυτό αποδίδεται ότι ενώ η Χάρτα εκδόθηκε «*χάριν τῶν Ἑλλήνων καί φιλελλήνων*», ο Γαζής δεν κάνει μνεία των φιλελλήνων και αφιερώνει τον Πίνακα αποκλειστικά «***τω γένει των Ελλήνων***».

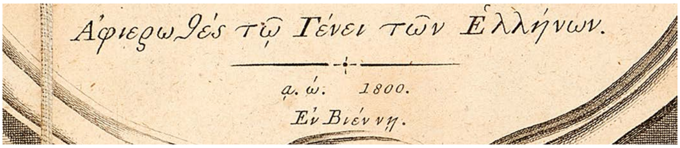

Αλλαγή πλεύσης, πιθανόν και λόγω της απογοήτευσης που προκλήθηκε από τη Ρωσοτουρκική Συμμαχία του 1799 που απέβλεπε στην από κοινού αντιμετώπιση των γαλλικών επεκτάσεων στην Ανατολική Μεσόγειο.

Απογοήτευση για τη Ρωσία που ανατράπηκε 30 έτη αργότερα, αφού σύμφωνα με τον Fr. Engels: “*When the Greeks revolted, who decided the contest? Not the plots and rebellions of Ali Pasha of Janina, not the Battle of Navarino, not the French army in the Morea, not the conferences and protocols of London, but the march of Diebitcsch’s Russians across the Balkan*

119. e-Perimetron, Vol. 14, No. 2, 2019 [77-84] www.e-perimetron.org | Yannis Z.Tzifopoulos and Evangelos Livieratos: "Mapping Cartouches in Rigas’ Charta and Gazis’ Pinax: The Elaborately Symbolic Narrative of a Map": "It is noteworthy *that Gazis divides this line not in the way it should be read from left to right as is required also by its rhyme (as the Homeric verse in the Charta), but so as the words 'your hand' to appear in a separate third line of his book. In the original verse these two words frame the verb and rhyme, and so in Gazis’ book the verb should have been written in the left page, because, as is, the line’s rhythm is destroyed. It is therefore beyond doubt that the way the line is written is Gazis’ choice, a choice that lays emphasis on the line’s meaning. He placed the words 'your hand' emphatically in a separate line, so as to be read together without the semantic interruption by the verb. Likewise, the chosen line includes not a common verb, κυβερνώμαι; its original meaning of 'to steer a ship, act as helmsman, drive a chariot', has also led to its metaphorical sense of 'to guide, govern'".*

120. Εις επίρρωσιν ίσως της άποψης του Y. Lacoste: «*Η γεωγραφία χρησιμεύει κυρίως για να κάνεις πόλεμο*» (Ο Lacoste είναι ο Ιδρυτής του περιοδικού γεωστρατηγικής "Hérodote").

into the valley of Maritza. And while Russia thus fearlessly set about the dismemberment of Turkey, western diplomatists continued to guarantee and to hold up as sacred the status quo and the inviolability of the Ottoman territory." [121]

Σημειωτέον ότι ο ρωσικός στρατός είχε φθάσει τον Ιούνιο του 1829 σε απόσταση 220 χλμ. από την Κωνσταντινούπολη. Η ήττα των Οθωμανών αποτυπώθηκε στη Συνθήκη της Αδριανουπόλεως (14 Σεπτεμβρίου 1829), η οποία προέβλεπε, μεταξύ άλλων, την αυτονομία της Ελλάδας.

6. Στον Πίνακα έχει απαλειφθεί από το ένθετο «Εξήγηση των εν χάρτη Σημείων» το «***Οθωμανική δύναμ.(ις)***», καθώς και η εικόνα που την συμβολίζει, που υπάρχει στη Χάρτα. Μια ακόμα από τις διαφοροποιήσεις του Γαζή, ώστε ο Πίναξ να μην στοχοποιηθεί. Καθότι η συμπερίληψή τους θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως έχουσα στρατιωτική διάσταση.

Ο Γαζής διατήρησε όμως τους συμβολισμούς της Χάρτας που αναπαριστούν τις ήττες των Οθωμανών στις ναυμαχίες της Ναυπάκτου (1571) και του Τσεσμέ (1770), απεικονίζοντάς τις με την «τσακισμένη ημισέληνο» [122].

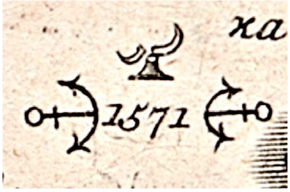

Ναυμαχία Ναυπάκτου:
Η τσακισμένη ημισέληνος πάνω από την χρονολογία

Η τσακισμένη ημισέληνος που συμβολίζει την ήττα παραπέμπει στην εικόνα της προμετωπίδας (σε Χάρτα και Πίνακα) όπου υπάρχει ο τσακισμένος αμφίστομος πέλεκυς της Αμαζόνας (σάγαρις) από το ρόπαλο του Ηρακλή.

121. Friedrich Engels, "What is to Become of Turkey in Europe?" 1η δημοσίεση στο New-York Daily Tribune, No. 3748, 21 April 1853.
122. Δ. Καραμπερόπουλος «Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος, Βιέννη 1800, έκδοση του Ανθίμου Γαζή ή του F. Müller» - Θεσσαλικό Ημερολόγιο, Ιούλιος 2018.

Η ίδια παράσταση διατηρείται και από τον Γαζή στον Πίνακα και είναι αντιγραφή από χαρακτικό του 1743 του J. M. Haus.

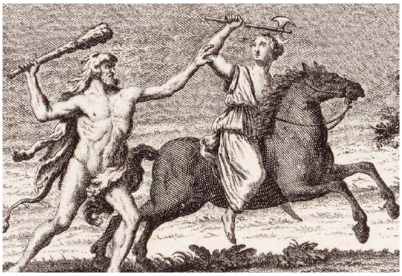

Χαρακτικό Haus, 1743

Σημειωτέον ότι στο επεξηγηματικό ένθετο παραμένει το «*Περσική δύναμις*» της Χάρτας, παρότι στον Πίνακα δεν υπάρχουν αναφορές στους μηδικούς πολέμους (ούτε επίσης οι επιπεδογραφίες των Θερμοπυλών, της Σαλαμίνας κ.λπ.).

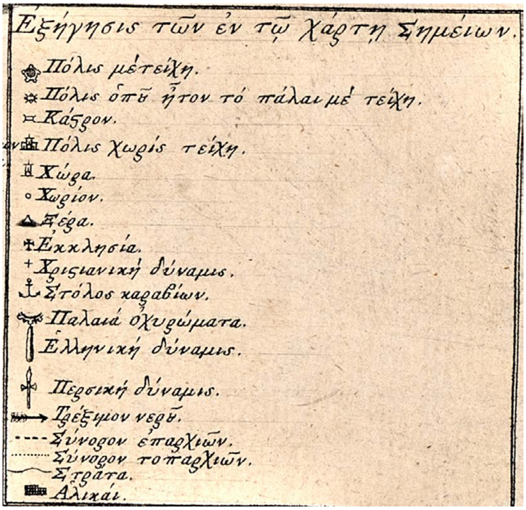

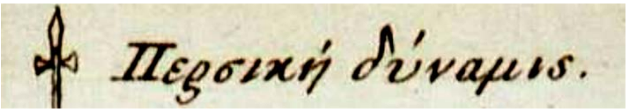

Επεξηγηματικό ένθετο Πίνακα και λεπτομέρεια

Μια δεύτερη παρατήρηση είναι ότι στον Πίνακα διατηρούνται διάφορα σχόλια που υπάρχουν στη Χάρτα σε βάρος των Ενετών όπως π.χ. αυτό που υπάρχει δίπλα στα Κύθηρα.

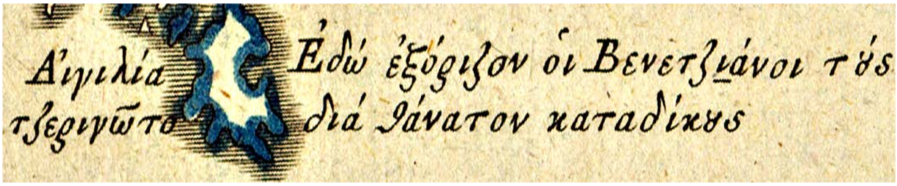

Σχόλιο για τους Ενετούς σε Πίνακα

Μια βασική διαφορά σε σχέση με τη Χάρτα είναι ότι **ο Πίναξ δημιουργήθηκε σύμφωνα με τα πρότυπα των χαρτών της εποχής του.** Είναι πολιτικά ουδέτερος στην όψη, εκτός από την προμετωπίδα, όπου οι συμβολισμοί του θα ήταν όμως δύσκολα κατανοητοί από μη Έλληνες. Σε αντίθεση με τη Χάρτα, ο Πίναξ δεν περιλαμβάνει τα ονόματα Ρωμαίων αυτοκρατόρων και Σουλτάνων, ούτε την επιπεδογραφία από το Σαράϊ στην Κωνσταντινούπολη με τον γυναικωνίτη. [123]

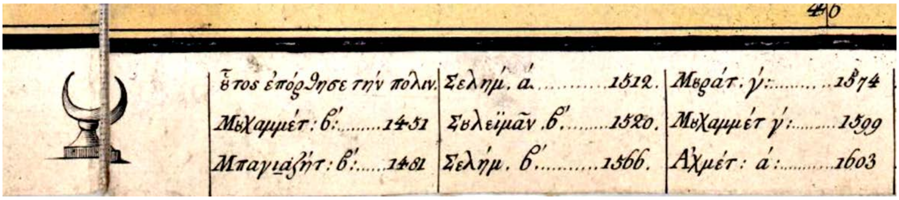

Ονόματα Σουλτάνων σε Χάρτα

123. Θα μπορούσε να ερμηνευθεί τούτο ως σαφής «αποστασιοποίηση» του Γαζή από τον Ρήγα που -με τις αναφορές του αυτές- η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελεί, τρόπο τινά, «συνέχεια» της Ανατ. Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας;

Απόρροια των παραπάνω είναι η εντελώς διαφορετική «αισθητική» του, που ξεχωρίζει για τη λιτότητα και την αρμονία της αρχιτεκτονικής του, εννοώντας τη διάταξη, προμετωπίδας, ανεμολόγιου κλπ στο εσωτερικό του χάρτη. Η προσωπική καλλιτεχνική σφραγίδα του Müller είναι επίσης αναγνωρίσιμη, αν παραβάλλουμε τον Πίνακα με προγενέστερους και μεταγενέστερους χάρτες του.

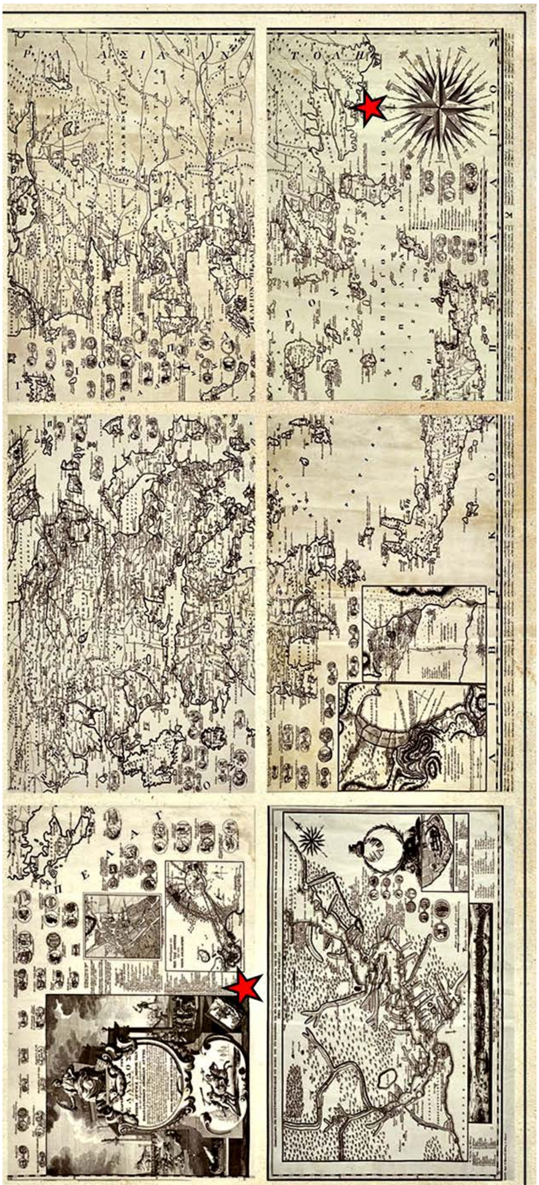

Κάτω ήμισυ Χάρτας

VII. Χάρτα και Πίναξ: Δύο μνημεία χαρτογραφικής κληρονομιάς

Οι δυο χάρτες παρά την ιστορική και χαρτογραφική τους σπουδαιότητα, είναι λίγο γνωστοί εκτός Ελλάδος, παρότι και οι δύο χάρτες είναι εξαιρετικά σπάνιοι και δυσεύρετοι διεθνώς. Σύμφωνα δε με τους ακαδημαϊκούς Ευ. Λιβιεράτο, Μ. Παζαρλή και Α. Τσορλίνη, **Χάρτα και Πίναξ αποτελούν μνημεία χαρτογραφικής κληρονομιάς** [[124]] - [[125]]

Πριν περίπου μια 15ετία, όταν αναρτήθηκε στο διαδίκτυο το πρώτο κείμενο του γράφοντος για τον Πίνακα [[126]] τα γνωστά τότε πρωτότυπα αντίτυπα ήταν συνολικά επτά (7). Σήμερα (2026) -ύστερα από έρευνες σε περισσότερες από 70 βιβλιοθήκες του εξωτερικού- ανέρχονται σε δεκατρία (13) [[127]]
Τα αντίτυπα αυτά βρίσκονται:
1. στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας [[128]] (α’ έκδοση)
2. στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Αυστρίας [[129]] (α’ έκδοση)
3. στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Αυστρίας υπάρχει και ένα δεύτερο αντίτυπο, αλλά δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί εάν είναι της α’ ή της β’ έκδοσης, διότι δεν σώζεται η προμετωπίδα του.[[130]]

---

124. Maria Pazarli, Angeliki Tsorlini and Evangelos Livieratos: “Vienna, late 18th century...”: *Birth and importance of two monuments of Greek cartographic heritage, the Rigas Velestinlis ’Charta and the Anthimos Gazis’ Pinax, from a digital point of view’*. (Ανακοίνωση σε 5th International Workshop onDigital Approaches in Cartographic Heritage (Vienna 22-24/2/2010). Το ακριβές σκέιμενο στα αγγλικά είναι: "*Despite its historical cartographic importance, the Charta, as well as the Pinax, are only known (...) among few experts mainly in Greece, practically unknown abroad, even if both maps are extremely rare and highly priced in the international map collectionism.*"
125. Με απόφαση του Υπ. Πολιτισμού του 1997, τα αντίτυπα της Χάρτας στην Ελλάδα θεωρούνται διατηρητέα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς.
126. https://rb.gy/fnzf4o
127. (α’ και β’ έκδοση το 1810, από τον J. Cappi.
128. βλ. Σχετικό άρθρο J.Y. Guiomar et M.Th. Lorain: "*La carte d’ Antime Gazi, qui fait partie de la collection Barbié du Bocage et est entrée à la BNF en 1844, porte aux Cartes et Plans de la BNF la côte Ge DD 596*" - Annales Historiques de la Révolution Française, No.319. - https://t.ly/GuQdt - Σημειωτέον ότι ο Πίναξ αναφέρεται ως "*Turquie d’ Europe*".
129. βλ. http://www.onb.ac.at/
130. Email 4.1.2009 καθ. J. Dörflinger.

4. στη Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας [131] (α’ έκδοση) ➔
5. στην Κρατική Βιβλιοθήκη του Βερολίνου (β’ έκδοση)
6. στην Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη του Τεχνικού Πανεπιστημίου του Freiberg [132] (β’ έκδοση)
7 & 8. στη Βιβλιοθήκη του Παν/μίου του Harvard: Δύο αντίτυπα της α’ έκδοσης [133] - Εφεξής: Harvard I (αντίτυπο σε 11 φ. που δεν έχει επικολληθεί σε λινό ύφασμα) [134] και Harvard II [135]
9. στη Ρουμανία, στη Biblioteca Academiei Romane [136] (α’ έκδοση) με λάθος επικόλληση ενός από τα 11 φύλλα του. (βλ. παρακάτω)
10. στη Βιβλιοθήκη του Παν/μίου του Σύδνεϋ [137] (α΄έκδοση)
11. στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη (α’ έκδοση), ύστερα από δωρεά που έγινε το Σεπτέμβριο του 2019 από τον αμερικανό καθηγητή Curtis Runnels [138]
12. στη βιβλιοθήκη της ΔΕΗ (β’ έκδοση) [139]
13. στην ιδιοκτησία του γράφοντος από το 1986 (α’ έκδοση), που **θα αναφέρεται εφεξής ως το «13ο αντίτυπο».**

Άρα, από τα 13 σωζόμενα αντίτυπα, 9 είναι της α’ έκδοσης 3 της β’ και ένα άγνωστης έκδοσης (το δεύτερο αντίτυπο της Αυστρίας).

Αντίτυπα του Πίνακα δεν υπάρχουν ούτε στη βιβλιοθήκη του αμερικανικού Κογκρέσου, ούτε στην British Library. Από έρευνα μας, προέκυψε ότι στην τελευταία υπήρχε το 1884 ένα αντίτυπο της β’ έκδοσης του Πίνακα, το οποίο δεν ανευρέθη το 2021. [140]

---

131. Επίσης https://t.ly/VA5gv
132. Email 6.7.2021 Κας Ang. Kugler-Kiessling στο οποίο διευκρινίζει ότι το αντίτυπο ήταν πιθανότατα δωρεά του Abraham Gottlob Werner, που θεωρείται ένας από τους «πατέρες της γεωλογίας».
133. Επισήμανση J. Garver (email 15.5.2008), επικεφαλής χαρτών Βιβλ. Παν/μίου Harvard. Τα 2 αντίτυπα (Harvard I & II) περιήλθαν στη βιβλιοθήκη το 1953 και το 1818. (email 13.08.2010).
134. https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:427334805$7i
135. Το αντίτυπο Harvard II ήταν δωρεά του Israel Thorndike ο οποίος είχε αγοράσει τη βιβλιοθήκη του Γερμανού καθηγητή αρχαίων ελληνικών Christoph Daniel Ebeling (1741-1817). Η δωρεά αυτή αποτέλεσε την απαρχή της συλλογής χαρτών του Harvard.
136. Κωδικός βιβλιοθήκης: H 1445 D XL 55.
137. https://shorturl.at/XZhYs
138. https://www.ascsa.edu.gr/news/newsDetails/gazis-map-vienna-1800
139. Σύμφωνα με γραπτή επικοινωνία με τη ΔΕΗ το 2025, ο χάρτης βρίσκεται στον προθάλαμο του CEO της εταιρείας.
140. Email 1.7.2021 υπεύθυνου βιβλιοθήκης C. Garcia-Minguillan.

Να σημειωθεί ότι το 1969 κυκλοφόρησε ένα ασπρόμαυρο ανάτυπο από το αντίτυπο της ΔΕΗ, ελαφρώς μικρότερο (94 × 97 εκ.) από τις κανονικές διαστάσεις του Πίνακα, σε λεπτό χαρτί, χωρίς επικόλληση σε ύφασμα.

Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 το ίδιο ανάτυπο επανεκδόθηκε μέσα σε χάρτινο κάλυμμα· στη δεύτερη σελίδα του αναγραφόταν: «*ανατυπώθηκε το 1969 από το Κέντρον Μείζονος Ελληνισμού από το αντίτυπο που περιήλθε στην κατοχή της ΔΕΗ*».

Στο εξώφυλλο-θήκη του ανάτυπου δεν υπάρχει χρονολογία. Δεν υπάρχει επίσης ούτε στο κείμενο του Ιω. Χατζηφώτη [141], ούτε και στον σύντομο χαιρετισμό του αρχιεπίσκοπου Σεραφείμ, ο οποίος, με αφορμή τον χάρτη του Γαζή, εκθειάζει τον ρόλο της εκκλησίας το 1821. Η έκδοση αυτή πρέπει να έγινε το πρώτο εξάμηνο του 1974, όταν είχε ήδη εκλεγεί ο Σεραφείμ αρχιεπίσκοπος Αθηνών (12.1.1974). [142]

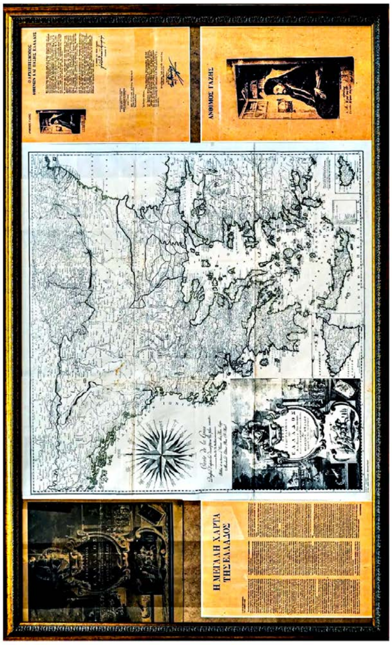

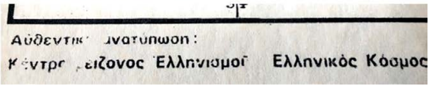

141. Την ίδια εποχή κυκλοφόρησε το βιβλίο του. Ιω. Χατζηφώτη: «Α. Γαζής - Νέα θεώρηση της ζωής και του έργου του», Βιβλ. Εστίας, 1969, σσ. 205.
142. Δεκάδες αντίτυπα της έκδοσης του 1974 βρέθηκαν το 1999 σε … κάδο απορριμμάτων στην οδό Βουλής, πολύ κοντά δηλαδή στο «Υπουργείο Παιδείας». Ένα περίπου έτος, αφότου απεβίωσε ο Αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ (1998).

VIII. *Οι εκδότες και οι εκδόσεις του Πίνακα*

Οι δύο εκδόσεις του Πίνακα, οι διάφορες παραλλαγές τους, καθώς και τα δίκτυα εμπορικής διανομής τους, προσφέρουν μια πληρέστερη εικόνα τόσο της διαδικασίας παραγωγής όσο και των μηχανισμών εμπορικής κυκλοφορίας των χαρτών στις αρχές του 19ου αιώνα.

1. Οι εκδότες του Πίνακα

Στην παρακάτω εικόνα, παρατηρούμε ότι το επίθετο του Γαζή είναι γραμμένο με έντονα μεν αλλά μικρότερα γράμματα από εκείνα του Müller και επί πλέον το όνομά του είναι σε συντομογραφία (Α.Α.), [143] ενώ του Müller είναι ολογράφως (Φρανσοά). Αντίθετα, στη Χάρτα, το επίθετό του είναι με μικρότερα γράμματα σε σχέση με εκείνο του Ρήγα.

Ποια ήταν ακριβώς η συμβολή του Γαζή στη δημιουργία του Πίνακα;

Επτά έτη μετά την έκδοση του Πίνακα υπάρχει σαφής αναφορά σε έγκριτο almanac ότι αυτός **σχεδιάστηκε** (gezeichnet) **από τον Γαζή** και εκδόθηκε (herausgegeben) από τον Müller. [144]

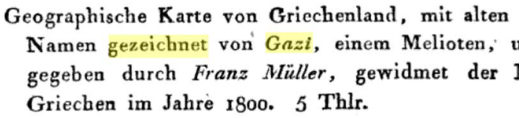
Geographische Karte von Griechenland, mit alten Namen gezeichnet von *Gazi*, einem Melioten, gegeben durch *Franz Müller*, gewidmet der Griechen im Jahre 1800. 5 Thlr.

143. Πιθανότατα: Αρχιμανδρίτης Άνθιμος.

144. Catalogue des Cartes et Ouvrages Géographiques qui composent le cabinet de Simon Schropp et Comp", 1817.

Στο επεξηγηματικό ένθετο, που προστέθηκε εκ των υστέρων στα γαλλικά για εμπορικούς λόγους, στα περισσότερα αντίτυπα της α’ και σε όλα της β’ έκδοσης, δεν γίνεται μνεία του ονόματος του Γαζή. Δεν θα είχε άλλωστε νόημα αφού, δεν ήταν γνωστός στους ξένους εν δυνάμει αγοραστές. Επειδή υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές του, θα αναφέρεται εφεξής ως «**τύπου Ι**».)

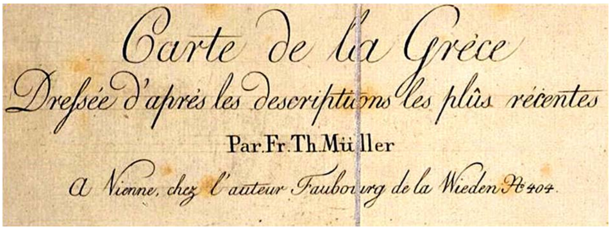

Ένθετο τύπου Ι α’ έκδοσης

Η διεύθυνση του Müller στη Βιέννη στο παραπάνω πλαίσιο με λατινικούς χαρακτήρες είναι η ίδια που υπάρχει στα ελληνικά στη Χάρτα, με την ίδια μικρή οριζόντια γραμμή στο μέσον της συντομογραφίας «Νο» (νούμερο).

Σε έρευνα του αυστριακού καθηγητή Johannes Dörflinger, αναφέρεται ότι στο φύλλο της 12 Ιουλίου 1800 της εφημερίδας "Wiener Zeitung”, υπάρχει μία ανακοίνωση του Müller προς όσους θα επιθυμούσαν να συνδράμουν οικονομικά στην έκδοσή του Πίνακα με την προαγορά αντιτύπων προς 6 φλορίνια (ή gulden) το ένα, [[145]] ενώ **στο φύλλο της 24 Σεπτεμβρίου 1800 της ίδιας εφημερίδας, ο Müller γνωστοποιεί στο αναγνωστικό κοινό την περάτωση του χάρτη.** [[146]]

145. Την ίδια εποχή (Οκτ.1800) το κόστος της συγγραφής (και έκδοσης) του τρίτομου «Λεξικού Ελληνικού» του Γαζή, είχε υπολογιστεί ότι θα στοίχιζε 25 φλορίνια. βλ. Π.Πολέμη «*Δια του Γένους τον Φωτισμόν - Αγγελίες προεπαναστατικών εντύπων*», Εκδ. Μουσείου Μπενάκη 2008, σσ. 568.
146. Email στον γράφοντα του καθηγητή J. Dörflinger της 4.1.2009 - Είναι ο συγγραφέας του βιβλίου «*Die österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts*» - βλ. βιβλιογραφία στο τέλος. Τα κεφάλαια στα οποία γίνεται αναφορά στους ελληνικούς χάρτες βρίσκονται στον Τόμο Ι, σελ 142-146 και στον Τόμο ΙΙ. σελ. 733-734.

Το χρονικό διάστημα από τις 12 Ιουλίου έως τις 24 Σεπτεμβρίου, συνολικά δέκα εβδομάδες ή 63 εργάσιμες ημέρες (χωρίς τις Κυριακές), αντιστοιχεί στον απαιτούμενο χρόνο για τη χάραξη και την εκτύπωση του χάρτη. Σύμφωνα με υπολογισμό του Dörflinger, [147] ένας έμπειρος τεχνίτης μπορούσε να χαράσσει περίπου 3 τετρ. εκατοστά την ώρα σε μια πλάκα χαλκού. Δεδομένου ότι το εμβαδόν του Πίνακα είναι 1.080 τετρ. εκατοστά, απαιτούντο περίπου 360 ώρες εργασίας, δηλαδή 45 εργάσιμες ημέρες με οκτάωρη απασχόληση. Σε αυτές πρέπει να προστεθεί ο χρόνος που χρειαζόταν για την χειροκίνητη εκτύπωση κάθε φύλλου ξεχωριστά, καθώς και για τον επιχρωματισμό και την επικόλλησή τους σε λινό ύφασμα. Μια διαδικασία που έπρεπε να εκτελεστεί με απόλυτη ακρίβεια, της τάξης του χιλιοστού.

Η τιμή πώλησης των 6 φλορινιών δεν ήταν ευκαταφρόνητη, αν αναλογιστούμε ότι ένα ακριβό βιβλίο της εποχής κόστιζε περίπου 2 φλορίνια. **Η τιμή του Πίνακα, ανά τετραγωνικό εκατοστό, ήταν ίδια με εκείνη της Χάρτας,** η οποία πωλείτο προς 24 φλορίνια (ή gulden), δηλαδή τέσσερις φορές ακριβότερα, αφού και το εμβαδόν της ήταν τετραπλάσιο. Ωστόσο, η πιο προσιτή τιμή του Πίνακα επέτρεπε θεωρητικά την απόκτησή του και από άτομα μεσαίου εισοδήματος, σε αντίθεση με τη Χάρτα που απευθυνόταν ουσιαστικά μόνο σε ιδιαίτερα εύπορους αγοραστές.

Ένα φλωρίνι του 1800

147. Σε άρθρο του στο περιοδικό "Imago Mundi", Τόμος 35 του 1983.

Η συμβολή του Γαζή, εκτός από τις διορθώσεις τοπωνυμίων, ακτογραμμών και την αλλαγή του κειμένου στην προμετωπίδα, συνίστατο και στη γενικότερη επιστασία της έκδοσης.

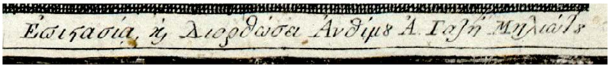

Επισημαίνεται ότι από εκκλησιαστικής σκοπιάς, οι συνθήκες για τον Γαζή ήταν ευνοϊκότερες. Ενώ το 1797, όταν εκδόθηκε η Χάρτα, Πατριάρχης ήταν ο Γρηγόριος ο Ε', [148] - [149] από τον Δεκέμβριο του 1798 έως τον Ιούνιο του 1801, διάδοχός του ήταν ο Νεόφυτος ο Ζ', ο οποίος διακρίθηκε για τη στάση του υπέρ των γραμμάτων. [150] Άρα η έκδοση στα ελληνικά ενός «εκπαιδευτικού χάρτη» -όπως τον παρουσίαζε ο Γαζής-, ήταν ανεκτή.

Στη βιβλιοθήκη πάντως του Πατριαρχείου, δεν υπάρχει κανένα αντίτυπο του Πίνακα. [151] - [152]

Το μόνο που διαφέρει στη β' έκδοση, είναι το ένθετο στα γαλλικά, στο οποίο ο Cappi πρόσθεσε το όνομα και την ιδιότητά του (Εμπορος Εκδότης).

Ένθετο Τύπου-ΙΙ

148. Ο Γρηγόριος ο Ε' διετέλεσε τρεις φορές Πατριάρχης, (1797-98, 1806-08 και 1818-21).

149. Είναι εντυπωσιακό ότι δυο και πλέον αιώνες μετά το θάνατό του η εκκλησία εξακολουθεί να βλέπει τον Ρήγα εχθρικά. Παρατίθεται απόσπασμα από το βιβλίο του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χριστόδουλου για τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', που δημοσιεύθηκε το 2004: «*Ενεφανίσθη λοιπόν ένας οραματιστής, με πρόγραμμα επαναστατικό αλλά με βάσι τις αρχές της Γαλλικής Επαναστάσεως, που δεν άγγιζαν το μέγα πρόβλημα της υπόδουλης χώρας. Απεναντίας έσπερναν αναρχία και θεωρητική εξέγερσι. Κρινόμενος ο Ρήγας με τα μέτρα της εποχής του ήταν ένας επικίνδυνος ονειροπόλος. Η υπό στυγνή δουλεία Ελλάς είχε ανάγκη πολιτικής και όχι κοινωνικής επαναστάσεως.*» (sic)

150. Στη δεύτερη αυτή θητεία του Νεόφυτου Ζ΄ (συμμαθητής με τον Κοραή στη Σμύρνη), επανασυστάθηκε η Μεγάλη του Γένους Σχολή και ιδρύθηκαν πολλά σχολεία. Τούτο δεν σημαίνει ότι ο Νεόφυτος έβλεπε θετικά τη γαλλική Επανάσταση. Είναι εκείνος που αφόρισε μετά θάνατον τον Θ. Παμπλέκη, ο οποίος πρέσβευε την απόλυτη ελευθερία σκέψης, με μόνο οδηγό τον ορθό λόγο (βλ. σελ. 25 της διδακτορικής διατριβής του Γ. Μπαρμπαρούση, ΕΚΠΑ, 2011).

151. Απαντητικό email (13.10.2010) Αρχιμανδρίτη Βαρθολομαίου Σαμαρά.

152. Ούτε επίσης στην Αρχιεπισκοπή Αθηνών, όπου επίσης είχαμε απευθύνει, προ ετών, την ίδια ερώτηση.

Εκτός από τα δυο αυτά ένθετα στα γαλλικά, υπάρχει κι ένα **τρίτο** διαφορετικό και στα δυο αντίτυπα του Harvard:

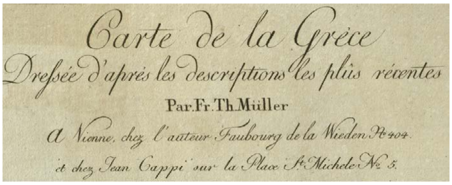

Ένθετο Τύπου-III β' έκδοσης

Επισημαίνεται η λάνθασμένη ορθογραφία της λέξης "St. Michel" με "e" στο τέλος. [153]

Υπάρχει μια ακόμα πληροφορία που παρουσιάζει ενδιαφέρον: Στην πλέον έγκυρη ετήσια περιοδική έκδοση "*Journal général de la littérature étrangère, ou Indicateur bibliographique et raisonnée des livres nouveaux qui paraissent dans les divers pays étrangers à la France*" του Ιαν.**1812** υπάρχει η εξής αναφορά:

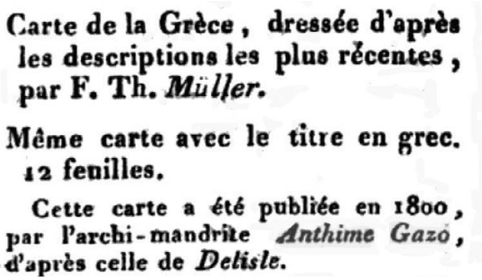

Carte de la Grèce, dressée d'après les descriptions les plus récentes, par F. Th. *Müller*.

Même carte avec le titre en grec. 12 feuilles.

Cette carte a été publiée en 1800, par l'archi-mandrite *Anthime Gazo*, d'après celle de *Delisle*.

Το ενδιαφέρον έγκειται στη διευκρίνιση ότι «*αυτός ο χάρτης δημοσιεύθηκε το 1800, από τον Αρχιμανδρίτη Antime Gazo, βάσει του χάρτη του Delisle*», χωρίς καμία μνεία του J. Cappi που, δύο έτη πριν (το 1810) προέβη στη β' έκδοση. Μια ακόμα ένδειξη ότι η β' έκδοση κυκλοφόρησε σε ακόμα λιγότερα αντίτυπα από την πρώτη.

153. Ίσως το λάθος οφείλεται στο ότι ο Cappi ηταν Ιταλος και στα ιταλικα το Michel είναι Miquele.

2. Η σωστή και η λάθος αναγραφή του Αιγαίου Πελάγους, συν άλλες διαφορές

Σε αντίτυπα της α' έκδοσης του **Πίνακα** το Αιγαίο Πέλαγος είναι γραμμένο ως «**Γ**ΑΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ». Το 2009 όταν για πρώτη φορά επισημάναμε το λάθος, το είχαμε ερμηνεύσει ως παράλειψη του χαράκτη, την οποία είχαμε αποδώσει στο ότι το «ΑΙ» και το «ΓΑΙΟΝ» χαράχθηκαν σε δυο διαφορετικές μήτρες χαλκού. Υποθέσαμε δηλαδή ότι στη μια μήτρα ξεχάστηκε η χάραξη του «ΑΙ».

Το «Γαίον» Πέλαγος»
(Παράλειψη του «Αι»)

Ερευνώντας περαιτέρω, διαπιστώνεται ότι το λάθος αυτό είχε ήδη γίνει κατά τη χάραξη της Χάρτας. Άρα, ο Müller κατασκευάζοντας τις μήτρες του Πίνακα σε μικρότερη κλίμακα από εκείνη της Χάρτας, επανέλαβε το λάθος.

Ποια Χάρτα όμως;

Όπως διαπιστώθηκε πριν λίγα έτη από τον Ε.Λιβιεράτο, **υπάρχουν τρεις διαφορετικοί τύποι της Χάρτας** με 20 διαφορές μεταξύ τους που «*αποκαλύφθηκαν στο ΑΠΘ χάρη στην ψηφιακή ανάλυση της Χάρτας του Ιδρύματος Σ. Ιωάννου (Τύπος-Α) και ενός από τα λίγα σωζόμενα αντίτυπα Τύπου-Β που διαθέτει η Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη*». [154]

154. Το 2017, το ΑΠΘ οργάνωσε μια ενδιαφέρουσα έκθεση με 6 αντίτυπα της Χάρτας, προβαίνοντας στη συνέχεια στην έκδοση «*Η Χάρτα του Ρήγα. Τα δυο (συν) Πρόσωπα. Μια άλλη ανάγνωση του χάρτη. 6 χάρτες του Ρήγα και 1 Πίναξ του Άνθιμου Γαζή*».

Η επεξήγηση του Ε. Λιβιεράτου είναι η εξής: *«Όταν τυπώνεις επί 14 μήνες, συμβαίνουν πολλά κατά τη διάρκεια της εκτύπωσης που ενδεχομένως να δικαιολογούν ότι η Χάρτα έχει τρεις τυπολογίες (...) Η Χάρτα κυκλοφορεί καταρχάς σε δύο κύριες εκδόσεις τύπου Α και τύπου Β. Στα αντίτυπα του τύπου Α λείπουν τοπωνύμια ή υπάρχουν άλλες διαφορές, όπως λεκτικές. Η μεγάλη πλειοψηφία των σωζόμενων αντιτύπων είναι τύπου Β. Υπάρχει όμως και μια τρίτη Χάρτα, που αποτελεί παραλλαγή του τύπου Α [Α(π)]–μια τέτοια είναι η Χάρτα του Καπεσόβου. Τα πώς και τα γιατί αυτών των διαφοροποιήσεων δεν έχουν απαντηθεί ακόμη.»* [155]

Πώς όμως γνωρίζουμε ότι η Χάρτα εκδόθηκε σε 1220 αντίτυπα ; Πολύ μεγάλος αριθμός για ένα χάρτη που η τιμή του ήταν πολύ υψηλή. Μήπως ο αριθμός αυτός δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα;

Δεν κατέστη εφικτή η εξεύρεση πρωτογενούς πηγής με μνεία των 1220 αντιτύπων. Παρατίθεται σχετικό απόσπασμα από το φύλλο της 2ας Μαίου 1797 της εφημερίδας των αδελφών Πούλιου, που έχει ως εξής: *«Ετελείωσεν ήδη και η ελληνική της Ελλάδος δωδεκάφυλλος Χάρτα του Κυρ–Ρήγα και πωλείται δημοσίως, τόσων εδώ εις Βιένναν, όσον και εις άλλα πόλεις...».*

3. Οι διαφορετικές εκδοχές στα ένθετα της α' έκδοσης

Συγκρίνοντας τα αντίτυπα της α' έκδοσης του Πίνακα, διαπιστώνεται ότι παρουσιάζουν τις εξής διαφορές:

α) Στο ιταλικό αντίτυπο, όπως και στο 13ο, δεν υπάρχει το γαλλικό ένθετο, ενώ και στα δύο η αναγραφή του Αιγαίου Πελάγους είναι λανθασμένη.[156] Δεδομένου ότι το 13ο αντίτυπο αποκτήθηκε στην Ιταλία, ίσως δεν πρόκειται για τυχαίο γεγονός. Είναι συνεπώς πιθανό τα δύο «ιταλικά» αντίτυπα να τυπώθηκαν την ίδια ημέρα ή σε πολύ κοντινές ημερομηνίες.
β) Στο γαλλικό αντίτυπο δεν υπάρχει επίσης το ένθετο, αλλά η αναγραφή του Αιγαίου Πελάγους είναι σωστή.
γ) Στο αυστριακό αντίτυπο υπάρχει το ένθετο (τύπου Ι) και η αναγραφή του Αιγαίου Πελάγους είναι σωστή και
δ) στα αντίτυπα Harvard I και II υπάρχει διαφορετικό ένθετο (τύπου II) και η αναγραφή του Αιγαίου Πελάγους στο Harvard I είναι λανθασμένη.

155. https://typos-i.gr/article/ta-mystika-ths-xartas-toy-rhga
156. Email υπευθύνου Τμήματος Χαρτών της BNF M. Barnoud 25.7.2010.

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι **το ιταλικό και το 13ο αντίτυπο ήταν μάλλον από τα πρώτα που τυπώθηκαν** καθότι, εκτός από τη λανθασμένη αναγραφή του Αιγαίου Πελάγους, **η εκτύπωση τους είναι επίσης ευκρινέστερη**, επειδή η μήτρα δεν είχε υποστεί ακόμα τις αλλοιώσεις που επέρχονται με τη χρήση. [157] Εξ ου ίσως και η πολύ «αχνή» ανατύπωση του αντιτύπου της ΔΕΗ (β' έκδοση του 1810).

Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς προστέθηκαν τα ένθετα στα αντίτυπα της α' έκδοσης. Ωστόσο, το κενό που υπάρχει στα πρώτα αντίτυπα, πάνω από την προμετωπίδα, σημαίνει ότι είχε προβλεφθεί ακριβώς για τον σκοπό αυτό. Δηλαδή την εμπορική προβολή του Πίνακα στα γαλλικά.

Τα ένθετα αυτά δεν προστέθηκαν εξ αρχής πιθανόν διότι το 1800 οι Αψβούργοι βρίσκονταν σε πόλεμο με τη Γαλλία, με αποκορύφωμα τη μάχη του Marengo στις 14 Ιουνίου 1800. Ήτοι, έναν μόλις μήνα πριν από την ανακοίνωση στη *Wiener Zeitung* (12 Ιουλίου 1800) της προγραμματιζόμενης έκδοσης του Πίνακα.

Άρα, έως την Ανακωχή του Treviso τον Ιανουάριο του 1801, οι διεθνείς συγκυρίες ήταν δυσμενείς για την διακίνηση του Πίνακα στο εξωτερικό. Επί πλέον, λόγω των πολεμικών συγκρούσεων με τη Γαλλία, τα γαλλόγλωσσα ένθετα ίσως να μην ήταν αρεστά στη Βιέννη πριν από το 1801.

157. Πολύ ευκρινές είναι επίσης το αντίτυπο του Harvard-I που δεν έχει επικολληθεί σε λινό ύφασμα.

Η πώληση της α’ έκδοσης του Πίνακα γινόταν μάλλον επίσης και από την εκδοτική εταιρεία Artaria et Comp.[agnie]. [158] - [159] Τούτο συνάγεται από το 13ο αντίτυπο που φυλάσσεται μέσα σε μια χαρτόδετη θήκη σε σχήμα βιβλίου, στη ράχη του οποίου αναγράφεται: "CARTE DE LA GRECE’’ και από κάτω: "à Vienne - Chez Artaria et Comp.’’ [160]

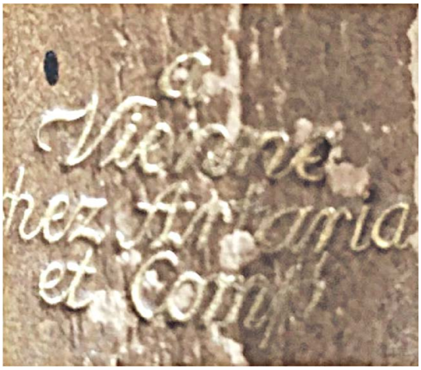

Χάρτης διπλωμένος σε 40 φύλλα

158. Στα ελληνικά «και Συντροφία» (= Σια).
159. Έχουν επίσης εντοπιστεί: α) ένας χάρτης που κατασκευάστηκε 10 έτη πριν (1788) από τους Müller και C. Schütz ("Kriegstheater oder Graenzkarte: Oesterreichs, Russlands, und der Türkey…’’) στον οποίον επίσης υπάρχει η μνεία "zu finden in Wien: bey Artaria Compagnie…’’ και β) ένας χάρτης του 1799 που περιγράφεται ως εξής: "*Karte, n. u. v. Fr. Müller bei Artaria in Wien, «Der Lauf des Donau Stroms von Wien bis in das Schwarze Meer oder Neuester Kriegsschauplatz zwischen Osterreich und der Pforte… Le Cours du Danube* ..», 1799, 33,5 x 51, Atlas Hungaricus, Seite 22 mit Abb. (= Artaria 2). *Seltene Einblattdruckkarte bei Artaria, die ganz Ungarn zeigt. Über der Karte Kopftitel in deutscher und franz. Sprache.*
160. Αγοράστηκε τη δεκαετία του 1980 σε ένα υπαίθριο mercatino στη Modena, πόλη που απέχει 200 περίπου χλμ. από τον τόπο καταγωγής της οικογένειας Artaria. Ευχαριστώ την C. García Herrero για τη συμβολή της στην εύρεση του χάρτη και για την φύλαξή του στο εξωτερικό.

Πολλοί χάρτες του εκδοτικού αυτού οίκου έχουν κοινά χαρακτηριστικά: Οι διαστάσεις τους είναι συνήθως μεγαλύτερες από το μέσο όρο των χαρτών της εποχής, με πολλούς να είναι αναδιπλούμενοι [161] με επικόλληση σε λινό ύφασμα. Το ίδιο έτος της έκδοσης του Πίνακα, ο Müller είχε επίσης χαράξει για λογαριασμό της Artaria ένα σημαντικό χάρτη της Αυστρίας

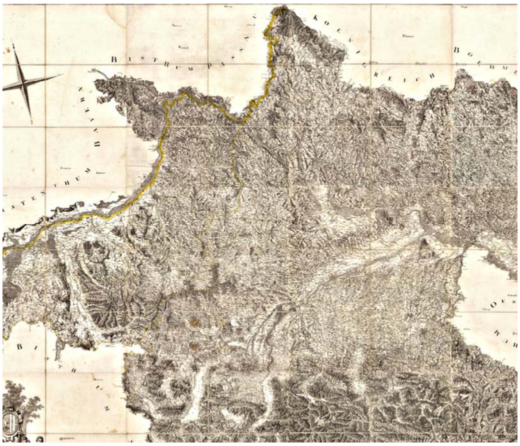

"*Neueste Karte des Erzherzogthums Oesterreich Ob und Unter der Enns*"

Η Artaria, όμως δεν ήταν ο εκδότης του Πίνακα, άποψη την οποία πρεσβεύει και ο ειδικός στην αυστριακή χαρτογραφία καθηγητής Dörflinger στον οποίο είχαμε θέσει, προ ετών, το ερώτημα. [162] - [163]

---

161. Οι πρώτοι αναδιπλούμενο χάρτες, επικολλημένοι σε ύφασμα, άρχισαν να κατασκευάζονται το πρώτο τέταρτο του 18ου αιώνα. Λόγω κυρίως στην αύξηση των χερσαίων μετακινήσεων, καθότι ήταν πιο εύχρηστοι για τους ταξιδιώτες.

162. Email της 4.1.2009 προς τον γράφοντα: "*The label of Artaria & Co. on the cover of the copy is showing hat this copy was sold in the shop of Artaria but was not published by Artaria & Co.*"

163. Δεν αναφέρονται οι πηγές του ακόλουθου αποσπάσματος απο το κείμενο του «Κέντρου Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες (ΚΕΑΕ)» - Ψηφιακό Αρχείο 1821 - βλ. https://cutt.ly/0wSFnZXH που έχει ως εξής: «*...φαίνεται πως μεγάλος αριθμός αντιτύπων έμεναν για χρόνια αδιάθετα, παρά τις προσπάθειες που έκανε ο χαράκτης Franz Müller να τα πουλήσει. Αρχικά έδωσε έναν αριθμό αντιτύπων στο μεγάλο βιεννέζικο εκδοτικό οίκο Artaria, με τον οποίο συνεργαζόταν από παλιά. Όταν το Φεβρουάριο του 1802 αποχώρησε ο ένας από τους συνεταίρους του οίκου Giovanni Cappi, ανοίγοντας δική του επιχείρηση, ο Müller του έδωσε έναν αριθμό αντιτύπων στα οποία αντικατέστησε το φύλλο του cartouche με νέο, όπου στο γαλλικό τίτλο μαζί με τα δικά του στοιχεία αναφέρονταν και εκείνα του Cappi. Τελικά, μάλλον πούλησε το 1810 τα εναπομείναντα αντίτυπα στον Cappi*»

Τα πολλαπλά σημεία πώλησης στη Βιέννη, ίσως είναι ενδεικτικά της δυσκολίας εμπορικής εκμετάλλευσης του Πίνακα. Μια ερμηνεία θα μπορούσε να ήταν ότι όσοι είχαν αγοράσει τη Χάρτα, δεν είχαν λόγο να προβούν και στην αγορά του Πϊνακα.

Μέσα στη θήκη (chemise / slip-case) του 13ου αντιτύπου, υπάρχει μία μικρή ετικέτα με την επιγραφή «*A Milano da Gioacchino Bettalli e C. contrada del cappello N.4031*", «δίκην υπογραφής» του κατασκευαστή της. Ο G. Bettalli ήταν εκδότης στο Μιλάνο στις αρχές του 19ου αι. και συνεργαζόταν με τον οίκο Artaria. [164] - [165]

Παραπλήσια κατασκευή έχει και μια από τις θήκες της Χάρτας που εντοπίστηκε στο διαδίκτυο.

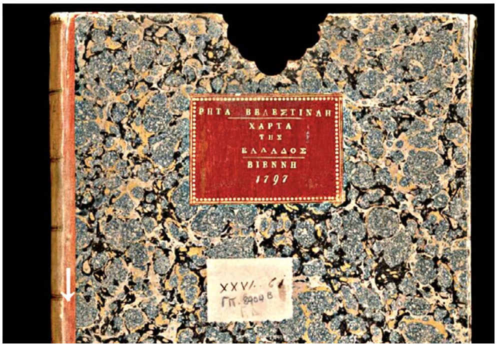

4. Η β' έκδοση του 1810

Για ποιο λόγο κρίθηκε σκόπιμη η επανέκδοση του Πίνακα το 1810;

Μια ευλογοφανής απάντηση είναι ότι ο Cappi που ήταν ο κάτοχος της μήτρας, [166] θεώρησε ότι θα ήταν ένα εμπορικά επικερδές εγχείρημα, αφού θα επιβαρυνόταν μόνο με το κόστος των αναλωσίμων (μελάνη και χαρτί).

---

164. Οι Carlo και Francesco Artaria, ο J. (=Giovanni) Cappi και ο Gioacchino Bettalli, ήταν όλοι ιταλικής καταγωγής, από την ίδια περιοχή της Ιταλίας (Λομβαρδία).
165. Το 1800 (c.) ο G. Bettalli ήταν ο εκδότης ενός χάρτης της πόλης της Μάντοβας. Piano della città di Mantova e suoi contorni / Pinchetti geog.fo; G. Caniani incise Bettalli & c., 1800, Μιλάνο.
166. Αναφερόμαστε για λόγους ευκολίας «στην μήτρα» στον ενικό, στην πραγματικότητα όμως οι μήτρες ήταν 11.

Ο Cappi άλλαξε πρόχειρα στον Πίνακα το έτος έκδοσης από 1800 σε 1810, αμελώντας να αλλάξει την ελληνική χρονολογία, που παρέμεινε έτσι εσφαλμένα ως **,αω’**. [167] Τούτο υποδηλώνει ότι η επανέκδοση θα πρέπει να έγινε εν αγνοία του Γαζή, αφού, εάν ήταν εν γνώσει του, θα είχε φροντίσει τουλάχιστον να αποδώσει σωστά το 1810 ως **,αωι’**.

Συγκρίνοντας τις δυο εκδόσεις, δεν διαπιστώνεται κάποια διαφορά μεταξύ τους. Πχ. το lapsus calami που υπάρχει στην α’ έκδοση, με τη παράλειψη του «α» στο «Δευκαλίων», δεν έχει διορθωθεί στην επανέκδοση του 1810.

«Δευκ(α)λίων»

Σε πολιτικό επίπεδο, οι προοπτικές πώλησης του Πίνακα το 1810 διαγράφονταν ευνοϊκές, καθώς τον Μάρτιο του ίδιου έτους τελέστηκαν οι γάμοι του Ναπολέοντα με τη Μαρία-Λουίζα των Αψβούργων. Από οικονομικής σκοπιάς όμως το περιβάλλον ήταν εξαιρετικά δυσμενές. Τον Νοέμβριο του 1810 η Αυστρία προέβη σε παύση πληρωμών και κήρυξε πτώχευση τρεις μήνες αργότερα. [168]

Ο νέος εκδότης του Πίνακα Jean (Giovanni) Cappi ήταν συνεργάτης του οίκου Artaria από το 1793. Το 1801απεχώρησε και άνοιξε δικό του εκδοτικό οίκο. Φεύγοντας, φαίνεται ότι πήρε μαζί του τυπογραφικές μήτρες από μουσικές παρτιτούρες και χάρτες. Δεν πρέπει να ήταν ό,τι καλύτερο από άποψη ήθους.

167. Η επισήμανση οφείλεται στον Γ. Τόλια.

168. Πηγή: Εθνική Τράπεζα της Αυστρίας - "*The inflation of the money supply reached dangerous proportions in 1800 and 1809, after more paper money had been issued. The reparation payments imposed on Austria by the Peace of Schönbrunn concluded in 1809 fueled inflation further. In December 1810, the government imposed a moratorium on all payment obligations in coin. Just three months later, on February 20, 1811, Austria had to declare* ***national bankruptcy***." https://shorturl.at/wnUfx (Μη προσβάσιμο πλέον.

Ο συνθέτης Anton Diabelli, που για ένα διάστημα ήταν εμπορικός συνεταίρος του, υπήρξε οικονομικό θύμα του. [169]

Η επανέκδοση δεν πρέπει να ήταν επιτυχής για ένα ακόμα λόγο. Ο Πίναξ, σε σχέση με την πρώτη έκδοσή του, είχε ξεπεραστεί έτι περαιτέρω από τη ραγδαία πρόοδο στη χαρτογραφία που σημειώθηκε περί το 1800.

Η χαρτογραφική εξέλιξη που έχει σημειωθεί μέσα στη δεκαετία αυτή είναι εμφανής στους χάρτες της εποχής. Η «**γεωδαιτική περίοδος**» [170] είχε, ήδη, ξεκινήσει με γοργούς ρυθμούς. Περί το 1800, η ζήτηση για πιο ακριβείς χάρτες και η ύπαρξη πλέον κατάλληλων εργαλείων και τεχνικών, συνέβαλαν ώστε η χαρτογραφία να εξελιχθεί σε επιστήμη. Συνεπώς οι πιθανότητες εμπορικής εκμετάλλευσης του Πίνακα το 1810 ήταν προσέτι ισχνότερες.

Εμφανείς οι διαφορές στον σχεδιασμό με τον χάρτη του J. Carry, που κυκλοφόρησε το 1801.

169. βλ. https://cutt.ly/UwSFQFCY Απόσπασμα: ''*Diabelli non ebbe la mano felice nel cercarsi un socio in affari, che appunto trovò malauguratamente in un vero italiano, tal Giovanni Cappi, che lo truffò, loderubò, lo escluse dalla ditta, e lo portò prossimo al lastrico.*" - (Μτφ: *«Ο Diabelli δεν ευτύχησε στην εξεύρεση συνεταίρου, που για κακή του τύχη ήταν ένας πραγματικός Ιταλός όπως ο Giovanni Cappi, ο οποίος τον εξαπάτησε, τον έκλεψε, τον απέκλεισε από την εταιρεία και τον πέταξε στο δρόμο.»*)
170. βλ. ομιλία καθ .Ε. Λιβιεράτου (1998) σε εκδήλωση του ΜΙΕΤ όπου αναφέρει: *«Με τη Χάρτα κορυφώνεται η «λόγια» ελληνική Χαρτογραφία που* ***θα ολοκληρωθεί με το χάρτη του Ά. Γαζή (1800)****, πριν μπούμε στη «γεωδαιτική» περίοδο του 19ου αιώνα.»*

Στο ερώτημα γιατί ο Ρήγας δεν επέλεξε ως βάση νεότερους χάρτες, ισχύει το ίδιο κριτήριο με εκείνο του J.-D. Barbié du Bocage, από τον οποίο αντέγραψε όχι μόνο επιπεδογραφίες μεταφρασμένες στα ελληνικά, αλλά και άλλα χαρτογραφικά στοιχεία (χωρίς μάλιστα ο Ρήγας να αναφέρει το όνομά του). [171]

Όπως σημειώνει ο Γ. Τόλιας, «*ο Barbié du Bocage αντιπροσωπεύει την ύστατη στιγμή του ουμανισμού στη γεωγραφία, γεγονός που εξηγεί εν μέρει την προσήλωση στα παλαιότερα γεωγραφικά πρότυπα*» [172]. Συνεπώς προτεραιότητά του δεν ήταν η γεωγραφική ακρίβεια, αλλά η ιστορική τεκμηρίωση.

Οι χάρτες του *Barbié du Bocage* συνέβαλαν στη σταδιακή ανάδειξη της Ελλάδας ως περιηγητικού προορισμού, ιδίως μετά τη δημοσίευσή τους στο ιδιαίτερα δημοφιλές βιβλίο "*Voyage du Jeune Anacharsis en Grèce*", [173] του J.J. Barthélemy. Ο ίδιος σχεδίασε και τους χάρτες του "*Voyage Pittoresque en Grèce*" του Choiseul-Gouffier, που συνέδραμε στην ανάπτυξη του φιλελληνικού ρεύματος στην Ευρώπη.

---

171. Στην προμετωπίδα αναγράφεται «...*Πρός δέ 9 ἐπιπεδογραφίαι τινών περιφήμων πόλεων καί τόπων ΑΥΤΗΣ, συντείνουσαι εἴς τῆν κατάληψιν τού Νέου ΑΝΑΧΑΡΣΙΔΟΣ*», χωρίς όμως μνεία του ονόματος του συγγραφέα του βιβλίου, ούτε του Barbié du Bocage».
172. βλ. Γ. Τόλιας: «Στη σκιά των περιηγητών, το ελληνικό και χαρτογραφικό έργο του Barbié du Bocage» - https://is.gd/788ByR
173. Πρώτη έκδοση το 1788 και αλλεπάλληλες εκδόσεις με νέα στοιχεία έως και την δεκαετία του 1810, σε πολλές γλώσσες.

5. Τα δίκτυα πώλησης του Πίνακα

Συνοψίζοντας, συνάγεται ότι οι δυο εκδόσεις του Πίνακα διετίθεντο προς πώληση από 3 τουλάχιστον δίκτυα:
α) από τον ίδιο τον Müller,
β) απο τον Cappi και
γ) από τον εκδοτικό Οίκο Artaria.

Σε αυτούς θα πρέπει να προστεθεί άτυπα και ο Γαζής, που μεσολάβησε για την προώθηση του χάρτη σε ελληνικές παροικίες.

Λαμβάνοντας υπόψη και τον τρόπο κοπής τους, προκύπτει ότι όλα τα σωζώμενα αντίτυπα του Πίνακα είναι διαφορετικά μεταξύ τους. Συνεπώς **το καθένα τους** (δίκην «δακτυλικού αποτυπώματος») **είναι μοναδικό**.

	Αντίτυπο	Έκδ.	Ένθετο	Αιγαίο Πέλαγ.	Κοπή	Ύφασμα	Θήκ
1	Εθν. Βιβλ. Γαλλίας	Α	ΟΧΙ	Λάθος	11	;	;
2	Bibl. Centrale. Φλωρεντίας	Α	ΟΧΙ	Λάθος	11	;	;
3	Εθν. Βιβλ. Αυστρίας (I)	Α	Τύπου I	;	11	ΝΑΙ	ΟΧΙ
4	Εθν. Βιβλ. Αυστρίας (II)	;	Απωλεσθέν	;	11	;	ΟΧΙ
5	Γερμ	Β	Τύπου III	;	11	ΝΑΙ	ΝΑΙ
6	T.U. Freiberg (Γερμανία)	Β	Τύπου II	Σωστό	36	ΝΑΙ	ΟΧΙ
7	Uni of Harvard I	Α	Τύπου II	Λάθος	11	Άκοπ	ΟΧΙ
8	Uni of Harvard II	Α	Τύπου II	;	24	ΝΑΙ	;
9	Εθν. Βιβλ. Ρουμανία	Α	ΟΧΙ	Λάθος	11	ΝΑΙ	ΟΧΙ
10	Uni of Sidney	Α	;	;	;	ΝΑΙ	;
11	Γεννάδειος Βιβλ. (Αθήνα)	Α	ΟΧΙ	Λάθος	24	ΝΑΙ	;
12	Βιβλ. ΔΕΗ (Αθήνα)	Β	Τύπου III	Σωστό	11	ΝΑΙ	;
13	«13ο αντίτυπο» (ιδιωτικό)	Α	ΟΧΙ	Λάθος	40	ΝΑΙ	ΝΑΙ

6. Ο Τρόπος κοπής του Πίνακα

Στη βιβλιογραφία αναφέρεται συχνά ότι ο Πίναξ είχε τυπωθεί σε 4 φύλλα, ενώ το σωστό είναι ότι είχε τυπωθεί σε 11. Από αυτά, τα 10 φύλλα έχουν ίδιες διαστάσεις (34 x 25 εκ.), ενώ το φύλλο με την προμετωπίδα έχει διπλό ύψος (34 x 51 εκ.) σε σχέση με τα άλλα και γι αυτό δεν έχει οριζόντια τομή στο μέσον της, όπως φαίνεται στο εικονιζόμενο γερμανικό αντίτυπο. [174]

Γερμανικό αντίτυπο με θήκη σε σχήμα βιβλίου

Ο τρόπος εκτύπωσης του Πίνακα είναι επίσης ορατός στην προμετωπίδα και σε ένα από τα φύλλα του άκοπου αντιτύπου του Harvard-I.

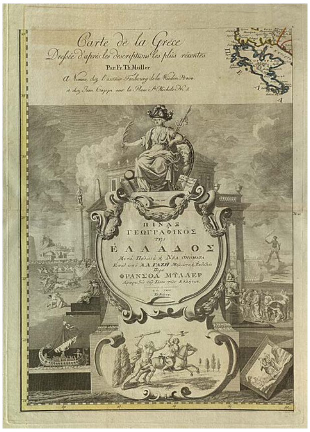

Άκοπο Φύλλο 4 Harvard-I

174. Η θήκη του γερμανικού αντιτύπου είναι διαφορετική από εκείνη του 13ου σε σχήμα και διαστάσεις.

Τέλος, σχετικά με το 13ο αντίτυπο που είναι το μόνο που έχει έχει κοπεί σε 40 φύλλα-χάρτου, ο καθ. Ευ. Λιβιεράτος διευκρινίζει: «*Είναι μια παλιά πρακτική να κόβουν το χάρτη, όπως έβγαινε από το τυπογραφείο σε "φύλλα-χάρτου" ίδιων, αλλά και διαφορετικών διαστάσεων, ανάλογα με την επιθυμία του ιδιοκτήτη του.*» [[175]]

IX. Αριθμός αντιτύπων του Πίνακα

1. Σύμφωνα με όλες τις βιβλιογραφικές αναφορές, η Χάρτα τυπώθηκε σε 1220 αντίτυπα ενώ για τον Πίνακα, δεν είναι γνωστός ο συνολικός αριθμός των αντιτύπων των δυο εκδόσεών του. [[176]]

Ο Πίναξ δεν κατασχέθηκε όμως από τις αυστριακές Αρχές, [[177]] ούτε απαγορεύθηκε από το Πατριαρχείο. Συνεπώς, εάν οι δύο χάρτες (Χάρτα και Πίναξ) είχαν τυπωθεί στον ίδιο αριθμό αντιτύπων, τα υπάρχοντα αντίτυπα του Πίνακα θα έπρεπε, λογικά, να ήταν περισσότερα από τα 56 της Χάρτας που έχουν διασωθεί έως σήμερα. [[178]] Επειδή όμως τούτο δεν ισχύει, εικάζεται ότι, -παρά τις δύο εκδόσεις του-, τα αντίτυπα του Πίνακα (του 1800 και του 1810), ήταν είτε πολύ λιγότερα από τα αντίτυπα της Χάρτας είτε υπέστησαν μεγαλύτερες απώλειες.

2. Ένα πρώτο ερώτημα είναι σε πόσα αντίτυπα θα έπρεπε να είχε τυπωθεί ο Πίναξ για να καλύψει τη δαπάνη κατασκευής του και να αποφέρει ένα ελάχιστο έστω κέρδος, στον εκδότη του.

---

175. Email καθηγητή Ευ. Λιβιεράτου προς γράφοντα.
176. "*2nd International Workshop on Digital Approaches to Cartographic Heritage*" Αθήνα, 18-19.5.2007, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
177. Σύμφωνα με Έκθεση της αυστριακής αστυνομίας, τα αντίτυπα της Χάρτας που κατασχέθηκαν στην Τεργέστη κατά τη σύλληψη του Ρήγα, ήταν 296.
178. Στην Ελλάδα σήμερα έχουν καταγραφεί 39 αντίτυπα της Χάρτας τα οποία σώζονται σε μεγάλες βιβλιοθήκες ή ιδιωτικές συλλογές. Πλήρη αντίτυπα της Χάρτας φυλάσσονται και είναι επισκέψιμα από το κοινό στην Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους, στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, τη Βιβλιοθήκη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, το Πολεμικό Μουσείο Αθηνών, την Εθνική Βιβλιοθήκη, την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος-Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, το Ιστορικό Αρχείο-Μουσείο Ύδρας, το Αρχαιολογικό Μουσείο Άνδρου, το Ίδρυμα Ευαγγελίστριας Τήνου, το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης κ.α. (Αφιέρωμα εφημερίδας «ΤΑ ΝΕΑ» 30ης Μαΐου 2019) - ΣΣ: Ένα επίσης αντίτυπο υπάρχει στο γραφείο του Υπουργού Εξωτερικών στην οδό Ζαλοκώστα.

Σύμφωνα με έρευνα του J. Dörflinger, **ο Πίναξ πρέπει να τυπώθηκε σε τουλάχιστον 300 αντίτυπα**.

Ο αριθμός αυτός ενισχύεται από τους εξής δύο συλλογισμούς:

α) Αφού η Χάρτα τυπώθηκε σε 1.220 αντίτυπα, τότε, με βάση το ίδιο σκεπτικό, ο Πίναξ, του οποίου το εμβαδόν είναι 4 φορές μικρότερο από εκείνο της Χάρτας, θα έπρεπε να είχε τυπωθεί σε 305 αντίτυπα (δηλαδή 1.220 ÷ 4). Ένας τέτοιος αριθμός θα ανταποκρινόταν στον «ελάχιστο αριθμό αντιτύπων» (κόστος παραγωγής, συν κέρδος).

β) Τα 56 αντίτυπα της Χάρτας που σώζονται, αντιπροσωπεύουν ένα ποσοστό «επιβίωσης» της τάξης του 4.60%. Αν υποτεθεί ότι το ίδιο ποσοστό ισχύει και για τον Πίνακα, τα 13 αντίτυπα των οποίων γνωρίζουμε σήμερα την ύπαρξη, συν ένα ακόμα αντίτυπο που πιθανόν να εμφανιστεί στο μέλλον, τότε τα 14 αυτά αντίτυπα, με το ίδιο ποσοστό του 4.60%, θα αντιστοιχούσαν επίσης σε ...305 αντίτυπα.

Ή με άλλη διατύπωση: Εφόσον υποτεθεί ότι ισχύει το ίδιο ποσοστό επιβίωσης, τα 14 σωζόμενα αντίτυπα αντιστοιχούν σε περίπου 305 αρχικώς παραχθέντα αντίτυπα του Πίνακα.

3. Για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, δηλαδή τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν το 1800 και το 1810, είναι πιθανόν ο Πίναξ να μην τυπώθηκε ούτε καν σε 305 αντίτυπα.

4. Ούτως ή άλλως, φαίνεται πάντως ότι ο Πίναξ ήταν εξ αρχής ένας σπάνιος χάρτης. Στη σελίδα 180 του καταλόγου του εκδοτικού οίκου Schropp που κυκλοφόρησε στο Βερολίνο το 1810, δέκα έτη μετά την πρώτη έκδοση του Πίνακα, αναφέρεται ως «**πολύ σπάνιος**» ("très rare"). [179] - [180]

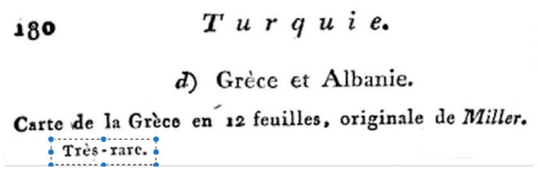
180 *Turquie.*

d) Grèce et Albanie.

Carte de la Grèce en 12 feuilles, originale de *Miller*.
Très-rare.

Απόσπασμα από έκδοση του S. Schropp

179. "Catalogue des Cartes et Ouvrages Géographiques qui composent le cabinet de Simon Schropp et Comp." https://is.gd/4DG2Rp
180. Το όνομα του Müller, έχει γραφτεί λανθασμένα ως Miller.

5. Αντίτυπα του Πίνακα, πιθανότατα υπήρχαν στις Μηλιές πριν από την αποτυχημένη εξέγερση του 1821, όταν η Σχολή των Γαζή, Κωνσταντά και Φιλλιπίδη « ... *υπέστη σοβαρές ζημιές και πολλά βιβλία,* ***χάρτες*** *και όργανα χάθηκαν*». [181]

Σημειωτέον ότι, έως σήμερα, στην βιβλιοθήκη στις Μηλιές, διασώζονται 500 βιβλία με κτητορική σημείωση του Γαζή. [182] (βλ. στο Κεφάλαιο XII για την Χαρτογραφική / Συλλεκτική αξία του Πίνακα τρεις ακόμα εκδοχές που εξηγούν, ίσως, την σπανιότητά του).

Η επιγραφή της βιβλιοθήκης της Σχολής στις Μηλιές: «Ψυχής Άκος» [183]

Φωτογραφία της Σχολής στις αρχές του 20ου αιώνα. [184]

181. https://is.gd/gEIP5C
182. https://is.gd/UEKjxF - βλ. Πτυχιακή εργασία Ουρ. Γόπα «Προσεγγίζοντας τη Βιβλιοθήκη Μηλέων», Βόλος, 2005.
183. Άκος: θεραπεία (εξ ου και η λέξη «πανάκεια»).
184. Το κτήριο καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς από τους Γερμανούς το 1943 όταν πυρπόλησαν τις Μηλιές ως αντίποινα για δράσεις της Αντίστασης στην περιοχή.

6. Για την β’ έκδοση του Πίνακα το 1810, υπάρχει ένα στοιχείο που εξηγεί, ίσως, γιατί μεσολάβησαν 10 έτη από την πρώτη έκδοσή του: Το 1782, ο αυτοκράτωρ Ιωσήφ Β’, αναγνωρίζοντας την χαρτογραφική προσφορά του εκδοτικού οίκου της Βιέννης Artaria, του χορήγησε το ειδικό προνόμιο να μην επιτρέπεται σε κανέναν να αναπαράγει οποιονδήποτε χάρτη του, πριν την παρέλευση μιας δεκαετίας.[185]

Τούτο μας οδηγεί στην υπόθεση ότι η Artaria απέκτησε **ίσως** το 1800 τα πνευματικά δικαιωμάτα του Πίνακα, ενδεχόμενο που θα εξηγούσε γιατί αναγράφεται η ονομασία της στην χαρτόδετη θήκη του 13ου αντιτύπου. Η θήκη αυτή είναι, προς το παρόν, η μόνη γνωστή με το λογότυπο της Artaria.

Άρα, το 1810 όταν έγινε η β’ έκδοση, είχε παρέλθει η νομικά απαιτούμενη δεκαετία και ο Cappi δεν δεσμευόταν πλέον από τυχόν εκδοτικά δικαιώματα της Artaria. Ειδάλλως, η επανέκδοση του Πίνακα, ακριβώς 10 έτη μετά το 1800, αποτελεί σύμπτωση.

Λογότυπο Εκδοτικού Οίκου "Artaria"

185. Πρόκειται δηλ. για copyright, 80 και πλέον έτη πριν από το 1886 όταν υπογράφηκε η Σύμβαση της Βέρνης, η οποία δημιούργησε ένα διεθνές πλαίσιο προστασίας των πνευματικών έργων. - Δεν είναι όμως μια αυστριακή καινοτομία, αφού η προστασία τους ίσχυε ήδη στην Αγγλία από το 1710.

Χ. Συμβολή Müller και Γαζή στη σύνθεση του Πίνακα

Είναι αυταπόδεικτο ότι ο Γαζής δεν επιθυμούσει εξ αρχής να αποκλίνει από τα κύρια χαρακτηριστικά του πρότυπου της Χάρτας. Για το βόρειο τμήμα του (υπεράνω της σημερινής Ελλάδας) έχουν επισημανθεί από μελετητές ομοιότητες με χάρτες του Rizzi Zannoni [[186]] και του F.J.Ruhedorf, [[187]] όπως και αρκετά κοινά σημεία με χάρτες των Blair, Senex, Bowen και R. De Vaugondy.

Σε πολλές δημοσιεύσεις, όπως και σε ιστότοπους ή εκπομπές τηλεόρασης, υπάρχει συχνά σύγχυση μεταξύ Πίνακα και Χάρτας Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό του «*Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης*» («*Πανδέκτης - Τεκμήρια Χαρτογραφίας*») όπου η πατρότητα του Πίνακα αποδίδεται στον Ρήγα Φεραίο. Ή αντίστροφα, η υποτιθέμενη εικόνα της Χάρτας είναι εσφαλμένα αυτή του Πίνακα. [[188]]

Λάθος τεκμηρίωση… «Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης»

186. "Carte de la Partie Septentrionale de l'empire Otoman", Παρίσι 1774.
187. Mappa Specialis Walachiae'', 1788.
188. Παρότι επικοινωνήσαμε μαζί τους τηλεφωνικά (πριν 4 περίπου έτη) ώστε να γίνει η διόρθωση, το λάθος παραμένει https://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/163313 (Επανέλεγχος ιστοτόπου στις 24.3.2025).

Επίσης, ο Πίναξ συγχέεται από ορισμένους και με ένα άλλο χάρτη της Ελλάδος, ελάσσονος σημασίας, που εξέδωσε το 1807 ο Γαζής στη Βενετία. Μολονότι η ακριβής ονομασία του χάρτη είναι «*Η Ελλάς δια την γεωγραφίαν του Μελετίου*» στην ελληνική βιβλιογραφία αναφέρεται συχνά, λανθασμένα, ως «Πίναξ γεωγραφικός της Ελλάδος». Όπως εύστοχα παρατήρησε ο καθ. Ευ. Λιβιεράτος: «*Είναι αξιοπρόσεκτο πόσα λανθασμένα έχουν γραφεί για το έργο αυτό του Γαζή*». [[189]]

Επανερχόμαστε στο ερώτημα σε ποιο ακριβώς βαθμό συνέβαλαν Γαζής και Müller στην τελική διαμόρφωση του Πίνακα.

Σύμφωνα με την πλέον έγκυρη ίσως πηγή του 1801, ο Γαζής "*a fait graver*" [[190]] στη Βιέννη ένα «*μεγάλο χάρτη της Ελλάδος ή της Ευρωπαϊκής Τουρκίας που* ***σχεδιάστηκε*** [[191]] *σε 12 φύλλα* ***από τον ίδιον***». [[192]]

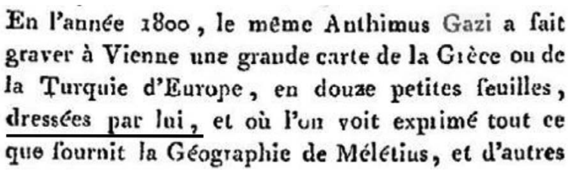
En l'année 1800, le même Anthimus Gazi a fait graver à Vienne une grande carte de la Grèce ou de la Turquie d'Europe, en douze petites feuilles, dressées par lui, et où l'on voit exprimé tout ce que fournit la Géographie de Mélétius, et d'autres

Τρεις και πλέον δεκαετίες μετά την έκδοση του Πίνακα, στην περιοδική έκδοση του (επίσης) έγκυρου "*Handbuch Der Geographie und Statistik für die gebildeten Stände*", τόμος 3 του 1834, επαναλαμβάνεται ότι ο σχεδιασμός («...*nach dem Entwurf*») ήταν του Γαζή.

Wien, 1797. 12 Bl. — F. T. Müller carte de la Grèce, 1800. 12 Bl. (nach dem Entwurf von Anthimus Gaza). — Bauers Ch. von der

Επίσης είναι δύσκολο να σκεφτεί κάποιος ότι η Εθνική Βιβλιοθήκη της Αυστρίας, η χώρα δηλαδή όπου εκδόθηκε ο Πίναξ, αναφέρει εσφαλμένα τον Γαζή ως χαρτογράφο ("*Kartograf*") και «υποβαθμίζει» τον αυστριακό F. Müller, αναφέροντάς τον μόνο ως χαράκτη ("*Stecher*").

Details

Titel	Landkarte von Griechenland. Kolorierter Kupferstich. Wien, 1800. Südliche Hälfte.
Person/Institution	Müller, Franz (lebte um 1800) [StecherIn] › Gazēs, Anthimos, 1764-1828 [KartografIn] ›
Jahr/Datierung	1800

189. Συνέντευξη Ευ. Λιβιεράτου σε ΑΠΕ-ΜΠΕ 17ης Δεκεμβρίου 2017.
190. Η απόδοση στα ελληνικά είναι «*ανέθεσε / παράγγειλε*» *τη χάραξη...»*
191. στα γαλλικά: "dressées" (feuilles).
192. "*Le Magasin encyclopédique, ou Journal des Sciences, des Lettres et des Arts*", 1801. Το ακριβές κείμενο στα γαλλικά είναι: "...*a fait graver à Vienne une grande carte de la Grèce ou de la Turquie d'Europe, en douze petites feuilles, dressées par lui...*" https://t.ly/zYDe_

Σε βιβλιοθήκες του εξωτερικού όπου υπάρχουν αναφορές από τις αρχές του 19ου αιώνα, άλλοτε προτάσσεται το όνομα του Γαζή και ακολουθεί το όνομα του Müller και άλλοτε η παράθεση των ονομάτων είναι αντίστροφη. [193]

Δεν είναι, συνεπώς, δυνατόν να γίνει αποδεκτή η θέση του Δ. Καραμπερόπουλου, [194] ο οποίος, σε κείμενό του του 2018, υποστηρίζει κατηγορηματικά ότι «*τελικά, ο Πίναξ Γεωγραφικός θα πρέπει να αναφέρεται ως έκδοση του Μύλλερ και όχι του Γαζή*» και ότι ο Πίναξ αποτελεί απλώς «*ένα παρεπόμενο της έκδοσης της Χάρτας από τον χαράκτη της, Μύλλερ*». [195]

Όπως επισημάνθηκε στον Πρόλογο του παρόντος κειμένου, δεν υφίσταται αμφιβολία σχετικά με την «πρωτοκαθεδρία» μεταξύ των δύο χαρτών. Ωστόσο, θεωρούμε ότι δεν ευσταθεί ο ισχυρισμός πως ο Πίναξ πρέπει να αποδοθεί αποκλειστικά στον Müller.

Άλλωστε, εκτός από τις από βιβλιογραφικές αναφορές με τα ονόματα και των δυο, το ένα δίπλα στο άλλο, υπάρχουν και άλλες όπου ως μόνος δημιουργός ("auteur") αναφέρεται ο Γαζής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της Bibliothèque Nationale de France.

Επισημαίνεται ότι σε ευρετήριο κατάλογο των επαγγελματιών της Βιέννης τ**ου 1805**, ήτοι **μετά** την έκδοση του Πίνακα, δίπλα στο όνομα του Müller αναγράφεται "Χάρτες - Χαράκτης" (Landkarten - Graveur), χωρίς άλλη ιδιότητα. [196]

193. και στο World Catalogue όπου Müller και Γαζής αναγράφονται ως "authors" https://search.worldcat.org/title/747189750

194. Παρά την εκτίμηση προς το πρόσωπο του Δ. Καραμπερόπουλου και την αναγνώριση της συνεισφοράς στη μελέτη του Ρήγα.

195. www.rhigassociety.gr/new/wp-content/uploads/2018/11/Χάρτης-Γαζή-Θεσσ.Ημερ.pdf

196. https://books.google.gr/books?id=LaHhmUwU4uYC&pg=PA203&lpg=PA203&dq=wieden

Αποκαλυπτική ως προς τον σχεδιαστή του Πίνακα και η ακόλουθη «λεπτομέρεια»: Στο αριστερό άκρο της Σικελίας απεικονίζεται το νησί «Ιερά» (το σημερινό Marettimo), ονομασία που παραπέμπει πιθανώς σε αρχαίες λατρευτικές ή ιερατικές χρήσεις του χώρου. Επειδή απέχει από το δυτικότερο άκρο της 50 χλμ, ο Γαζής το περιέλαβε στο ίδιο φύλλο με το ένθετο της Σικελίας ως μικρή αναδιπλούμενη «προέκτασή» του.

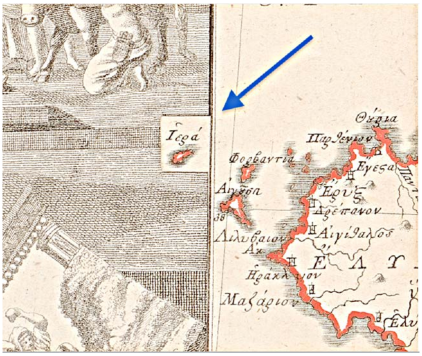

Ήτοι, προκειμένου ο ιερεύς Γαζής να μην παραλείψει την … Ιερά ή να μην αλλοιώσει την κλίμακά της, το φύλλο στο οποίο είναι η Σικελία έχει το αυτό το σχήμα, καθιστώντας βέβαια την κοπή του πιο επίπονη. «Λεπτομέρεια» που δεν θα μπορούσε να ήταν αντιγραφή του Müller από την Χάρτα, στην οποία δεν υπάρχει καν η Σικελία.

Υποσημείωση:

Στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας -σύμφωνα με το παρακάτω δελτίο της- ο Ρήγας αναφέρεται ως «εμπορικός εκδότης» (Editeur commercial) και ως **δεύτερος χαρτογράφος**, μετά τον J.D. Barbié du Bocage.

Chárta tís Elládos en í Periéchontai ai Nísoi aftís kaí Méros tón eis tín Evrópin kaí Mikrán Asían Polyarithmón Apikión aftís, ...
Material description : 1 carte en 12 flles Formats divers
Note : Note : Coordonnées géographiques restiutées approximativement. - Cartouche du titre ill. . - Représentation de monnaies anciennes. - La feuille n°1 constitue à elle seule un carton indépendant décrivant Constantinople et les détroits
Geographic coordinates : E 15° - E 32° / N 44° - N 34°
Map scale : [Échelle non déterminable]
Edition : En Vién : Ríga Velestinlí Thettaloú , 1796-1797
Auteur adapté : Jean-Denis Barbié Du Bocage (1760-1825), Jacques-François-Etienne-Marie Barthélemy (1788-18..)
Cartographe : Jean-Denis Barbié Du Bocage (1760-1825), Konstantínos Rígas (1760-1798)
Graveur : Franz Müller (cartographe et graveur, 1755-1816)
Graveur en lettres : Franz Müller (cartographe et graveur, 1755-1816)
Éditeur commercial : Konstantínos Rígas (1760-1798)

Το «*Κωνσταντίνος Ρήγας*» μνημονεύεται και σε δημοσιεύσεις σε άλλες γλώσσες. [197] Το παράδοξο στο δελτίο της BnF έγκειται στο ότι τον αναφέρει με δύο διαφορετικά ονόματα (Ríga Velestinlí Thettaloú και Konstantínos Rigas), ως εάν να επρόκειτο για δύο διαφορετικά πρόσωπα.

Και μια τελευταία απόδειξη που δεν επιδέχεται αμφισβήτησης. Στη Μικρά Ασία ο Γαζής έχει θέσει τα όρια σε τρεις οθωμανικές επαρχίες [198] που δεν υπάρχουν στη Χάρτα, προβαίνοντας παράλληλα και σε πληθώρα διορθώσεων και συμπληρώσεων τοπωνυμίων.

Προσθήκες, που δεν θα μπορούσαν να είχαν γίνει από τον Müller.

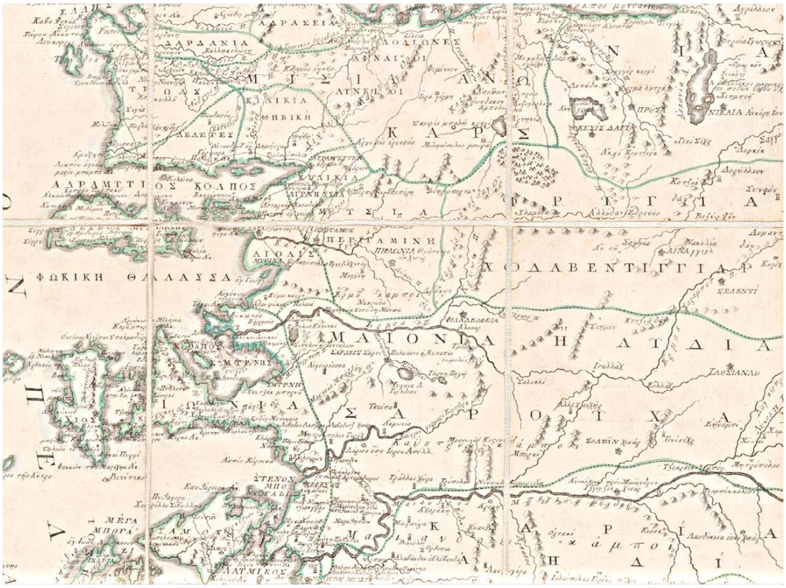

Πίναξ: Τοπαρχίες Μ. Ασίας

197. Για τον «Costantino Riga Feréo» ο ιταλός L. Mercantini έγραψε το 1851 ένα 16σέλιδο ποίημα-ύμνο, που δημοσιεύθηκε στην Ζάκυνθο, όπου έζησε για μια 3ετία ως πολιτικός πρόσφυγας.- βλ. https://anemi.lib.uoc.gr/

198. βλ. Σελ. 250 διδακτορικής διατριβής Μ. Παζαρλή, ΑΠΘ, 2014.

XI. Ένας χάρτης της Ελλάδος ή των Βαλκανίων;

Υπάρχουν πολλές ερμηνείες για την ονομασία της Χάρτας.

Σύμφωνα με Γάλλους ιστορικούς της εποχής μας [[199]] «*η Χάρτα παρουσιάζει διάχυση και σύγχυση (...) Ο Ρήγας θέλει να ενοποιήσει αυτό που δεν υπάρχει και με ένα χάρτη, που είναι υπερφορτωμένος, προσπαθεί να αποδείξει ότι αυτός ο (γεωγραφικός) χώρος είναι ομοιογενής*». Στο ίδιο άρθρο διατυπώνεται επίσης η άποψη ότι η Χάρτα δείχνει την επιθυμία του Ρήγα για την δια της βίας «*ελληνοποίηση ενός μη ελληνικού χώρου*» [[200]] *και ότι επρόκειτο για έναν χάρτη «απελευθέρωσης, αλλά και πολιτιστικού ιμπεριαλισμού, που διαρκεί από την Αρχαιότητα*».

Ένα «εθνικό» αφήγημα είναι ότι ο Ρήγας υιοθέτησε τον τίτλο «Χάρτα της Ελλάδος» ώστε να μην εγείρει υποψίες στην αυστριακή λογοκρισία για το βαλκανικό απελευθερωτικό του όραμα. Ωστόσο, το επιχείρημα αυτό δεν ευσταθεί, αφού η Χάρτα δεν είχε οποιαδήποτε στρατιωτική χρησιμότητα δεδομένου ότι στηρίχθηκε σε παλαιούς, ευρείας κυκλοφορίας χάρτες. Αντιθέτως, ο ανατρεπτικός χαρακτήρας της κατά των οθωμανών δεν ήταν κάτι που θα δυσαρεστούσε την αυστριακή λογοκρισία, αφού, όπως έχει επισημανθεί: «... *η ενίσχυση των κινήσεων των διαφόρων εθνικοτήτων (...) υποθάλποντας τον εθνικισμό των Βαλκανίων ήταν πρωταρχικό μέλημα των αυστριακών*». [[201]]

Εις επίρρωσιν των ανωτέρω, παραπέμπουμε στη φράση του Περραιβού «*...ο **Γεωγραφικός χάρτης,** ο Δ' τόμος του Αναχάρσιδος, η Φυσική (α) και ο Τρίπους, **εξεδόθησαν ελευθέρως***». [[202]] - Εφόσον βέβαια ο «*Γεωγραφικός χάρτης*» (με γάμμα κεφαλαίο στο κείμενο) είναι η Χάρτα.

---

199. βλ. J.Y. Guiomar και et M.Th. Lorain: "*Elle se présente comme profuse et confuse (...) Rigas veut unifier ce qui ne l'est pas, et il apparaît en effet que avec cette carte, exceptionnelle par sa surcharge, Rigas veut démontrer que cet espace est homogène.*" Cf. σελ.51 Γ. Τόλια: «*Αποχαιρετισμός στο γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)*».
200.+ στα γαλλικά: "*hellénisation forcée d'un espace non grec*"
201. βλ. Σελ 25-26 Κ. Μυστακίδου «*Η μεγάλη ιδέα στον Τύπο του γένους*», Εκδ. Πατάκη, 2004.
202. σελ.23 «*Σύντομος βιογραφία του αοιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*», Τυπογρ. Ιω Αγγελοπούλου, Αθήνα, 1860.

Παράλληλα, εγείρεται το ερώτημα πώς συμβιβάζεται το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα με το ότι στη Χάρτα παρατίθενται όλοι οι οθωμανοί Σουλτάνοι -από τον Μωάμεθ Β' τον Πορθητή έως τον Σελίμ Γ'-, μια επιλογή που, εκ πρώτης όψεως, φαίνεται να αποκλίνει από μια αντιαυτοκρατορική ή υπονομευτική πρόθεση. Λαμβάνοντας βέβαια υπόψη ότι στη Χάρτα, μνημονεύονται επίσης αρχαίοι Έλληνες βασιλείς και στρατηγοί, καθώς και Ρωμαίοι και Βυζαντινοί αυτοκράτορες.

Πιο κοντά στην ιστορική πραγματικότητα είναι, ίσως, η άποψη ότι τα όρια της Χάρτας δεν υπαγορεύθηκαν από μια απόπειρα παραπλάνησης της αυστριακής λογοκρισίας, αλλά ορίστηκαν με κριτήριο τις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπου το ορθόδοξο στοιχείο είχε ισχυρή και διαχρονική παρουσία. Χωρίς όμως να συμπεριληφθούν στην Χάρτα η Κύπρος και το μεγαλύτερο τμήμα του Πόντου, γεγονός που δεν συνάδει με την ερμηνεία αυτή.

Υπενθυμίζεται ότι για τον πληθυσμιακό και ιστορικό ορισμό της Ελλάδος, ο Ιώσηππος Μοισιόδαξ είχε γράψει το 1761 ότι «*...ὅταν λέγω Ἑλλάδα, ἐννοῶ ὅλας τὰς διασπορᾶς τῶν Ἑλλήνων*». [203]

Τί ακριβώς όμως σήμαινε «Έλληνας» στα τέλη του 18ου αι.;

Επ' αυτού δυο επισημάνσεις:

α) Ο Ιω. Ζελεπός διευκρινίζει ότι *«Έλληνας» με τα συνώνυμά του «Γραικός» και «Ρωμιός», «παρουσίαζε από τον 18ο αιώνα σημασιολογικές μετατροπές, μέσα στις οποίες εξελισσόταν σταδιακά από έναν παραδοσιακό ετεροπροσδιορισμό θρησκευτικού χαρακτήρα σε έναν συλλογικό αυτοπροσδιορισμό εθνικού χαρακτήρα.*» [204]

203. βλ. Προοίμιο «Ηθικής φιλοσοφίας»
204. Απόσπασμα από κείμενο του Καθ. του Παν/μίου του Μονάχου Ιω. Ζελεπού στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο με θέμα «Έλλην, Ρωμηός, Γραικός», Αθήνα, 19-21.1.2017. Το Συνέδριο διοργανώθηκε από τη Φιλοσοφική Σχολή του ΕΚΠΑ στο πλαίσιο του εορτασμού των 180 χρόνων λειτουργίας του..

β) Σύμφωνα με τον Λ. Μοίρα, στα τέλη του 1700 με αρχές του 1800 *«δεν μπορούμε να γνωρίζουμε κατά πόσο η έννοια του έθνους είχε «χειραφετηθεί» από αυτήν του μιλλετιού»*. [205] - [206]

Θέμα που δεν απασχολεί τον Ρήγα που ονειρευόταν μια πολυεθνική και ουδετερόθρησκη κρατική οντότητα. [207] Ούτε στην «Νέα Πολιτική Διοίκηση» γίνεται άλλωστε λόγος για Ορθοδοξία ή εκκλησία.

Πρόκειται για ένα ευαίσθητο σημείο που όπως τονίζει ο Δ. Ψαρράς είναι αδιανόητο για την κυρίαρχη ιστοριογραφία, [208] αφού το κάλεσμα του Ρήγα ήταν η κοινωνική και όχι η εθνική εξέγερση.

Να υπογραμμιστεί ότι εάν σήμερα θεωρούνται παράδοξες οι ονομασίες Χάρτας και Πίνακα ως χάρτες «της Ελλάδος», η αντίληψη των δημιουργών τους στα τέλη του 18ου αιώνα ήταν πολύ διαφορετική, αφού η έννοια του έθνους εκκολάπτεται με τις Επαναστάσεις σε ΗΠΑ και Γαλλία και διευρύνεται / διαχέεται **μετά** την πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα. Συνεπώς, Ρήγας και Γαζής που γεννήθηκαν τρεις και πλέον δεκαετίες πριν το 1789, δεν «γαλουχήθηκαν» με την ιδέα αυτή.

---

205. Λ. Μοίρας βλ. σελ. 60 *«Οι οθωμανικές προσλήψεις της σερβικής και ελληνικής επανάστασης»*, τεύχος 38, περιοδικού «Μνήμων» (2021).

206. Στη «δικαιοδοσία» του Πατριαρχείου Κων/λης υπαγόντουσαν και οι τουρκόφωνοι χριστιανοί. Ο αριθμός τους περί το 1800 εκτιμάται σε 400-500.000, με μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα τους «Καραμανλήδες» που μιλούσαν τουρκικά τα οποία έγραφαν με ελληνικούς χαρακτήρες (βλ. Sp. Bryonis Jr.).

207. Ο Ρήγας δεν αναφέρει πουθενά στα κείμενά του τον όρο «ομοσπονδία». Άλλωστε δεν υπήρχε καν η λέξη στην εποχή του. Εμφανίζεται για πρώτη φορά στα ελληνικά στις αρχές του 19ου αιώνα.

208. βλ. σελ. 165 Δ. Ψαρρά στο βιβλίο του: «*Πώς συλλογάται ο Ρήγας - Επιστροφή στις πηγές*». Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2020, σσ. 205. Σε συνέντευξή του της 31.5.2021 στην «Εφημερίδα των Συντακτών», ο Δ. Ψαρράς αναφέρει επίσης τα εξής: «*Αυτό μάλιστα που είναι ανυπόφορο για τους σύγχρονους υπερεθνικόφρονες* είναι το γεγονός ότι, ακριβώς επειδή ο Ρήγας καλούσε σε μια πολιτική και κοινωνική επανάσταση και όχι εθνική εξέγερση, *στο κάλεσμά του περιλάμβανε όλες τις «φυλές» («αράπηδες και άσπρους»), τις «θρησκείες» («ελευθερία κάθε είδους θρησκείας, χριστιανισμού, τουρκισμού, ιουδαϊσμού»), τις γλώσσες, τις εθνότητες. Εχθρός του Ρήγα δεν ήταν «οι Τούρκοι», αλλά «ο σουλτάνος», το πολιτικό δηλαδή σύστημα της οθωμανικής απολυταρχικής διοίκησης. Γι' αυτό καλούσε και τους Τούρκους σε συστράτευση, κάτι που βέβαια είναι αδιανόητο για την κυρίαρχη ιστοριογραφία*»

Στο σημείο αυτό εκτίθεται μια διαφορετική και σε μεγάλο βαθμό αποκλίνουσα ερμηνεία: το σκεπτικό της είναι ότι **μόνο εάν (απο-)δεχθούμε ότι ο Ρήγας ήταν Βλάχος, θα γίνει κατανοητή η οπτική του γωνία για τα γεωγραφικά όρια της Χάρτας και κατ' επέκτασιν του Πίνακα**.

Συγκεκριμένα, ο Ν. Μέρτζος υποστηρίζει ότι ο Ρήγας «*ως Αρμάνος* [[209]] ***έφερε μέσα του την αίσθηση της ευρείας Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας*** *που δεν ταυτίζεται με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία*». [[210]] - [[211]]

Σε ποιο βαθμό αυτή η «αίσθηση» επηρεάζεται από τα βλάχικα που είναι λατινογενής γλώσσα;

Ήταν ο Ρήγας Βλάχος; Πιστεύουμε ότι η απάντηση είναι θετική και για το λόγο αυτό, η άποψη του Μέρτζου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Κατ' αρχήν είναι άραγε τυχαίο ότι ο Ρήγας επέλεξε σε νεαρή ηλικία ως λογοτεχνικό ψευδώνυμο ένα όνομα με καθαρά λατινική ρίζα, από το "rex" = βασιλεύς), [[212]] **ενώ το πραγματικό του όνομα ήταν Αντώνιος,** που είναι επίσης λατινογενές**;**

---

209. Αρμάνος : απο το λατινικό Romanus. Το «Βλάχος» επιβλήθηκε από άλλες (μη λατινόφωνες) εξωγενείς κοινότητες ή αναφορές.
210. Παρατίθεται ολόκληρη η παράγραφος από το άρθρο του Ν. Μέρτζου που δημοσιεύθηκε στη "Μακεδονία" της 24 Νοεμβρίου 2019: «*Την Εθνεγερσία προετοίμασε και ευαγγελίσθηκε ο Βλάχος μέγας εθναπόστολος και εθνομάρτυρας Ρήγας ο Βελεστινλής. Ονομάζονταν Αντώνιος Κυριαζής και γεννήθηκετο 1757 στον βλαχομαχαλά του Βελεστίνου της Θεσσαλίας (...) και ατένιζε τους πιο πλατείς ορίζοντες από την πιο υψηλή κορυφή. Προσονομάσθηκε μόνος του βασιλικά Ρήγας (...) Διδάχθηκε τα ελληνικά γράμματα στη Ζαγορά του Πηλίου και στα Αμπελάκια, ενώ τα δίδαξε στον Κισσό του Πηλίου. Όταν σκότωσε τον Τούρκο αγά (...), προσέφυγε στην προστασία των Βλάχων: στον αρματολό θείο του Πάνο Ζήδρο, μετά στον αρματολό του Ολύμπου Πάνο Τσάρα, πεθερό του θείου του, από τον Όλυμπο στο Άγιον ΄Οροςστον Μετσοβίτη διευθυντή της Αθωνιάδος Σχολής Κωνσταντίνο Τζαρτζούλη και από εκεί συστημένος στο Φανάρι. Τελικά υπηρέτησε τον Φαναριώτη Ηγεμόνα της Βλαχίας Νικόλαο Μαυρογένη, ενώ συνάμα σπούδαζε στην περιώνυμη Ελληνική Ακαδημία του Βουκουρεστίου όπου φοιτούσε ο Βλάχος μετέπειτα Μέγας Διδάσκαλος του Γένους Νεόφυτος Δούκας. Εκεί ο Ρήγας έγραψε τα επαναστατικά έργα του.*»
211. Χαρακτηριστικό ίσως παράδειγμα ότι στη Χάρτα δεν περιλαμβάνεται η περιοχή της Οδησσού, που δεν απετέλεσε μέρος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Εννοούμε την περιοχή και όχι την πόλη της Οδησσού που ιδρύθηκε επίσημα το 1794.
212. Και από τα λατινικά πέρασε στα ελληνιστικά ως «ρηξ» - γενική «ρηγός».

Να σημειωθεί ότι τα ονόματα δύο Ρωμαίων Αυτοκρατόρων με το ίδιο όνομα, ο **Αντωνίνος** ο Ευσεβής (86-161) και ο Μάρκος Αυρήλιος **Αντωνίνος** ή Καρακάλλας (188-217) έχουν συμπεριληφθεί μεταξύ των Ρωμαίων Αυτοκρατόρων στο άνω μέρος της Χάρτας, παρότι **ήταν στην εξουσία πριν από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης.**

Μάλλον όχι τυχαία, αφού ο πρώτος συγκρότησε τρεις λεγεώνες (5η, 6η, 7η) από γηγενείς ελληνικούς πληθυσμούς, με την 5η να ονομάζεται στα βλάχικα «Τσίντσι» (λέξη που προέρχεται από τον αριθμό πέντε), εξ ου και η σερβική ονομασία «Τσίντσαρ» για τους Βλάχους, ενώ ο δεύτερος χορήγησε τη ρωμαϊκή ιθαγένεια σε όλους τους ελεύθερους κατοίκους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

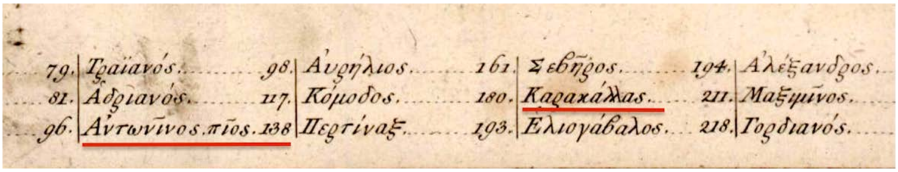

Ονόματα Ρωμαίων Αυτοκρατόρων σε Χάρτα

Γνωρίζουμε από λαογραφικές μελέτες ότι μεταξύ των Βλάχων του 18ου και 19ου αιώνα, το «Ρήγας» ήταν ένα βαπτιστικό όνομα, σπάνιο για τους Βλάχους, αλλά εξαιρετικά σπάνιο σε μη βλάχικους πληθυσμούς. [[213]] - [[214]]

Παραφράζοντας / «συμπληρώνοντας» τον Μέρτζο, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ο Ρήγας, λόγω της βλάχικης καταγωγής και της λατινογενούς μητρικής γλώσσας του, ενσαρκώνει, ίσως, έναν «**ύστερο ελληνορωμαϊκό πολιτισμό».** Σε μια εποχή που « (…) *δεν είχε* (ακόμα) *επηρεασθεί έντονα από το* (μετέπειτα) *νεοελληνικό εθνικό αφήγημα περί «διηνεκούς» Ελληνικού έθνους*». [[215]]

---

213. Το αντίστοιχο του Rex - Ρήγας στα ελληνικά είναι βασιλεύς - *Βασίλης* στα ελληνικά. Και τα δυο ονόματα συναντώνται στη Θεσσαλία με μεγαλύτερη συχνότητα, απ' ότι στην υπόλοιπη Ελλάδα.

214. Πόσο τυχαίο είναι άραγε ότι το *Αντώνιος* είναι το δεύτερο ανδρικό σε συχνότητα βαπτιστικό όνομα στην Ελλάδα με λατινική ρίζα, ύστερα από το *Κωνσταντίνος;* Και πόσο ακόμα πιο τυχαίο, το ότι ο Αντώνιος-Ρήγας είχε ένα αδελφό που λεγόταν... Κωνσταντίνος; (ΣΣ: Η πιθανότητα να έχεις λατινογενές όνομα (Αντώνιος), να επιλέγεις άλλο λατινογενές (Ρήγας) και να έχεις ένα μόνο αδελφό με επίσης λατινογενές όνομα (Κωνσταντίνος) είναι 1 στα 9.000.000.

215. βλ. Γιάννης Στουραΐτης - smerdaleos.wordpress.com/2016/04/28/ο-ιωάννης-στουραΐτης-για-την-βυζαντιν/

Στο σχεδιασμό της Χάρτας διακρίνεται πάντως μια αντινομία. Ενώ ο Ρήγας καλεί στα όπλα όλες τις καταπιεζόμενες εθνότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ευρώπη, στην Ασία και στη Β. Αφρική («*από τη Μπόσνα* [216] *ως την Αραπιά*»), η Χάρτα απεικονίζει μόνο το ευρωπαϊκό τμήμα της και τα παράλια της Μ. Ασίας.

Ο Woodhouse γράφει ότι αρχική πρόθεση του Ρήγα ήταν η Χάρτα να εκδοθεί σε διπλάσιο μέγεθος, δηλ. σε 24 φύλλα, συμπεριλαμβάνοντας και τις άλλες περιοχές που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. [217]

Στην περίπτωση όμως αυτή, με την απεικόνιση στον χάρτη και μη χριστιανικών περιοχών, όπως λ.χ. της Αιγύπτου ή της Αλγερίας, δεν θα ήταν δυνατόν η Χάρτα να φέρει την ονομασία που έχει. Επί πλέον, θα ήταν ένα «επικοινωνιακό σφάλμα», καθώς οι τα εδάφη με ορθόδοξο πληθυσμό θα έδειχναν μικρά σε σχέση με την όλη έκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εικόνα μάλλον αποθαρρυντική για τους χριστιανούς των Βαλκανίων

Σε παρένθεση δυο ερωτηματικά:

α) Ίσως η ονομασία της Χάρτας μας ξενίζει λιγότερο επειδή από τα σχολικά μας βιβλία, θεωρήσαμε «αυτονόητο» να βλέπουμε τους λαούς της Βαλκανικής μέσα σε ένα χάρτη της «ελληνικής χερσονήσου»;

β) Θα δινόταν η ονομασία αυτή, αν τα Βαλκάνια δεν ήταν όχι μόνο χριστιανικά, αλλά και ορθόδοξα; [218]

Το ίδιο έτος της έκδοσης της Χάρτας, ο Ρήγας τύπωσε το κείμενο που θεωρείται το «προσχέδιο» του πρώτου ελληνικού Συντάγματος. Η «*Νέα Πολιτική Διοίκησις των κατοίκων της Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανίας*» [219].

216. Μπόσνα = Βοσνία.
217. Άγνωστη η πηγή του Woodhouse.
218. Λόγω και της θρησκείας τους, οι καθολικοί Κροάτες θεωρούν ότι δεν έχουν οποιαδήποτε σχέση με τα Βαλκάνια.
219. Βλαχομπογδανία: Βλαχία και Μολδαβία. Έχει ενδιαφέρον ότι ο Ρήγας χρησιμοποιεί την ονομασία «Μπογδανία», αντί για «Μολδαβία», σύμφωνα με παλαιότερη ονομασία της από τον ιδρυτή της τον 14ο αι. Bogdan που ήταν Βλάχος. Με την επισήμανση ότι «*the term **Vlach** was commonly used in the Middle Ages to refer to **Romance-speaking peoples** in the Balkans, especially ancestors of modern Romanians*» (TN).

Πρόκειται για **4 μεγάλες γεωγραφικές περιοχές στο ευρωπαϊκό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας**, που αργότερα ονομάστηκε «Βαλκάνια».[220] - [221] Η λέξη «Ελλάδα» δεν αποτελεί συνεπώς για τον Ρήγα μια γεωγραφική περιοχή των Βαλκανίων, αφού σύμφωνα σύμφωνα με την επικρατούσα ονομασία στην εποχή του, η Ρούμελη ήταν η σημερινή ηπειρωτική Ελλάδα, χωρίς την Πελοπόννησο. [222]

Οι περιοχές της «*Ευρωπαϊκής Τουρκίας*» (όπως ήταν ο όρος σε πολλούς χάρτες του 18ου και 19ου αιώνα), απεικονίζονται στον παρακάτω χάρτη του W. Faden του 1795.

Η Ρούμελη με σκούρο πράσινο χρώμα, στην οποία (λανθασμένα) περιλαμβάνεται και η Κρήτη.

---

220. Η λέξη «Βαλκάνια» δεν ήταν καν σε χρήση το 1800, αφού ο όρος επινοήθηκε το 1808 από τον Γερμανό August Zeune και είχε γεωπολιτική κυρίως έννοια. Η ευρύτερη περιοχή της οροσειράς του Αίμου καθιερώθηκε ως Βαλκάνια το 1878, στο Συνέδριο του Βερολίνου. Προηγουμένως, η ανατολική περιοχή των Βαλκανίων ήταν γνωστή, από τους μεσαιωνικούς τουλάχιστον χρόνους, ως Rumelia. Η οροσειρά του Αίμου, αυτή καθεαυτή, είχε μετονομαστεί σε Βαλκάνια από την αντίστοιχη τουρκική λέξη "balkan", που σημαίνει «δασώδης οροσειρά».
221. Ποια ακριβώς είναι τα όρια των Βαλκανίων, παραμένει όχι εντελώς σαφές, έως και σήμερα. Εν έτει 2025 η ψηφιακή εγκυκλοπαίδια Britannica γράφει «*There is not universal agreement on the region*'*s components*». Και στην ίδια παράγραφο προσθέτει: «*Portions of Greece and Turkey are also located within the geographic region generally defined as the Balkan Peninsula, and many descriptions of the Balkans include those countries too. Some define the region in cultural and historical terms and others geographically, though there are even different interpretations among historians and geographers*» https://www.britannica.com/place/Balkans
222. Mirella Altiç «*Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans*» - The Cartographic Journal (1918) published on line 1.3.2019.

Σχεδόν δυο δεκαετίες μετά, στον τίτλο του χάρτη του J. Riedl, διαβάζουμε «*Rumeli nebst Morea und Bosna*».

Χάρτης Riedl

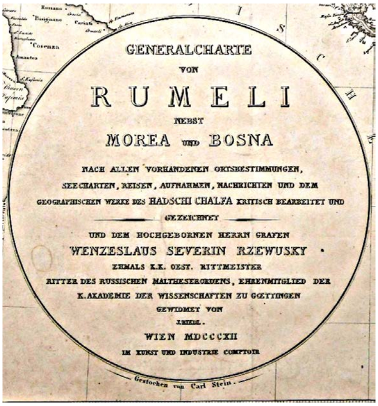

Στοιχεία χάρτη

Ενδιαφέρον στον τελευταίο αυτό χάρτη είναι ότι καλύπτει **τον ίδιο ουσιαστικά γεωγραφικό χώρο των χαρτών του Ρήγα και του Γαζή**. Δεδομένου ότι χάρτης του Riedl εκδόθηκε στη Βιέννη το 1812, θα μπορούσε να υποτεθεί ότι η επιλογή των γεωγραφικών ορίων του επηρεάστηκε από την Χάρτα και τον Πίνακα.

Το πώς εξελίχθηκαν δια μέσου των αιώνων οι όροι «Έλληνες», «Ρωμιός», «Γραικός», όπως επίσης «Ρούμελη», «Ρωμανία», «Ρωμυλία», «Γραικία», «Βυζάντιο», είναι ένα πολύπλοκο και ξεχωριστό θέμα. [[223]]

Εν κατακλείδι, συμπεραίνεται ότι ο όρος *Χάρτα / Πίναξ «... **της Ελλάδος***» στις δύο προμετωπίδες δεν είχε το ίδιο ακριβώς νόημα για τους δημιουργούς των δυο χαρτών. Για τον Ρήγα έφερε ένα ευρύτερο, πολιτικά φορτισμένο πρόσημο, ενώ για τον Γαζή ο όρος είχε περισσότερο ιστορικό, γεωγραφικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα.

Η σημασία της ελληνικής γλώσσας, που ήταν τότε όχι μόνο η γλώσσα της εκκλησίας και του εμπορίου στα Βαλκάνια, διατυπώνεται χαρακτηριστικά στον πρόλογο του τετράγλωσσου λεξικού του βλάχου Δανιήλ Μοσχοπολίτη, στη δεύτερη έκδοσή του, το 1802 [[224]]: *«Ἀλβανοί, Βλάχοι, Βούλγαροι, Ἀλλόγλωσσοι, χαρεῖτε, κι ἑτοιμασθεῖτε ὅλοι σᾶς Ρωμαῖοι* [[225]] *νά γενεῖτε. Βαρβαρική ἀφήνοντες γλῶσσαν φωνή καί ἤθη. Ξυπνήσατε ἀπ' τόν βαθύ ὕπνο τῆς ἀμαθείας. Ρωμαίικια γλῶσσα μάθετε. Μητέρα τῆς Σοφίας...»* Χαρακτηρισμός με ευθεία αναγωγή στην Αρχαία Ελλάδα.

Σημείωση:

Λίγα έτη μετά, ο Γαζής φαίνεται να έχει μια πιο ρεαλιστική «επίγνωση» των ορίων μιας μελλοντικής Ελλάδας, όπως δείχνει ένας χάρτης που έχει συμπεριλάβει στον γ' τόμο του λεξικού του, που εξέδωσε στη Βενετία το 1816. [[226]]

---

223. βλ. Ενδιαφέρουσα ανάλυση των όρων «Γραικία» και «Ρούμελη» στον ιστότοπο https://smerdaleos.wordpress.com
224. Δεν εντοπίστηκε η α' έκδοση του βιβλίου.
225. «Ρωμαίοι» και όχι «Ρωμιοί».
226. Παρατίθεται σχόλιο του καθ. Ευ. Λιβιεράτου σχετικά με τον εικονιζόμενο χάρτη: *«Από τη Δύση η Γνώση κρατάει τον χάρτη της Ελλάδας. Ο Ερμής, ο θεός του Εμπορίου και της Επιχειρηματικότητας, ειρηνικός και ζωηρός αγγελιοφόρος ίπταται και κρατάει το άλλο άκρο του χάρτη στην Ανατολή. Ο συμβολισμός είναι προφανής. Η ανύψωση της «σινδόνης» με τη χαρτογραφική απεικόνιση της Ελλάδας στο μέσον γίνεται από την ελληνική Γνώση της Δύσης και από το εύκαμπτο και επικοινωνιακό ελληνικό πνεύμα του Εμπορίου και της Επιχειρηματικότητας της Ανατολής.»* Περιοδικό Χάρτης, Ιούλιος 2021. https://shorturl.at/erySV

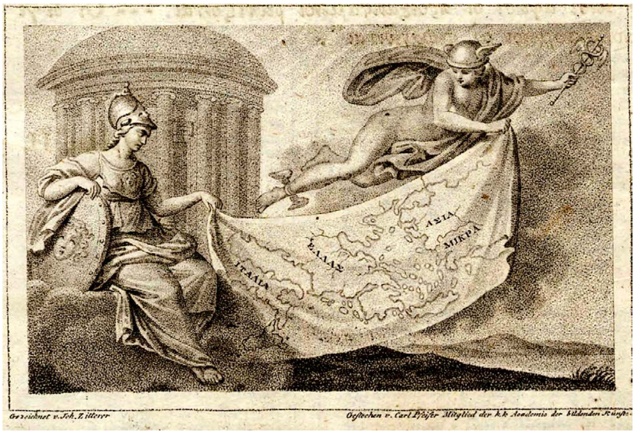

Εικονογράφηση σε αρχή γ' τόμου Λεξικού Γαζή
(έργο του Zitterer - χαράκτης Carl Pfeiffer)

Συμπεράσματα:

Χάρτα και Πίναξ είναι πρωτίστως «**χάρτες πειθούς**». Στόχος τους η μετάδοση ενός συγκεκριμένου μηνύματος.

Για το σκοπό αυτό προσφεύγουν:
α) στη συμπερίληψη ή στον αποκλεισμό ορισμένων δεδομένων,
β) στη χρήση διαφόρων (και διαφορετικών) προβολών και χρωμάτων, όπως και
γ) «*σε κάθε ρητορικό μέσο στο κείμενο και στον τίτλο του χάρτη*», προκειμένου να «*προσανατολίσουν την προσοχή του δέκτη προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση*». [[227]]

Κοινός παρονομαστής και των των δυο είναι το «γένος», με διαφορετικό σημαινόμενο από το σημερινό.

Χαρακτηριστικό το ψήφισμα της Συνέλευσης των Σαλώνων του 1824, που ορίζει με σαφήνεια: «*Όσοι χριστιανοί καταφύγωσι ἀπό της ὑποδουλωμένας ἐπαρχίας εἰς τά ἐλεύθερα τῆς Ἑλλάδος μέρη, θέλουσι εἶναι δεκτοί ὡς ἀδελφοί, ἀπολαμβάνοντες τά αὐτά μέ τούς λοιπούς Ἕλληνας δικαιώματα…* (και παρακάτω) … *ἡ δέ λέξις ξένος δέν θέλει καθόλου ἀναφέρεται μεταξύ τῶν Ἑλλήνων.*»

227. σελ. 10, τόμου 21 «*Οι ιδεολογικοί χάρτες*», Έκδοσης Radnet, Οκτ. 2020.

Διατύπωση που εκφράζει την προϊούσα όσμωση ελληνόφωνων, βλαχόφωνων και αλβανόφωνων, με τους τελευταίους να διαδραματίζουν το 1821, πολύ σημαντικό ρόλο στο πεδίο των μαχών. Όσμωση που «εξυπηρετούσε» ταυτόχρονα Ρήγα και Γαζή ως προς τους παράλληλους στόχους τους που δεν συνέπιπταν, αφού ο Γαζής δεν φαίνεται να υιοθετεί το όραμα του Ρήγα για μια ενιαία βαλκανική κρατική οντότητα. [228]

Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι Χάρτα και Πίναξ, ακολουθούν το πρότυπο των χαρτών που κυκλοφόρησαν μετά τη γαλλική Επανάσταση με τις «*αδελφές Δημοκρατίες*» της Γαλλίας, ως ένα πολιτικό μανιφέστο για τις ιδεολογικές προσδοκίες της εποχής. Η διαφορά ήταν ότι αυτοί οι χάρτες είχαν ως δημιουργό τους έναν υπαρκτό κεντρικό άξονα (τη Γαλλία), ενώ Χάρτα και Πίναξ βρίσκονταν ακόμα στη σφαίρα της ουτοπίας. Με τη σκέψη ίσως, ότι μια ανεξάρτητη Ελλάδα θα πρωτοστατούσε σε ολόκληρη τη χερσόνησο, σε συνεργασία με άλλες βαλκανικές «αδελφές-χώρες». [229]

«Les Républiques soeurs»

228. Η διάδοση των ελληνικών στη Βαλκανική, εκτός από γλώσσα της ορθοδοξίας, θεωρείτο επίσης από τον Γαζή ως το κύριο όχημα για την προώθηση των επιστημών, αφού αποτελούσαν ήδη το σημαντικότερο φορέα ανώτατης εκπαίδευσης. Με πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα την Ακαδημία του Βουκουρεστίου, όπου, έως το 1818, η διδασκαλία όλων των μαθημάτων γινόταν αποκλειστικά στα ελληνικά.
229. Δική μας ερμηνεία, χωρίς βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

XII. Χαρτογραφική / Συλλεκτική αξία του Πίνακα

Σε διάφορα κείμενα αναφέρονται φράσεις του τύπου «... *η Χάρτα αναδεικνύεται ως ένα μεγαλεπήβολο, σε σύλληψη και εκτέλεση, έργο της τότε τεχνολογίας.*» [230] Ή άλλοι παρόμοιοι βαρύγδουποι χαρακτηρισμοί, όπως: «*Η Χάρτα συμπυκνώνει τον ιστορικό χρόνο σε μια μεγαλειώδη σύνοψη.*» [231]

Η Χάρτα με τις μεγάλες διαστάσεις της των 4 τ.μ., είναι αναμφίβολα εντυπωσιακή σε εμφάνιση. Αρκεί κανείς να την δει από κοντά για να το διαπιστώσει και να το «αισθανθεί».

Δεν ευσταθεί όμως ότι επρόκειτο για κάποιο ... «*μεγαλεπήβολο έργο της τότε τεχνολογίας*», [232] αφού η τεχνική της εκτύπωσης μεγάλων διαστάσεων αναδιπλούμενων χαρτών ήταν σε χρήση από ετών. Ο ίδιος ο Müller είχε χαράξει δέκα (10) χρόνια πριν το 1787, ένα χάρτη διαστάσεων 190 Χ 220 εκ., επίσης σε 12 φύλλα 62 Χ 53 εκ. το καθένα, συνολικού εμβαδού περίπου ίδιο με εκείνο της Χάρτας.

Άλλωστε, 4 μόλις χρόνια πριν από την έκδοση της Χάρτας, είχε ολοκληρωθεί ο περίφημος χάρτης της Γαλλίας του οίκου Cassini, που αποτελείτο από 182 φύλλα-χάρτου με συνολικό εμβαδόν 130 τ.μ., ήτοι 30 και πλέον φορές μεγαλύτερος σε διαστάσεις από τη Χάρτα. Ήταν ο πρώτος γαιωδαιτικός χάρτης, η κατασκευή του οποίου διήρκησε 60 έτη. [233] Περί το 1800 η Χαρτογραφία είχε εξελιχθεί με γοργά βήματα, χάρις στις τεχνολογικές βελτιώσεις των οργάνων μέτρησης και σε οργανωμένα κρατικά χαρτογραφικά προγράμματα, όπως αυτό της Γαλλίας.

Χάρτα και Πίναξ δεν αποτελούν συνεπώς από χαρτογραφικής σκοπιάς κάτι το ιδιαίτερο. Για αυτό η βιβλιογραφία, εκτός Ελλάδος, για τους δυο αυτούς χάρτες είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη. Η αξία τους είναι ιστορική και πρωτίστως συναισθηματική μόνο για εμάς. Ούτε ενδιαφέρει άλλα κράτη της Βαλκανικής, που, όπως είναι λογικό, δεν αρέσκονται να βλέπουν τη χώρα τους σε ένα χάρτη με την ονομασία της Ελλάδος και μάλιστα σε ξένο γι' αυτούς αλφάβητο.

---

230. Φ. 3.3.2020 Εφημερίδας «Ταχυδρόμος» Μαγνησίας.
231. www.demopaideia.gr/educational_items/η-χάρτα-του-ρήγα
232. SCHÜTZ, Carl - MÜLLER, F. «*Mappa von dem Lande ob der Enns, so auf allerhöchsten Befehl Sr. k.k.apostolischen Majestät Joseph II. 1781 aufgenommen und 1787 gestochen ward.*» (Wien, 1787). 12 unzerschnittene Kartenblätter» (Διαστάσεις 190 x 220 εκ.).
233. https://shorturl.at/egiB6

Σε κάθε περίπτωση, ο Πίναξ θα παραμείνει ένας πολύ σπάνιος χάρτης, αφού **τα γνωστά σωζόμενα αντίτυπά του είναι πέντε φορές λιγότερα από εκείνα της Χάρτας.** Διαπίστωση όχι αυτονόητη πριν λίγες δεκαετίες όταν δεν είχε ερευνηθεί σε βάθος, σε ποιες βιβλιοθήκες του εξωτερικού υπάρχουν άλλα αντίτυπα. [234] Έρευνα που διευκολύνθηκε τα μέγιστα από την ψηφιοποίηση των καταλόγων βιβλιοθηκών, κατά την τελευταία ιδίως 20ετία.

Τέλος, δεν προκύπτει κατά την τελευταία τουλάχιστον 40ετία κάποια δημοπράτηση του Πίνακα στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό. Ένδειξη ότι τυχόν αντίτυπα, σε χέρια ιδιωτών, πρέπει να είναι ελάχιστα. [235]

Για τη σπανιότητα του Πίνακα, υπάρχουν και οι εξής εκδοχές:

Πρώτη εκδοχή:

Υπάρχουν δυο «σενάρια» για την τύχη 88 αντιτύπων του Πίνακα περί τα μέσα του 1800.

Στο πρώτο, η Π. Πολέμη θεωρεί σωστά ότι τα 88 αντίτυπα ενός χάρτη της Ελλάδος, που αναφέρεται σε μια αλληλογραφία του 1836-1846 με ένα βιβλιοπώλη στη Σύρο, [236] δεν αφορούν στη Χάρτα του Ρήγα (όπως λανθασμένα αναγράφεται στις επιστολές τους), αλλά στον Πίνακα του Γαζή. Άγνωστο ποια ήταν στη συνέχεια η τύχη τους.

Εάν πάντως τα αντίτυπα αυτά μεταφέρθηκαν ύστερα στην Αθήνα, είναι επίσης σωστή η επισήμανση του Γ. Τόλια, ο οποίος γράφει ότι το 1846 το Ελληνικό Κράτος αποφάσισε να πωλήσει 88 αντίτυπα του Πίνακα από τη β' έκδοση. Όπως συνέβη και στη Σύρο, φαίνεται ότι τελικά παρέμειναν ανεκποίητα.

234. Με αρκετές πάντως πιθανότητες να βρεθεί και άλλο/α αντίτυπο/α σε ρωσικές ή/και τουρκικές βιβλιοθήκες, των οποίων η ψηφιοποίηση υστερεί.
235. Το 2019 πωλήθηκαν από τον «Οίκο Δημοπρασιών Βέργος» δύο χάρτες του Γαζή. Ο «*Πίναξ της Ευρώπης*» (Μάρτιος 2019) και ο «*Άτλας*» (Ιούνιος 2019). Και οι δύο βρήκαν αγοραστή, στην ίδια τιμή των 40.500 ευρώ ο καθένας.
236. Η αλληλογραφία εντοπίστηκε από την ίδια.

Η έλλειψη ενδιαφέροντος για τα 88 αντίτυπα οφείλεται, ίσως, σε δυο λόγους:

α) στο ότι το 1846 Ρήγας και Γαζής, είχαν ήδη παραμεριστεί από την βαυαρική διοίκηση. Δεν είναι τυχαίο ότι η πρώτη αναμνηστική στήλη για τον Ρήγα ήταν εκείνη της Ζακύνθου το 1878, με την Αθήνα να ακολουθεί μια δεκαετία αργότερα και

β) στο ότι κατά την δεκαετία 1840-50, η ελληνική οικονομία διήρχετο μια από τις χειρότερες κρίσεις της.

Πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι τα 88 αντίτυπα καταστράφηκαν. Επειδή ο αριθμός των δημοσίων κτηρίων στην Αθήνα το 1846 ήταν μικρός, τα 88 αντίτυπα ενδέχεται να διετίθεντο προς πώληση από το Βασιλικό Τυπογραφείο και Λιθογραφείο, που ήταν ο πιο συναφής με το αντικείμενο δημόσιος φορέας. Αν αυτό ευσταθεί, τότε τα 88 αντίτυπα, ίσως σάπισαν στα «*κάθυγρα υπόγεια του κτηρίου*» [[237]] όπου είχε μεταφερθεί από το 1844 η βιβλιοθήκη του Τυπογραφείου ή αποτεφρώθηκαν στην πυρκαγιά που κατέστρεψε το κτήριο το 1853.

Δεύτερη εκδοχή:

Στο βιβλίο «*Γρηγορίου Κωνσταντά Βιογραφία - Λόγοι - Επιστολαί: Μετά περιγραφής των Μηλέων και της Σχολής αυτών*» που δημοσιεύθηκε το 1895 από τον Ρήγα Καμηλάρι [[238]] αναφέρεται (σ. 33) ότι βιβλία του Γαζή, τα οποία είχαν μεταφερθεί οδικώς από τη Βιέννη στην Τεργέστη και στη συνέχεια φορτώθηκαν σε ιστιοφόρο με προορισμό τη βιβλιοθήκη της Σχολής στις Μηλιές, χάθηκαν όταν το πλοίο ναυάγησε μεταξύ Σκοπέλου και Σκιάθου. Μεταξύ των απωλεσθέντων ενδέχεται να περιλαμβάνονταν και αντίτυπα του Πίνακα. Εάν τούτο ισχύει, λογικά θα επρόκειτο αποκλειστικά για αντίτυπα της **α’ έκδοσης**, αφού όπως εξηγήσαμε παραπάνω, ο Γαζής δεν είχε σχέση με τη μεταγενέστερη έκδοση του Πίνακα από τον Cappi.

237. Για την ιστορία του Βασιλικού Τυπογραφείου βλ. http://www.arxaiologia.gr/assets/media/PDF/migrated/967.pdf (Μη προσβάσιμο πλέον).
238. Έκδοση Τυπογραφείου Ανέστη Κωνσταντινίδου (βλ. περισσότερα σε https://anemi.lib.uoc.gr).

Τρίτη εκδοχή:

Τον Σεπτέμβριο του 2020 εντοπίσαμε την ύπαρξη ενός αντιτύπου του Πίνακα στη Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας της Ρουμανίας. Από φωτογραφία του, διαπιστώσαμε με έκπληξη ότι το 5ο φύλλο του χάρτη έχει επικολληθεί στο ύφασμα... ανάποδα. Έτσι η Εύβοια βρίσκεται κάτω από την Κέρκυρα και η Κεφαλονιά κοντά στο σημείο όπου θα έπρεπε να ήταν το Πήλιο. Κατά παράδοξο τρόπο τα άκρα του φύλλου 5 ταιριάζουν σχεδόν ... αρμονικά με τα γειτονικά φύλλα (2, 3, 4, 6, 7 + 8). Κάποιος που δεν γνωρίζει καλά το σχήμα της Ελλάδος, δύσκολα θα παρατηρήσει το λάθος. Εάν συνέβη το ίδιο και σε άλλα αντίτυπα, αυτά μάλλον δεν κυκλοφόρησαν στο εμπόριο και ενδεχομένως καταστράφηκαν ως άχρηστα.

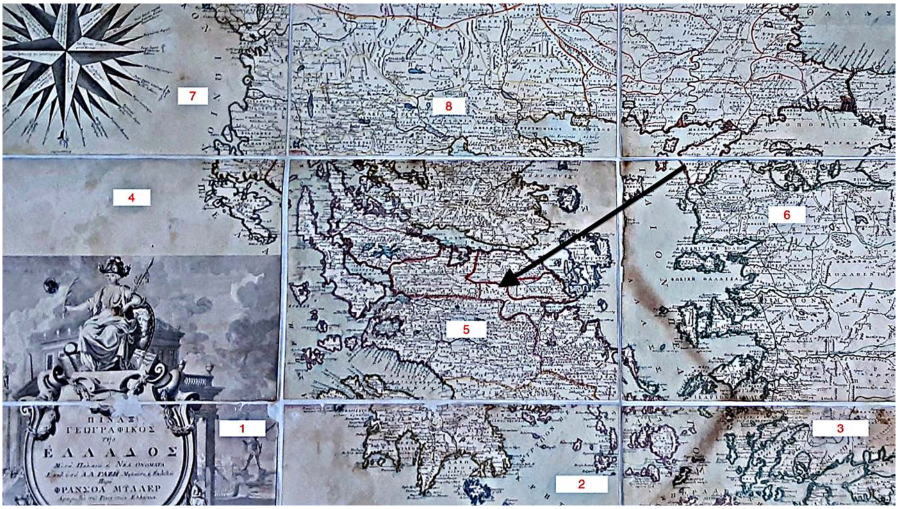

XII. Η κρυφή αφιέρωση του Γαζή στον Ρήγα

Δεν υπάρχει κάποια μαρτυρία ή άλλη τεκμηρίωση ότι Ρήγας και Γαζής συναντήθηκαν στη Βιέννη ή κάπου αλλού.

Στον Πίνακα, που έχει ως πρότυπο τη Χάρτα, δεν μνημονεύεται ο Ρήγας.
Το "**Επιδ**-ιορθωθείς" που προαναφέρθηκε, αποτελεί μια **έμμεση, πλην ανώνυμη αναφορά του Γαζή στον Ρήγα.**

Από ετών ήταν στη σκέψη μας, αν τυχόν υπάρχει **οποιαδήποτε άλλη σύνδεση** μεταξύ των δυο χαρτών.

Φρονούμε ότι η απορία αυτή λύθηκε το 2021, όταν εντοπίστηκε ένα ακόμη αντίτυπο του Πίνακα στο Τεχνικό Πανεπιστήμιο του Freiberg. Η σάρωση που μας εστάλη, μεγέθους 100 MB, ήταν σημαντικά υψηλότερης ανάλυσης από εκείνη που είχε γίνει δεκαπέντε χρόνια προηγουμένως. Σ' αυτήν καθίστανται για πρώτη φορά ορατοί ορισμένοι αριθμοί, σε ένα σημείο ενός κτηρίου, δεξιά από την προμετωπίδα του χάρτη.

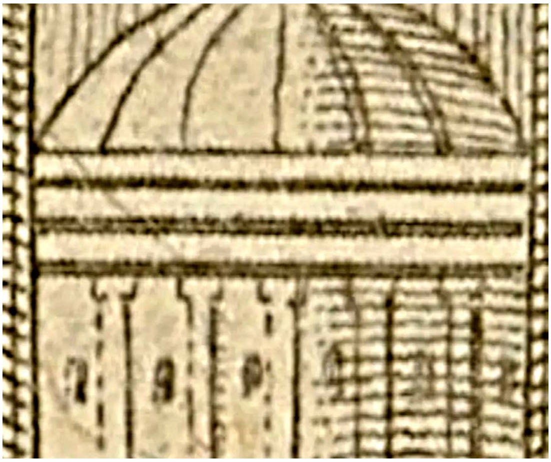

Κτήριο δεξιά σε μεγέθυνση 100 MB

Ένα πανομοιότυπο σχεδόν κτήριο υπάρχει και στα αριστερά της προμετωπίδας, σε πιο «ευρύχωρο» σημείο (δηλαδή πιο ορατό), χωρίς όμως να υπάρχει κάτι αντίστοιχο. Άρα το «δυσδιάκριτο» κτήριο ήταν μια σκόπιμη επιλογή για την καλύτερη απόκρυψη των αριθμητικών ψηφίων.

Ανάμεσα στις κολόνες του κτηρίου, υπάρχουν 6 κενά. Τα δυο τελευταία είναι μη αναγνώσιμα. Στα 4 όμως πρώτα, διακρίνονται οι αριθμοί (από αριστερά προς τα δεξιά): **7, 9, 2. 1.**

Οι αριθμοί δεν σημαίνουν κάτι, εκτός αν διαβαστούν αντίστροφα: 1.2.9.7. Αντιστοιχούν στον **12**ο μήνα (Δεκέμβριο) του (**17**)97. Δηλ. στον μήνα και το έτος που συνελήφθη ο Ρήγας.

Ενδεικτικό και όχι τυχαίο μάλλον ότι οι κολόνες και οι οριζόντιες γραμμές στα δεξιά, παραπέμπουν συνειρμικά σε φυλακή.

Στη συνέχεια, ήρθαμε σε επικοινωνία με τον έγκριτο δημοσιογράφο και συγγραφέα Δημήτρη Ψαρρά, ο οποίος μόλις ένα έτος πριν είχε δημοσιεύσει το εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο «*Πως συλλογάται ο Ρήγας - Επιστροφή στις πηγές*». [239] Με δική του εισαγωγή, δημοσιεύθηκε ένα κείμενο στην «Κυριακάτικη ‘Εφημερίδα των Συντακτών» της 8.1.2021. [240]

Όπως επισημαίνει ο Δ. Ψαρράς σε αλληλογραφία μας, ο Γαζής επέλεξε αυτή τη χρονολογία (Δεκέμβριος 1797) και όχι εκείνη της εκτέλεσης του Ρήγα τον Ιούνιο του 1798, γιατί «*ενώ η σύλληψη του Ρήγα έγινε αμέσως γνωστή στη Βιέννη, όπου βρισκόταν ο Γαζής, η ακριβής ημερομηνία της εκτέλεσης*

239. Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2020.
240. https://www.efsyn.gr/nisides/326671_ena-mpoykali-sto-pelagos-prin-apo-222-hronia

παρέμεινε ασαφής επί δεκαετίες. Τα έγγραφα των αυστριακών διωκτικών αρχών που μας βοηθούν στον καθορισμό της ημερομηνίας αυτής δημοσιεύτηκαν μόλις το 1892. Άλλωστε εκείνη την εποχή (τέλη του 18ου αιώνα) ***η σύλληψη ανατρεπτικών στοιχείων ισοδυναμούσε με την εξόντωσή τους***».

Στο άρθρο της 8.1.2021, ο Δ. Ψαρράς εκφράζει μια επιφύλαξη: «*Ο Ν. Βαμβουνάκης προσθέτει σήμερα ένα σημαντικό στοιχείο. Με μεγέθυνση σε ένα σημείο του «Πίνακα» εμφανίζεται μια σειρά αριθμών που,* σύμφωνα με την ερμηνεία του συγγραφέα, *αποτελούν κρυφή αναφορά του Γαζή στη σύλληψη του Ρήγα. Η εξαιρετικά ενδιαφέρουσα αυτή υπόθεση εργασίας ταιριάζει ασφαλώς με το γεγονός ότι τόσο η «Χάρτα» όσο και ο «Πίναξ» περιλαμβάνουν μια σειρά από συμβολικές ή έμμεσες αναφορές σε ευρύτερα ζητήματα, όπως συνηθιζόταν εκείνη την περίοδο. Και είναι δεδομένο ότι ακόμα και σήμερα δεν έχουν αποκαλυφθεί όλα τα κρυφά μηνύματα των δημιουργών τους.»*

Μια ακόμη υψηλότερη ψηφιακή σάρωση, λίγους μήνες αργότερα, δικαιώνει σε μεγάλο βαθμό την επιφύλαξη του Δ. Ψαρρά. Οι αριθμοί που διακρίνονται στη νέα σάρωση **καλύπτουν και τα 6 κενά ανάμεσα στις κολόνες του**. Δεν τίθεται πλέον θέμα αντίστροφης ανάγνωσης, αφού η ημέρα και το έτος σύλληψης φαίνονται ως εξής:

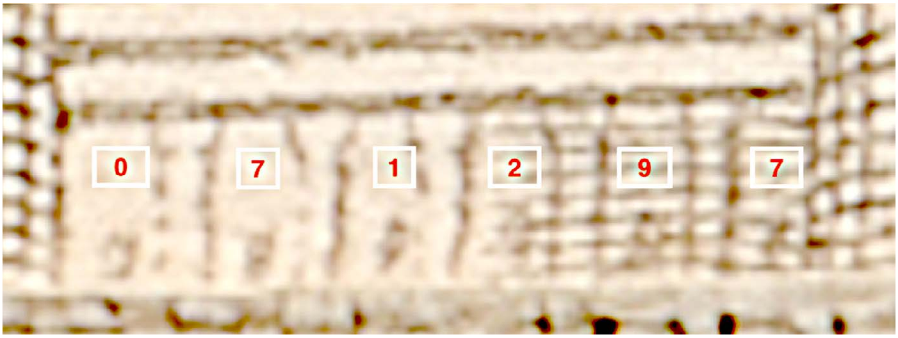

Για το έτος στο τέλος (= 97), δεν υπάρχει οποιαδήποτε αμφιβολία.

Ο μήνας στη μέση, είναι δυσδιάκριτος στο χαρτί, αλλά πιο ορατός σε υπολογιστή με την κατάλληλη εφαρμογή, όπου διακρίνεται το **12** (=Δεκέμβριος)

Και τέλος, στα δυο πρώτα κενά, φαίνονται οι αριθμοί **07,** με το 7 αρκετά θαμπό.

Άρα η ημέρα σύλληψης του Γαζή ήταν η 7η Δεκεμβρίου 1797;

Μολονότι όλες οι πηγές αναφέρουν ρητά ότι συνελήφθη από τους αυστριακούς στις 19 Δεκεμβρίου του 1797, η ερμηνεία είναι εύκολη: Όντως **η 19 Δεκεμβρίου ήταν η σωστή ημερομηνία στη Βιέννη, σύμφωνα με το Γρηγοριανό ημερολόγιο**. Αλλά **όχι σύμφωνα με το Ιουλιανό ημερολόγιο** που ακολουθούσε το Πατριαρχείο Κων/λης έως το 1925 (και το ελληνικό Κράτος έως το 1924).

Θα ήταν συνεπώς αιρετικό (χωρίς εισαγωγικά στη λέξη) εάν ο Γαζής, που ήταν κληρικός, υιοθετούσε το Γρηγοριανό ημερολόγιο, 125 έτη πριν το αποδεχθεί το Πατριαρχείο, και χάρασσε 19.12.97 αντί του μόνου αποδεκτού από τους Ορθοδόξους που ήταν τότε η **07.12.97**.

Παρατηρώντας πιο προσεκτικά το 7, βλέπουμε ότι στο ίδιο κενό «αχνοφαίνεται» ένα 8. Σαν να είχε χαραχθεί αρχικά ένα 8 που στη συνέχεια διορθώθηκε σε 7.

Τι θα μπορούσε να σημαίνει το puzzle αυτό (εάν ευσταθεί);

Σημαίνει ότι η **αρχική χάραξη του χάρτη που εκδόθηκε το θέρος του 1800 είχε γίνει πριν την 28η Φεβρουαρίου 1800, όταν η διαφορά μεταξύ των δυο ημερολογίων ήταν 11 ημέρες, ενώ από την 1η Μαρτίου αυξήθηκε σε 12.**

Εφόσον δηλαδή ευσταθεί ότι ο Πίναξ είχε χαραχθεί πριν από τις 28 Φεβρουαρίου 1800, είναι λογικό ο Γαζής να χάραξε αρχικά την κρυφή ημερομηνία ως 08.12.1797 και όχι ως 07.12.1797. Καθότι το 1800 **δεν υπήρξε 29 Φεβρουαρίου**, όπως δεν υπήρξε 29 Φεβρουαρίου και 1900, όταν η διαφορά μεταξύ των δυο ημερολογίων αυξήθηκε σε 13 ημέρες.

Η εξήγηση έγκειται στο ότι ο **Φεβρουάριος της λήξης κάθε εκατονταετίας** (αν και θεωρητικά δίσεκτος, αφού διαιρείται με το 4) **έχει 28 ημέρες**, με εξαίρεση τις εκατονταετίες που διαιρούνται **με το 400.** Όπως πχ το έτος 2000, στο οποίο υπήρξε 29 Φεβρουαρίου 2000, με επόμενη χρονολογία του είδους το έτος 2400.

Γνωρίζουμε όμως ότι η χάραξη της ημερομηνίας από 8, που διορθώθηκε σε 7 δεν έγινε πριν από την 28η Φεβρουαρίου, αλλά **μετά.** Στην περίπτωση αυτή, το αρχικό λάθος του 8, θα πρέπει να αποδοθεί στο εξής:

Όπως συχνά στις αρχές ενός νέου έτους το συγχέουμε με το προηγούμενο (γράφοντας πχ. 5 Ιανουαρίου 202**4,** αντί του σωστού 5 Ιανουαρίου 202**5**), το ίδιο ίσως να συνέβη και στον Γαζή που έχοντας συνηθίσει να υπολογίζει την διαφορά μεταξύ των δυο ημερολογίων των ημερών σε 11, έγραψε ίσως αρχικά 8 και μετά το διόρθωσε σε 7. Η δύναμη της συνήθειας ήταν μάλιστα πολύ πιο ισχυρή σε σχέση με το λάθος που συχνά κάνουμε στην αρχή ενός έτους, αφού **το 1800 ο Γαζής ήταν ήδη 42 χρονών και σε όλη την προηγούμενη ζωή του, υπολόγιζε την διαφορά σε 11 ημέρες.**

Σε καμιά πάντως περίπτωση δεν ισχύει το 6/19 Δεκεμβρίου που αναφέρεται σε ορισμένες δημοσιεύσεις και κείμενα που γράφτηκαν μετά το 1900, όταν η διαφορά των ημερών είχε αυξηθεί σε 13.

Συνοψίζοντας: Είτε ισχύει η πρώτη είτε η δεύτερη εκδοχή, **είναι βέβαιο ότι υπάρχει στον Πίνακα μια κρυφή ημερομηνία και αυτή δεν μπορεί να είχε χαραχθεί παρά μόνο από τον Γαζή και όχι από τον Müller**, που ως μη ορθόδοξος, ίσως δεν γνώριζε καν το Ιουλιανό ημερολόγιο.

Με τον άκρως συγκεκαλυμμένο αυτό τρόπο ο Γαζής θέλησε να αποτίσει **φόρο τιμής στον Ρήγα**, κάτι που δεν είχε την δυνατότητα να κάνει δημοσίως το 1800.

Μια ημερομηνία που παρέμεινε κρυφή επί δυο και πλέον αιώνες και θα παρέμενε, εάν δεν εξελισσόταν η ψηφιακή σάρωση.

Η «λεπτομέρεια» της κρυφής χάραξης, επιβεβαιώνει ότι η προσωπικότητα και οι ριζοσπαστικές απόψεις του Γαζή είχαν διαμορφωθεί πολύ πιο πριν από το 1821, αλλά και πριν από το 1816, όταν έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας.

XIV. Απολογισμός

Ο Άνθιμος Γαζής ήταν άνθρωπος δραστήριος και τολμηρός, όπως απέδειξε στην πράξη, με τον πρωταγωνιστικό ρόλο του στον ξεσηκωμό της Θεσσαλίας το Μάϊο του 1821. Παρά τα ελαττώματα που προσάπτουν στον χαρακτήρα του, είναι γεγονός ότι αφιέρωσε (ανάλωσε) την ζωή του για την υλοποίηση των σκοπών του.

Χαρακτικό σε Α' τόμο της συγγραφής και έκδοσης από τον Γαζή του έργου του «Λεξικόν ελληνικόν προς χρήσιν των περί τους παλαιούς συγγραφείς ενασχολουμένων» (Βενετία, 1809)

Σημαντικές ήταν επίσης οι συνεισφορές του στην ίδρυση της Σχολής στις Μηλιές, [241] και του πρώτου ελληνικού 15ήμερου περιοδικού «***ο Λόγιος Ερμής***», στο οποίο ήταν ο αρχισυντάκτης, από το πρώτο τεύχος του το 1811, έως το 1813, [242] με μια σύντομη επιστροφή του ως αρχισυντάκτη το 1818.

---

241. βλ. σελ 220-21 μελέτης Δήμ. Ανδριτσάκη-Φωτιάδη στο περιοδικό «Μνήμων», Τόμ. 17, 1995 « ... *όλα αυτά τα δημόσια ιδρύματα δημιουργήθηκαν από ιδιωτικές δωρεές: προσωπικές βιβλιοθήκες δασκάλων ή λογίων μοναχών στη συντριπτική τους πλειοψηφία, κληροδοτημένες μετά θάνατον συνήθως, αποτελούν όχι απλώς τους αρχικούς πυρήνες, παρά το σύνολο. Η βιβλιοθήκη των Μηλεών λόγου χάρη, στηρίχθηκε σε τρεις-τέσσερις μεγάλες κληροδοσίες, των δασκάλων όπως ο Άνθιμος Γαζής και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και κάποιων επιφανών τοπικών οικογενειών.*»

242. Η συνδρομή του Ιγνάτιου της Ουγγροβλαχίας για την έκδοση του «Λόγιου Ερμή, κατά τα δυο πρώτα έτη της κυκλοφορίας του, ήταν σημαντική. Η πρόταση για την αναγκαιότητα απόκτησης ενός περιοδικού εντύπου για τους Έλληνες ήταν του Αδ. Κοραή, με τον οποίο Ιγνάτιος και Γαζής είχαν μακροχρόνια αλληλογραφία. - Σημειώνεται πάντως ότι σε επιστολή του (Απρ. 1813) ο Κοραής είχε εκφράσει έντονη αποδοκιμασία για τον τρόπο που διηύθυνε ο Γαζής το περιοδικό (βλ. σελ. 109 Αικ, Κουμαριανού, «*Λόγιος Ερμής - Αθησαύριστα κείμενα 1813-1815*», Ερανιστής Ζ' (1969).

Να σημειωθεί ότι ο Γαζής είχε επιβάλει στο περιοδικό μια μίξη απλούστερης νεοελληνικής με λόγιες δομές, γεγονός που είχε προκαλέσει ενοχλήσεις, πρωτίστως στον Αδ. Κοραή. [243] - [244]

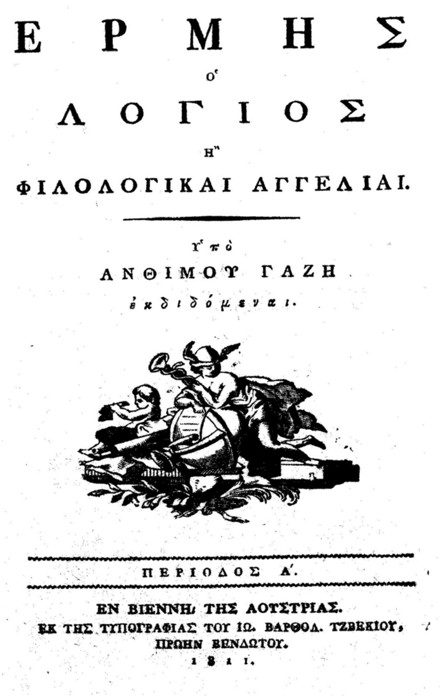
ΕΡΜΗΣ

Ο'

ΛΟΓΙΟΣ

Η"

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΓΓΕΛΙΑΙ.

Υ'πὸ

ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ

ἐκδιδόμεναι.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

ΕΝ ΒΙΕΝΝΗι ΤΗΣ ΑΟΥΣΤΡΙΑΣ.

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΙΩ. ΒΑΡΘΟΛ. ΤΖΒΕΚΙΟΥ,

ΠΡΩΗΝ ΒΕΝΔΩΤΟΥ.

1811.

Σύμφωνα με σερβικές [245], ρουμανικές και βουλγαρικές πηγές, αναγνωρίζεται η επιρροή του Γαζή για τη μεταφορά / διάδοση ιδεών και κειμένων του γαλλικού διαφωτισμού και σε άλλες βαλκανικές χώρες.

---

243. σελ 162, Αρ. Χατζής «*Ο ενδοξότερος αγώνας*», Εκδ. Πολιτεια, 2021.
244. Η έκδοση του περιοδικού διεκόπη το 1821 προκειμένου να μην δημοσιευθεί ο αφορισμός του Γρηγορίου του Ε', όπως είχε ζητηθεί από τις αυστριακές αρχές. Ήδη, όμως μετά τα πρώτα χρόνια, η πορεία του περιοδικού έβαινε φθίνουσα, γεγονός που οφείλεται εν στην αυστριακή λογοκρισία και στη μείωση των συνδρομητών του.
245. βλ. δημοσιεύσεις σε "*Matica Srpska*", που είναι το παλαιότερο πολιτισμικό ίδρυμα στη Σερβία.

Ο Γαζής είχε επίσης το σθένος να εκδώσει ή να επιμεληθεί συγγραμμάτων για τις φυσικές επιστήμες, σε μια εποχή που η στάση της ορθόδοξης εκκλησίας ήταν πολύ αρνητική, φθάνοντας έως την δίωξη όσων τις διέδιδαν. [[246]]

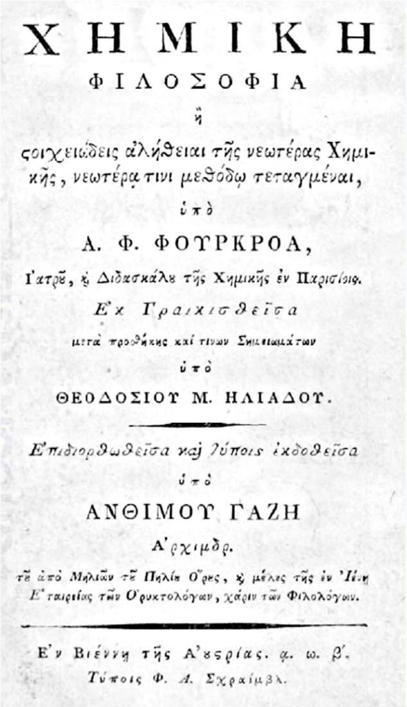
ΧΗΜΙΚΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ἢ
στοιχειώδεις ἀλήθειαι τῆς νεωτέρας Χημικῆς, νεωτέρᾳ τινὶ μεθόδῳ τεταγμέναι,
ὑπὸ
Α. Φ. ΦΟΥΡΚΡΟΑ,
Ἰατροῦ, καὶ Διδασκάλου τῆς Χημικῆς ἐν Παρισίοις.
Ἐκ Γραικισθεῖσα
μετὰ προσθήκης καί τινων Σημειωμάτων
ὑπὸ
ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ Μ. ΗΛΙΑΔΟΥ.
Ἐπιδιορθωθεῖσα καὶ τύποις ἐκδοθεῖσα
ὑπὸ
ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ
Ἀρχιμδρ.
τοῦ ἀπὸ Μηλιῶν τοῦ Πηλίου Ὄρους, καὶ μέλους τῆς ἐν Ἰένῃ Ἑταιρείας τῶν Ὀρυκτολόγων, χάριν τῶν Φιλολόγων.
Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας. ᾳ. ω. β'.
Τύποις Φ. Δ. Σχραίμβλ.

Χημική Φιλοσοφία του A.F. Fourcroy (...) «εκ Γραικισθείσα [[247]] υπό Θ. Μηλιάδου» (έκδοση Α.Γαζή)

Είναι αξιοσημείωτο ότι, παρότι κληρικός, ο Γαζής εξέδωσε τρία μόνο εκκλησιαστικά βιβλία.

Τη χρονική περίοδο που έδρασε, παρατηρείται γενικότερα μια θεαματική αύξηση των ελληνικών εκδόσεων: Ενώ μεταξύ 1776-1800 έχουμε 749 τίτλους εκδοθέντων βιβλίων (Κατά μέσον όρο 31 ανά έτος), μεταξύ 1801-1820 ο αριθμός αυτός υπερδιπλασιάζεται σε 1464. (Κατά μέσον όρο 73 ανά έτος).

---

246. «*Η αρνητική στάση της ανώτατης ιεραρχίας του πατριαρχείου απέναντι στις έννοιες της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας των Ελλήνων, εντοπίζεται, μέσα από τις πρωτότυπες πηγές, τόσο στις αντεπαναστατικές εγκυκλίους της περιόδου 1798-1821 και τον αφορισμό των Επαναστατών, όσο και στις βίαια αντιδιαφωτιστικές πρακτικές που εκφράστηκαν μέσα από επιστολές, συγγραφικά έργα και καύσεις διαφωτιστικών έργων στην Κωνσταντινούπολη*» βλ. https://shorturl.at/csY47 (Μη διαθέσιμο πλέον).
247. Επισημαίνεται το «*εκ Γραικισθείσα*».

Στη διάρκεια του βίου του ο Γαζής έγινε συχνά στόχος επιθέσεων, μεταξύ των οποίων και από τον εξάδελφό του Γρ. Κωνσταντά, ο οποίος του απέδωσε βαρύτατες κατηγορίες και χαρακτηρισμούς. [248] Η Αικ. Κουμαριανού αναφέρει ότι μολονότι «*υπάρχουν από συγχρόνους του και κρίσεις που δεν τον τιμούν*», επισημαίνει «*τις σχέσεις και τους δεσμούς που καλλιέργησε συστηματικά με ξένους λογίους*». Και επίσης ότι «*οι πνευματικές ανταλλαγές ανταλλαγές με επιστημονικούς κύκλους της Βιέννης, του Μονάχου και των Παρισιών (...) ετόνωσαν το φιλελληνικο ρεύμα*» [249]

Αρνητική για τον Γαζή ήταν και η άποψη του άλλου επιφανούς συντοπίτη του, Δανιήλ Φιλιππίδη, ο οποιος με επιστολή του προς τον Barbié du Bocage, δεν δίστασε να τον διαβάλει ευθέως. [250]

Η τελική εκτίμηση για τον Γαζή είναι ότι ήταν ένα αυτοδημιούργητο άτομο που συγκαταλέγεται δίκαια στους λόγιους της ελληνικής διασποράς (ή όπως είθισται να λέγεται, στους «Δασκάλους του Γένους»). Το όνομά του αναφέρεται συνήθως μετά από εκείνα του Ρήγα και του Κοραή.

Παρά ταύτα, τα ονόματα και των τριών που δόθηκαν προς τιμήν τους σε οδούς της Αθήνα, [251] δεν υπερβαίνουν σε μήκος, τις λίγες δεκάδες μέτρα. [252]

---

248. Ο Γρ. Κωνσταντάς έγραψε στη διαθήκη του το 1824 τα εξής: «*Τα δε βιβλία* (ΣΣ: της Σχολής στις Μηλιές) *όσα έχουν σημείον ότι είναι εδικά του,* (δηλ του Γαζή) *μ' όλον όπου και αυτά είναι αγορασθέντα τα περισσότερα από συνδρομές φιλογενών (...) ας τα πάρη δια να μη μείνει* ***μίασμα αυτού*** *εις το σχολείον, ουδέ μετοχή ουδεμία.*» (Χατζηφώτης σελ. 87-88). Τελικά, τα βιβλία αυτά, στα οποία πιθανόν να συμπεριλαμβάνονταν και χάρτες, παρέμειναν στη Σχολή στις Μηλιές, η βιβλιοθήκη της οποίας συλήθηκε σταδιακά, με αποτέλεσμα από 7.000 τόμους, να απομείνουν το 1893, μόνο 2.500. (Χατζηφώτης, *σελ. 91, ο οποίος επικαλείται σχετική μαρτυρία του Ζ. Εσφιγμενίτη που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Προμηθεύς» το 1893).*
249. σελ. 234 «*Αλληλογραφία (1794-1819) Δανιήλ Φιλιππίδης - Barbié du Bocage - Άνθιμος Γαζής*» - Εκδοση - Σχόλια Αικ. Κουμαριανού. Εκδ. «Εστία», 1966.
250. Η επιστολή ανευρέθη από τον συγγραφέα και δημοσιογράφο Mircea Filip (1939-2015). Παρατίθεται απόσπασμά της: «*Υπάρχουν αρκετά καλοί χάρτες που έφτιαξαν οι Αυστριακοί, αλλά αυτός, ο Gazi, γεμάτος ιδιοτροπίες, δεν ήθελε να τους συμβουλευτεί. Φαντάζεται ότι είναι γεωγράφος χωρίς να γνωρίζει το αλφάβητο της γεωγραφίας, όπως ακριβώς φαντάζεται ότι είναι μεγάλος ελληνιστής και ξεκινά λεξικά χωρίς να μπορεί να μεταφράσει μια σελίδα από τον Δημοσθένη ή τον Θουκυδίδη, ή να γράψει στα ελληνικά τέσσερις-πέντε γραμμές.*»
251. Το 1884, επί δημαρχίας Δ. Σούτσου.
252. Η οδός Riga od Fere στο Βελιγράδι και η Rhigasgasse στη Βιέννη είναι μεγαλύτερες σε μήκος.

Η στάθμιση της συμβολής του Γαζή έχει μεγαλύτερη αξία αν ληφθεί υπόψη το συντηρητισμό και αυταρχισμό της εκκλησίας. [253] Το Πατριαρχείο αντιδρούσε σφοδρά στον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, σε σημείο που, όπως γράφει ο Γ. Κορδάτος, [254] ήταν αντίθετο και με την εκμάθηση των αρχαίων ελληνικών, επειδή οι διαφωτιστές στη Δύση απέδιδαν στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς ιδιαίτερη σημασία.

Όχι όμως μόνο το Πατριαρχείο, αλλά κι ένα σημαντικό τμήμα του λαού, έβλεπε την πολιτιστική επίδραση της Δύσης ως απειλή. «*Οι περισσότεροι από τους λόγιους εκπροσώπους του («ελληνικού διαφωτισμού») είτε απομακρύνθηκαν από τις σχολές που δίδασκαν (Γρ. Κωνσταντάς), είτε είδαν τα βιβλία τους να καίγονται δημόσια (Κοραής). Οι περιπτώσεις των θρησκευτικών διώξεων του Θ. Καΐρη, του Ανδ. Λασκαράτου και του ποιητή Π. Συνοδινού, που έγιναν δεκτές με ενθουσιασμό από το κοινωνικό σώμα, επιβεβαίωσαν το χάσμα μεταξύ της ελληνικής και της ευρωπαϊκής παράδοσης.*» [255]

Τελικά, ο Γαζής κατόρθωσε να αποφύγει την ανοιχτή ρήξη με το Πατριαρχείο, μολονότι η δράση και οι θέσεις του έφθασαν συχνά στα έσχατα όρια της εκκλησιαστικής ανοχής. Η ιδιότητά του ως κληρικού και η υιοθέτηση και προώθηση νεωτερικών ιδεών, που ήταν εγγενώς αντιφατικές, αποτελούσαν σαφή πρόκληση όχι μόνο για την ανώτερη ιεραρχία αλλά και για την πλειοψηφία του κατώτερου κλήρου.

Ο πλέον αντικειμενικός απολογισμός είναι μάλλον αυτός του Φίλιππου Ηλιού, ο οποίος αναγνωρίζει τη συμβολή του Γαζή στην διακίνηση του ευρωπαϊκού διαφωτιστικού λόγου, επισημαίνοντας ωστόσο ότι η επιρροή του περιοριζόταν στον στενό κύκλο των λογίων και των εύπορων ελλήνων αστών της διασποράς

253. Για να γίνει κατανοητή η κατάσταση που επικρατούσε περί το 1800, βλ. στο τέλος απόσπασμα από την «*Ελληνική Νομαρχία*». (βλ. Παράρτημα ΙΙΙ).
254. Γ. Κορδάτος: «*Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας 1453-1961*», Εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα, 1983.
255. el.wikipedia.org/wiki/Νεοελληνικός_Διαφωτισμός

Addenda

1. Έντονη υπήρξε το 2015 η κριτική του Προέδρου της «Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών - Βελεστίνου Ρήγα» [256] προς το Δ/ντή του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, επειδή ο τελευταίος εξέφρασε την άποψη ότι *«οι εκδόσεις στις οποίες προέβη ο Ρήγας κατά τους τελευταίους μήνες του βίου του, δεν έχουν τον χαρακτήρα ενός ενιαίου συγκροτημένου πολιτικού και μορφωτικού προγράμματος, παρόλο που αυτό υποστηρίζεται από τους περισσότερους μελετητές…»*

Μάλλον ο Γαζής συμμεριζόταν την ανωτέρω κριτική κατά την σύνθεση του Πίνακα και το «Επιδ.[-ιορθωθείς]» που αναγράφεται στην προμετωπίδα, ενδέχεται να εμπεριέχει και μια έμμεση αποστασιοποίησή του. Αυτό ισχύει με βεβαιότητα για ορισμένες υπερβολές της Χάρτας, που αντανακλούσαν την ενθουσιώδη προσωπικότητα του Ρήγα. Υπόθεση που εξηγεί γιατί στον Πίνακα έχουν αφαιρεθεί σχεδόν όλα τα ένθετα της Χάρτας. Μεταξύ των οποίων βέβαια και το ένθετο των Φερών (Βελεστίνο). Όπως επίσης αφαιρέθηκαν και τα 162 νομίσματα που υπάρχουν στη Χάρτα, πολλά από τα οποία ήταν αυθαίρετες κατασκευές του Ρήγα.

2. Σημειώνεται ότι ενώ ο Ρήγας, ουδέποτε χρησιμοποίησε ή πρόσθεσε το «Φεραίος» στο όνομά του, αυτό επινοήθηκε και επιβλήθηκε από την μετέπειτα ιστοριογραφία [257], που είτε ήθελε να υπερτονίσει την ελληνική [258] και όχι βλάχικη καταγωγή του είτε δεν μπορούσε να ανεχθεί το «Βελεστινλής» που είναι μια σλαβική λέξη, με τουρκική κατάληξη «-λης» (που δηλώνει γεωγραφική προέλευση). Ετυμολογικά συνεπώς, το «Ρήγας Βελεστινλής» δεν εμπεριέχει καμιά ρίζα ελληνικής λέξης.

ΣΣ: Το «Βέλες» το συναντάμε σε όλες τις σλαβικές γλώσσες και προέρχεται από την κοινή μυθολογία τους για τον Veles ή Volos (εξ ου και η πιο πειστική ετυμολογία του ονόματος της πόλης του Βόλου) που ήταν συγχρόνως ο θεός της κτηνοτροφίας, του εμπορίου, του πλούτου, της μαγείας, αλλά και του Άδη. (Η πρωτο-σλαβική «vel» σήμαινε «μέγιστος» (βλ. velik, στα ρωσικά

---

256. Δ. Καραμπερόπουλος *«Ένας όψιμος, άδικος επικριτής του Επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή»*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών Βελεστίνου Ρήγα, 2015.
257. Την δεκαετία 1860–1870: η χρήση του «Φεραίος» γίνεται πιο συχνή στη λόγια γραμματεία και τις ιστορικές εκδόσεις. Στα τέλη του 19ου αιώνα (περίπου 1880–1900), το «Ρήγας Φεραίος» έχει πλέον καθιερωθεί και επιβάλλεται ως το «ορθό» όνομα από την κρατική ιστοριογραφία.
258. Στο Ναύπλιο υπάρχει έως σήμερα οδός ΦεΡΡαίου (με δυο ρω), δείγμα αρχαιολαγνείας.

велик) και συγχρόνως «the woolly one» (linked to cattle), or “the wealthy one.” Σημειωτέον ότι στο Βελεστίνο βρέθηκε σε ανασκαφή πληθώρα αγαλματιδίων και αντικειμένων (που χρονολογούνται περίπου από τον 7ο αι. μ.Χ.), τα οποία αγοράσθηκαν το 1924 από το Πανεπιστήμιο του Princeton και εκτίθενται στο Μουσείο του. (βλ.[259])

3. Κατά σύμπτωση, 200 ακριβώς χρόνια μετά την έκδοση του πρώτου φύλλου της Χάρτας (Επιπεδογραφία Κωνσταντινούπολης) στην Αυστρία των Habsburg το 1796, ένας απόγονός τους, ο Otto von Habsburg, έγραψε το 1996 στην ισπανική εφημερίδα "ABC" ένα άρθρο με τίτλο «*Δεν ξεχνώ τη Γεωγραφία*» στο οποίο αναφέρει το σχόλιο ενός επικεφαλής της γαλλικής αντικατασκοπείας: «*Όταν μπαίνω στο γραφείο μιας προσωπικότητας της εποχής μας, το πρώτο που κοιτάζω είναι τους τοίχους. Αν υπάρχουν πίνακες, είναι πιθανό ο ηγέτης αυτός να μην παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αν αντίθετα, δω ότι υπάρχουν χάρτες, τότε πρέπει να το λάβουμε σοβαρά υπόψη, γιατί αυτό σημαίνει ότι είναι ικανός να σκέπτεται γεωστρατηγικά.*» [260]

Άποψη που προσιδιάζει σε Ρήγα και Γαζή, αφού ο πρώτος οραματίστηκε μια επανάσταση και ο δεύτερος πρωτοστάτησε στον ξεσηκωμό του Πηλίου.

Συναφής η άποψη ενός σύγχρονου μελετητή της ιστορίας της χαρτογραφίας: «*Καμία κοινωνία δεν μπόρεσε να επιβιώσει και να αναπτυχθεί χωρίς χάρτη, που να μην είναι τουλάχιστον νοητικός*». [261] Παραφράζοντας, θα λέγαμε ότι κανένα έθνος δεν μπόρεσε επίσης να βρει το δρόμο της ανεξαρτησίας του, χωρίς ένα οδοιπορικό στη γλώσσα του.

4. Τέλος, «ποιητική αδεία» 4 στίχοι:

Βάλσαμο γλυκό
Θα 'μαι δίπλα σου εγώ
χάρτης που διψώ
το μελάνι της πορείας σου να πιω. [262]

Μελάνι, χάρτης, πορεία...

259.https://el.wikipedia.org/wiki/Αρχείο:Velestino_Hoard,_20_plaques,_Northern_Greece,_Slavic,_7th-9th_centuries,_lead_and_bronze_-_Princeton_University_Art_Museum_-_DSC06709.jpg
260. Άρθρο του Καθ. R. Núñez de las Cuevas "*El poder de los mapas*" - https://www.researchgate.net/publication/276226760_El_poder_de_los_mapas
261. Ed. Dalmau: "*Ninguna sociedad ha podido subsistir y desarrollarse sin un mapa, por lo menos mental.*" shorturl.at/axA34 (Σύνδεσμος ΜΗ ενεργός πλέον).
262. Στίχοι Τ. Μπουλμέτη.

Παραρτήματα

Παράρτημα Ι

«Νεοελληνικός Διαφωτισμός»: Σκέψεις / Απόψεις

"*Enlightenment* [263] *is man's emergence from his self-imposed immaturity. Immaturity is the inability to use one's understanding without guidance from another. This immaturity is self-imposed when its cause lies not in lack of understanding, but in lack of resolve and courage to use it without guidance from another."*

Immanuel Kant (1784)

Είναι ο όρος «φωτισμός του Γένους» ταυτόσημος με αυτόν του «διαφωτισμού»; Άποψη μας είναι ότι η έννοια του τελευταίου είναι κυρίως «διδάσκω / ενημερώνω κάποιον για ένα θέμα που αγνοεί», έχει δηλαδή μια «άνωθεν» προερχόμενη (ex cathedra) χροιά, ενώ η λέξη «φωτισμός» περιγράφει / αναφέρεται στην προσπάθεια για περισσότερο ορθολογισμό, εξ ου και η έμφαση τότε στην Δύση για τις φυσικές επιστήμες. [264]

Ούτως ή άλλως, οι έλληνες λόγιοι / διανοούμενοι του 18 ου αι. διέμεναν, στην πολύ μεγάλη πλειοψηφία τους, εκτός των ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η όποια επιρροή τους δεν ήταν επαρκής για να επιφέρει ριζικές αλλαγές στον τρόπο σκέψης ενός λαού που το μορφωτικό του επίπεδο ήταν πολύ χαμηλό και θρησκοκρατούμενο.

Ενδεικτική και η εξής διατύπωση: «*Αν κοιτάξει κανείς την κοινωνική σύνθεση του τότε ελλαδικού χώρου, θα καταλάβει ότι επρόκειτο για μια σύνθεση που στη συντριπτική της πλειοψηφία απηχούσε μια εντελώς αναλφάβητη, πολυσυλλεκτική και πολυϊδιωματική κοινωνία, η οποία, ως εκ τούτου, ήταν ανίκανη*

---

263. Aufklärung στα γερμανικά.

264. Απόσπασμα που δείχνει ότι για ορισμένους κύκλους στην Ελλάδα η μάχη κατά του «επάρατου» δυτικού διαφωτισμού συνεχίζεται έως και **σήμερα**: «*Από τα φώτα της Δύσης θαμπωθήκαμε και μεις, όταν, μετά από αιματηρές θυσίες, ξαναγευτήκαμε ψευδαίσθηση εθνικής ελευθερίας. Οι δυτικόπληκτοι ομογενείς μας, στη υπηρεσία των ξένων «προστατών» μας, μετέφεραν τα «φώτα» της Εσπερίας και στη χώρα μας, να μας ξεστραβώσουν, κατά τον Μακρυγιάννη. Ο λαός μας αντιστάθηκε στην αλλοτρίωσή του με όσες δυνάμεις καλλιέργησε υπό καθεστώς δουλείας.*» https://kozan.gr/archives/324568

και αδύναμη να ενστερνιστεί τον όποιο λόγο των φερόμενων ως διαφωτιστών.» [265]

Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι αντίθετα με τη Γαλλία του 1789, στην Ελλάδα δεν υπήρξε κανείς άξιος λόγου αντικληρικαλισμός [266] πριν το 1821, με εξαίρεση τον Αδ. Κοραή και λίγους άλλους που βρέθηκαν στο στόχαστρο του Πατριαρχείου. [267]

Σημειωτέον ότι ο Γαζής, ως ιερωμένος, επιδίωκε να διατηρεί ισορροπίες με την εκκλησιαστική ιεραρχία, ενώ ο Ρήγας, αν και πίστευε στον Θεό, οραματιζόταν ένα ανεκτικό και κοσμικό κράτος, στο οποίο καμία θρησκεία δεν θα αποτελούσε εμπόδιο στην ελευθερία και την ισότητα.

Τη λέξη «διαφωτισμός» αποφεύγει επιμελώς και ο Γ. Τόλιας, επιλέγοντας αντ' αυτής τον όρο «Φώτα», ενστερνιζόμενος ίσως τις αναλύσεις του καθηγητή του στη Σορβόνη R. Mortier. [268].

(Age of) Enlightenment και (Siècle des) Lumières στα γαλλικά, δεν έχουν ταυτόσημες έννοιες. Το πρώτο αναφέρεται σε μια διαδικασία, ενώ το δεύτερο σε μια χρονική περίοδο.

Προβληματισμός υπάρχει και στην έννοια του όρου Aufklärung στα γερμανικά και τον μετασχηματισμό του που παρατηρείται κατά τον επόμενο αιώνα: "*For much of the nineteenth century, translators were less than clear what the term Aufklärung designated. Richardson (...) correctly assumed that Kant used the word to refer to a process in which one was engaged: "enlightening" (i.e., **clearing things up**). But, by the middle of the century, Austin turned it into a condition that someone might attain ("**A man is enlightened when ...**"). "Finally, towards the close of the century, J. F. Smith decided that Aufklärung was a "terminus technicus that might best be rendered by pressing an English term from the early eighteenth century into service:*

265. Κείμενο Δ. Τρωαδίτη 30.3.2021 https://neoskosmos.com/el/2021/03/30/news/greece/o-neoellinikos-diafotismos-kai-o-ksesikomos/

266. Λίγοι γνωρίζουν ότι με παρέμβαση του Πατριαρχείου ακυρώθηκε το μνημόσυνο για τον Κοραή της 7ης Ιουλίου 1833 στην Κων/λη, στον ναό του Αγίου Ιωάννη.

267. Ελάχιστα γνωστή η απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος του 1844 που καταδίκασε τους Θ. Καΐρη, Χρ. Παμπλέκη και Π. Σοφιανόπουλο, αναφέροντας σε Εγκυκλιό της « *Πᾶσα κυκλοφορία τῶν τοιούτων συγγραμμάτων ἀπαγορεύεται· οἱ ποιμένες νὰ ἐπιμελῶνται τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτῶν ἐκ τῶν βιβλιοπωλείων καὶ οἰκιῶν.*»

268. Roland Mortier, «*Φώτα του ευρωπαϊκού 18ου αι.*», Έκδοση Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών, 2003.

“***Free Thought***”. [269] - [270]

Ίσως η χρήση της λέξης «Φώτα» προκαλεί στα ελληνικά θρησκευτικούς συνειρμούς, κάτι που μάλλον δεν θα επιθυμούσε ούτε η εκκλησία.

Κάποια στιγμή θα πρέπει, να αποδεχθούμε ότι αυτό που αποκαλούμε αυτάρεσκα «Νεοελληνικό Διαφωτισμό», στην πραγματικότητα δεν υφίσταται**, αφού δεν υπήρξε παραγωγή πρωτότυπης γνώσης.**

Για το θέμα αυτό, έχουν ενδιαφέρον οι εξής απόψεις:

α) Κατά τον Φ. Ηλιού, η όποια προσπάθεια φωτισμού / διαφωτισμού, διεκόπη το 1818, όχι λόγω των Τούρκων, αλλά «*εξαιτίας ενδοελληνικών κοινωνικών και ιδεολογικών συγκρούσεων*». [271]

β) Η άποψη του Στ. Μυρογιάννη, είναι ότι η επιρροή του δυτικού διαφωτισμού έφθασε στην Ελλάδα μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα: "*The Enlightenment succeeded in that it furnished Greek-speaking scholars with the appropriate doctrines, which were* ***inevitably transformed by the Greek political needs into a nationalist ideology.***" [272]

γ) Επιγραμματικός και ο ορισμός του Δ. Αρβανιτάκη: «*Αν η σφραγίδα του γένους είναι η θρησκεία, το θεμέλιο του έθνους είναι η αναγωγή στην αρχαιότητα, το αίτημα της πολιτικής πατρίδας και της ελευθερίας. Η αρχή αυτής της ρήξης προβάλλει ανάγλυφα μέσα από τα κείμενα αμέσως μετά το 1797 έως την πρώτη δεκαετία του επόμενου αιώνα.*» [273]

---

269. https://persistentenlightenment.com/2013/06/09/making-sense-of-aufklarung-translating-kant-part-iii
270. Ελευθερόφρονες, στα ελληνικά.
271. Το σχετικό απόσπασμα Εισήγησής του στην Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού το 1966 έχει ως εξής: «*Εξετάζοντας τα πράγματα από πιο κοντά, θα διαπιστώσουμε ότι πραγματικά, υπάρχει ανοδική πορεία που διακόπτεται απότομα. Πραγματικά σχολεία κλείνουν, βιβλιοθήκες καταστρέφονται, τυπογραφεία διαλύονται, μαθητές και δάσκαλοι τρέπονται σε φυγή. Όλα αυτά όμως έγιναν όχι εξαιτίας της Επανάστασης, αλλά ακριβώς πριν από την Επανάσταση. Εξαιτίας όχι της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης και του αγώνα για την ελευθερία αλλά εξαιτίας ενδοελληνικών κοινωνικών και ιδεολογικών συγκρούσεων. Οι Τούρκοι δεν ανακατεύθηκαν σ' αυτές τις δουλειές.*»
272. βλ. Σελ 31 Myrogiannis, St.: "*The Emergence of a Greek Identity (1700-1821)*", Cambridge Scholars Publishing, 2012.
273. Εφημ. «Η Αυγή», 9.3.2021 - «*Μια συζήτηση ανάμεσα στους ιστορικούς Α. Λιάκο και Δ. Αρβανιτάκη*».

Παράρτημα ΙΙ

Η καταγωγή του Ρ. Φεραίου

Ένα άλλο απόσπασμα από το άρθρο του Ν. Μέρτζου στον οποίο αναφερθήκαμε, έχει ως εξής:

«*Την Εθνεγερσία προετοίμασε και ευαγγελίσθηκε ο Βλάχος μέγας εθναπόστολος και εθνομάρτυρας Ρήγας ο Βελεστινλής. Ονομάζονταν Αντώνιος Κυριαζής και γεννήθηκε το 1757 στον βλαχομαχαλά του Βελεστίνου της Θεσσαλίας (...) και ατένιζε τους πιο πλατείς ορίζοντες από την πιο υψηλή κορυφή. Προσονομάσθηκε μόνος του βασιλικά Ρήγας (...) Διδάχθηκε τα ελληνικά* γράμματα στη Ζαγορά του Πηλίου και στα Αμπελάκια, ενώ τα δίδαξε στον Κισσό του Πηλίου.» [274]

Υπογραμμίζεται ότι την περίοδο της αφύπνισης του εθνικισμού, οι Βλάχοι όχι μόνο δεν διεκδικούσαν κανένα έδαφος για τους ίδιους, αλλά η μεγάλη πλειοψηφία τους στον ελλαδικό χώρο δήλωναν ότι είναι μέλη της ελληνοχριστιανικής κοινότητας. Ανεξάρτητα από το ότι είχαν ως μητρική τους γλώσσα τα βλάχικα (ή σωστότερα την αρωμουνική). Ήταν όλοι τους δίγλωσσοι, αφού τα ελληνικά ήταν όχι μόνο η γλώσσα της εκκλησίας, αλλά και αναγκαίο εφόδιο για την καθημερινότητά τους. Και επίσης η lingua franca για τους εμπορευόμενους στη Βαλκανική και στην Ανατολική Μεσόγειο.

Μια ισχυρή ένδειξη της καταγωγής του Ρήγα είναι το βιβλίο του Πρόκλου, έκδοση του 1561, που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη και αναφέρεται στους παλαιούς γεωγράφους. Ο Ρήγας ήταν κάτοχος ενός αντιτύπου όταν ήταν μαθητής στην Ζαγορά, σε ηλικία 16-18 ετών. Υπάρχει σε αυτό μια ιδιόχειρη σημείωση του ίδιου στην οποία είχε γράψει: «***Ρήγα Κυρίτζη Βελεστίνου, ἀτάροισι ποτί ἐντί καί τοῦτο***.»

274. Άρθρο του Ν. Μέρτζου που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Μακεδονία» (24.11.2019).

Σύμφωνα με την **ερμηνεία** που έχει δοθεί, σημαίνει «Του Ρήγα του Κυρίτζη [275] από το Βελεστίνο είναι κοντά στα άλλα και τούτο το βιβλίο» [276].

«Ερμηνεία» ή «μετάφραση»; Και αν ισχύει το δεύτερο από ποια γλώσσα;

Τι σημαίνουν οι λέξεις «**ατάροισι**», «**ποτί**» και «**εντί**».

Απευθυνθήκαμε σε πανεπιστημιακούς καθηγητές ειδικούς στη βλάχικη γλώσσα, αλλά δεν λάβαμε απάντηση. Ζητήθηκαν επίσης πληροφορίες από Συλλόγους Βλάχων, χωρίς επίσης αποτέλεσμα.

Η δική μας μετάφραση (εν είδει επίλυσης γρίφου) είναι η εξής:

α) Το «**ατάρασοι**» όπως φαίνεται στην εικόνα, έχει δασεία. Αυτό μας οδήγησε στη σκέψη ότι πιθανόν να πρόκειται για το αντίστοιχο του λατινικού «h». Οποτε η λέξη με λατινικούς χαρακτήρες θα ήταν «hataroisi». [277]

Δεν βρήκαμε τι σημαίνει η λέξη αυτή (ή παραπλήσιά της), σε κάποιο λεξικό αρωμουνικής που -ούτως ή άλλως- είναι υποτυπώδη, καθότι περιέχουν πολύ λίγα λήμματα.

Διαπιστώσαμε όμως ότι στα ρουμανικά η λέξη hotar και στα ουγγρικά hatar σημαίνει «σύνορο», αλλα και «**ιδιοκτησία**». Εικάζεται ότι το ίδιο ίσως σημαίνει και στα βλάχικα. Βλάχοι υπήρχαν εξ άλλου και στην Ουγγαρία, εξ ου και η Αρχιεπισκοπή Ουγροβλαχίας (όπου υπήγετο ιερατικά και ο Ανθ. Γαζής)

Το «-**σι**» μετά το «ατάροι» έχει την έννοια του «στην ιδιοκτησία μου». Ή αν το μεταφράζαμε στα γαλλικά, κάτι αντίστοιχο με το μεταβατικό ρήμα «**s**' appartenir».

β) Το «**ποτί**» είναι από το λατινικό «post», άρα, «μετά» / «κατόπιν» / «ύστερα».

275. Δεν γνωρίζουμε πως προκύπτει το «Κυριαζής» που αποδίδεται ως επίθετο στον Ρήγα από διαφόρους μελετητές. Μάλλον «ηχεί» πιο ελληνικό, ως υποκοριστικό του «Κυριάκος».
276. βλ. Δ. Καραμπερόπουλος. Σελ. 73 Πρακτικών Συνεδρίου «Ο Ρήγας Βελεστινλής και οι βαλκανικοί λαοί». Βελιγράδι, 2003.
277. https://dexonline.ro/definitie/hotar

γ) Το «**εντί**» στο κείμενο, αν προσέξουμε το γράμμα ταυ, θα δούμε ότι διαφέρει από τα άλλα ταυ γιατί στο κάτω άκρο του υπάρχει μια μικρή τελεία. Που σημαίνει ότι το προφέρεται ως «ντζ».

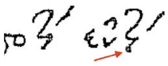

Αυτή η τελεία κάτω από το ταυ σημαίνει ότι με λατινική γραφή η λέξη θα γραφόταν ως

enţ

Ίδια είναι και η προφορά του «enț», που είναι η ρίζα του ρήματος «είμαι». Με τον τόνο δεξιά είναι στο β' πρόσωπο, αρα «είσαι».

δ) Η τελευταίες δυο λέξεις, δηλαδή το «καί» και το «τοῦτο» στα βλάχικα, είναι ελνικές. Τα αρωμουνικά έχουν ως κορμό τα λατινικά, με πολλές λέξεις-δάνεια από τα σλαβικά, ελληνικά, τουρκικά και αλβανικά [[278]], στα γραπτό όμως λόγο τους οι Βλάχοι [[279]] χρησιμοποιούσαν τα ελληνικά.

Άρα η φράση σε ελεύθερη μετάφραση σημαίνει:
«Και τούτο (εννοεί το βιβλίο) είναι, μετά/ύστερα (από τα άλλα βιβλία), στην ιδιοκτησία του Ρήγα του Κυρίτζη από το Βελεστίνο».

Η μετάφραση πιθανόν να μην είναι ακριβής, δεν χωρεί όμως αμφιβολία ότι, όταν ο Ρήγας ήταν μαθητής στην Ζαγορά, συνέταξε την εν λόγω κτητορική σημείωση, [[280]] ο βασικός γλωσσικός κορμός της οποίας [[281]] είναι τα βλάχικα. [[282]]

Άρα, σε ηλικία 16-18 ετών είχε ήδη υιοθετήσει το ψευδώνυμο «Ρήγας», στην ετυμολογία του οποίου αναφερθήκαμε ήδη.

---

278. Όπως περίπου και τα ρουμανικά, στα οποία οι λατινικές ρίζες αποτελούν το 60-65%, των λέξεων. Στα βλάχικα της Ελλάδος και της Αλβανίας, το υπόλοιπο ποσοστό είναι σλαβικές, τουρκικές, ελληνικές και αλβανικές.
279. Εννοούμε τους Βλάχους στη σημερινή ελληνική επικράτεια, αλλά και στην Αλβανία, όπου μάλιστα το 1720 λειτούργησε τυπογραφείο στα ελληνικά (στην αμιγώς βλαχική Μοσχόπολη).
280. Για την γραφολογική επιβεβαίωση της ιδιόχειρης σημείωσης, ευχαριστώ τον Κ. Παπαοδυσσέα έναν από τους συντελεστές της εξαιρετικής ερευνητικής εργασίας «*A novel methodology for writer (hand) identification: establishing Rigas Feraios wrote two important Greek documents discovered in Romania*». Mamatsis et al. https://doi.org/10.1186/s40494-023-00873-z
281. Εκτός τις δυο λέξεις «και τούτο», που είναι ενδεικτικές της «μίξης» στα βλάχικα και αυτούσιων ελληνικών λέξεων.
282. Επισημαίνεται πάντως ότι: "*Written language did not necessarily correspond to spoken languages in most of the Balkans in ancient times*". https://www.britannica.com/topic/Vlach

Ενδιαφέρον έχει και η παραπομπή του Περραιβού στη σελ. 16 των Απομνημονευμάτων του: «(ο Ρήγας) ανεχώρησε από την πατρίδα του δεκαεπταετής αφού εδιδάχθη την Ελληνικήν». Το εάν εννοεί ή όχι την ελληνική γλώσσα, επαφίεται στην κρίση του αναγνώστη. Υπενθυμίζοντας ότι ο Χρ. Περραιβός ήταν σύγχρονος βιογράφος του Ρήγα και η μόνη πρωτογενής πηγή για την ζωή και το έργο του.

Σχετικά με το όνομα του πατέρα του (Κυρίτζης), μολονότι δεν υπάρχουν πρωτογενείς πηγές, βιογράφοι του Ρήγα φαίνεται να συμφωνούν ότι ο πατέρας του ήταν σχετικά ευκατάστατος και ότι κύριο επάγγελμά του ήταν οι χερσαίες μεταφορές προϊόντων. Το «αγωγιάτης» που αναφέρεται από ορισμένους, δεν ταυτίζεται με την μετέπειτα ταπεινή σημασία του.

Σημειωτέον ότι η τουρκική λέξη «kira»=ενοίκιο, μεταφέρθηκε στα βαλκάνια ως kiraci (κιράτζη ή κιρατζή), [[283]]-[[284]] ήτοι «ενοικιαστής ζώων μεταφοράς» ή «κάποιος που αναλαμβάνει μεταφορές με καραβάνι επί πληρωμή». Επάγγελμα που ασκούσαν κυρίως οι Βλάχοι, καθότι το Βελεστίνο ήταν διαμετακομιστικός κόμβος μεταξύ Πίνδου και θεσσαλικού κάμπου. Οι μεταφορές με υποζύγια ήταν άλλωστε συναφές επάγγελμα με εκείνο της φύλαξης από τους Βλάχους των ορεινών περασμάτων από την ΒΔ προς την Κεντρική Ελλάδα.

Το επίθετο «Κυριαζής» που αναφέρεται σε διάφορα κείμενα ως επίθετο του πατέρα του, άρα και του Ρήγα, θεωρείται περισσότερο «παραδοσιακό, παρά τεκμηριωμένο ιστορικά». Ή με άλλα λόγια, το «Κυριαζής» ηχεί πιο ελληνικό από το ...τουρκικό «Κυρίτζης». [[285]]

---

283. Στην Τουρκία καταγράφονται σήμερα 83 άτομα με το επίθετο «Kirinci» με ίδια ακριβως προφορά όπως το «Κυρίτζη(ς)».
284. Μια άλλη ετυμολογία του επιθέτου ίσως είναι «ασβεστάς», αφού στα τουρκικά η λέξη **kirinç** είναι παλαιά/διαλεκτική μορφή του kireç που σημαίνει ασβέστης.
285. Έχει ενδιαφέρον η απάντηση της ΤΝ: «*Το πραγματικό επίθετο του Ρήγα Φεραίου ήταν: Αντώνιος Κυριαζής*» ChatGPT 12/2025 - Το «Κυρίτζης» δεν αναφέρεται καν ως ενδεχόμενο.

Θεωρούμε συνεπώς ότι ο Ρήγας ήταν από νεαρή ηλικία ένας ταχέως «ελληνοποιούμενος» Βλάχος, [286] με την έννοια ότι οι σπουδές του ήταν στα ελληνικά, αφού άλλωστε δεν θα ήταν δυνατόν να είναι στα βλάχικα, λόγω της έλλειψης σχολικής εκπαίδευσης σε αυτή τη γλώσσα.

Η ελληνοποίηση των Βλάχων επιταχύνθηκε μετά τα μέσα του 1800. Σήμερα εκτιμάται ότι σε μια ή δυο το πολύ γενιές, η γλώσσα τους θα έχει εκλείψει εντελώς στην Ελλάδα. [287]

Είναι αξιοσημείωτη η συνεχής προσπάθεια, με τη σύμπραξη πολλών ιστορικών και μελετητών του Ρήγα, να παραμεριστεί ή να υποβαθμιστεί η βλάχικη καταγωγή του. Αντίστοιχη είναι και η διαχρονική επιφύλαξη εκ μέρους της ελληνικής Πολιτείας. Η προσφορά των Βλάχων συχνά αποσιωπάται ή περιορίζεται σε αναφορές στις οικονομικές ευεργεσίες τους. [288]

Αυτή η αντιμετώπιση από ορισμένους κύκλους (και “Υπηρεσίες”) είχε ως αφετηρία την απόπειρα της Ρουμανίας, ιδίως στα τέλη του 19ου έως και τα μέσα του 20ου αιώνα να οικειοποιηθεί τους Βλάχους της Ελλάδας, θεωρώντας την περιοχή της Πίνδου *«κοιτίδα του νοτίου ρουμανισμού»*.

---

286. Ως "Hellenized Vlach" τον χαρακτηρίζει η Εύη Ψαρρού στο κείμενό της "*Rigas Feraios and Adamantios Korais: two prominent figuresof the Greek Enlightenment*", που δημοσιεύθηκε το Νοέμβριο του 2021 στο "*International Journal of Arts Humanities and Social Sciences Studies*" Volume 6 Issue 11 ISSN: 2582-1601, www.ijahss.com

287. βλ. κείμενο Alex de Lusignan Fan Moniz που δημοσιεύθηκε το 2024 (Vol 3, Issue 2) στο "*European Journal of Language and Culture Studies*".

288. (Αβέρωφ, Αρσάκης, Ζάππας, Σίνας, Στουρνάρης, Τοσίτσας κ.ά.).

Η εικόνα των Βλάχων υπέστη επίσης πλήγμα το 1943, εξαιτίας του λεγόμενου «Πριγκιπάτου της Πίνδου», παρότι η πολύ μεγάλη πλειοψηφία των Βλάχων το αποκήρυξε τότε ως προδοτική ενέργεια.

Σε κάθε περίπτωση, τα παραπάνω δεν αναιρούν ούτε υποβαθμίζουν την ανιδιοτελή και εξαιρετικά σημαντική συμβολή των Βλάχων προς την Ελλάδα κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. [289] Όπως δε αναφέρεται διαχρονικά σε πολλά κείμενα, όταν η έννοια του έθνους επικράτησε, πολλοί δίγλωσσοι Βλάχοι του ελληνικού χώρου αισθανόντουσαν «*περισσότερο Έλληνες, από τους Έλληνες*».

Ή αντίστροφα, η χαρακτηριστική φράση που αποδίδεται από τον Ι.Κουκούδη [290] σε Βλάχο της Ηπείρου: «*οι Γκραίκοι δεν είναι περισσότερο Έλληνες από 'μας. Μπορεί εμείς να 'μαστε Βλάχοι κι αυτοί να 'ναι Γκραίκοι, όμως μαζί κάνουμε τους Έλληνες.*»

289. «*Η Ρωμαϊκή Λεγεώνα (1941-1943) ή Λεγεώνα των Βλάχων ή Βλάχικη Λεγεώνα ή Ρουμανική Λεγεώνα (Ιούλιος 1941- Σεπτέμβριος 1943) είναι το όνομα με το οποίο αποκλήθηκε μεταπολεμικά η πολιτική και ένοπλη οργάνωση που δημιούργησε ο βλάχικης καταγωγής πράκτορας της Ρουμανίας και της Ιταλίας Αλκιβιάδης Διαμάντης στη Θεσσαλία, Μακεδονία και Ήπειρο, με σαφή προσανατολισμό την υποστήριξη των δυνάμεων της Ιταλίας και της Γερμανίας κατά την Κατοχή της Ελλάδος, ενώ μέλη της συζητούσαν ανεπίσημα και για δημιουργία βλάχικου αυτόνομου κράτους, ή καντονιού που αποδόθηκε αργότερα ως Πριγκιπάτο της Πίνδου (όνομα που είχε χρησιμοποιηθεί για την κίνηση που είχε γίνει το 1917 σε χωριά της Πίνδου). Ο Διαμάντης δημιούργησε τη Λεγεώνα μετά από οδηγίες και συνεννόηση με τις κυβερνήσεις της Ρουμανίας και της Ιταλίας. Κατά την εποχή της δραστηριότητάς της, η οργάνωση ονομαζόταν Ρωμαϊκή Λεγεώνα και βοηθούσε τις Ιταλικές δυνάμεις στη συλλογή των όπλων που είχαν κρατήσει οι κάτοικοι μετά την παράδοση του Ελληνικού Στρατού. Ο Διαμάντης αποκαλούσε τον εαυτό του αρχηγό και εκπρόσωπο των Βλάχων της Κάτω Βαλκανικής. Έφυγε από την Ελλάδα το καλοκαίρι του 1942 για τη Ρουμανία και τη θέση του στην οργάνωση πήρε ο Ν. Ματούσης. Μετά την οργάνωση αντιστασιακών οργανώσεων το 1942 και τη δυναμική αντίδρασή του ΕΛΑΣ εναντίον μελών της Λεγεώνας, αλλά και την αποχώρηση των Ιταλικών δυνάμεων λόγω συνθηκολόγησης της Ιταλίας, η Λεγεώνα διαλύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1943.*» - el.wikipedia.org/wiki/Πριγκιπάτο_της_Πίνδου

290. Ιω. Κουκούδης: «Η Θεσσαλονίκη και οι Βλάχοι - Μελέτες για τους Βλάχους». Εκδόσεις Ζήτρος - Θεσσαλονίκη 2000.

Τέλος, σχετικά με το πόσο ήταν γνωστή η ζωή και ο θάνατος του Ρήγα έως και τις αρχές του 20ου αιώνα, παραπέμπουμε στο έργο του Σωτ. Χρηστίδη, στην βιβλιοθήκη της Βουλής, όπου αναφέρεται ότι «*εκρεμάσθη εν Βελιγραδίω μετά 8 συντρόφων του το **1818***».

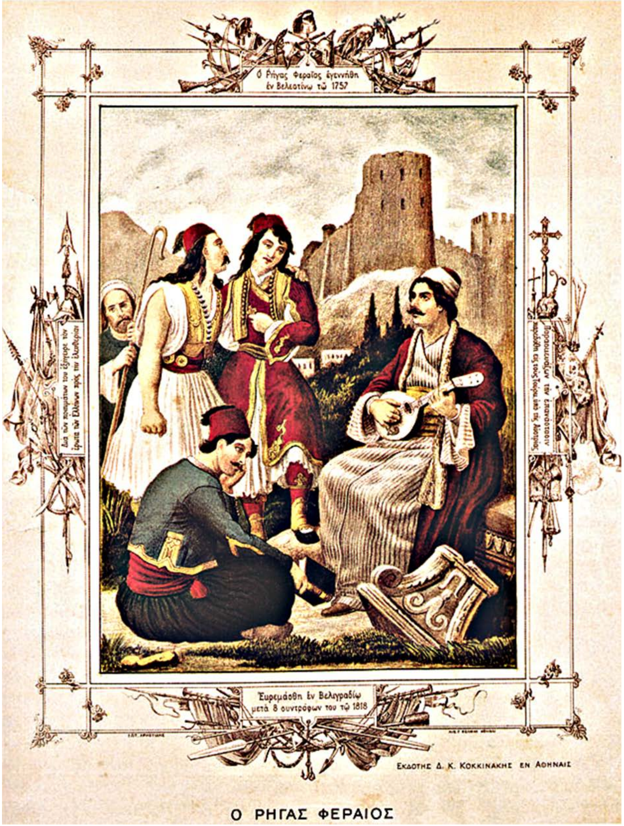

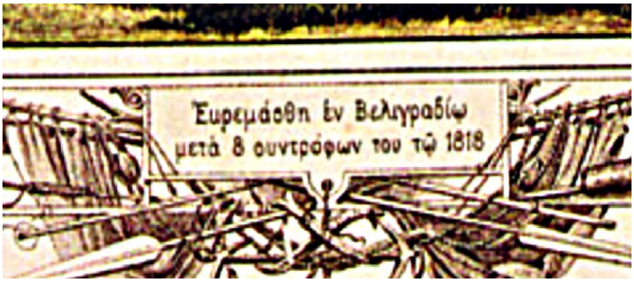

Παράρτημα ΙΙΙ

Ο ορθόδοξος κλήρος στις αρχές του 19ου αιώνα

Το παρακάτω απόσπασμα από την «Ελληνική Νομαρχία» παρατίθεται για να γίνουν πιο κατανοητά τα αρνητικά σχόλια του Γαζή για την εκκλησία, στα οποία έγινε αναφορά προηγουμένως:

«Στὴν Κωνσταντινούπολιν, λοιπόν, εὑρίσκεται ὁ πατριάρχης καὶ ἡ Σύνοδος.

Ὁ πρῶτος ὀνομάζεται οἰκουμενικός. Καὶ ἂν ἄλλο δὲν σημαίνει αὐτὸς ὁ γελοιώδης τίτλος μαζὶ μὲ τοὺς τόσους ἄλλους ὅπου λαμβάνει, φανερώνει ὅμως, ὅτι οἱ ἄλλοι τρεῖς πατριάρχαι ὑπόκεινται εἰς αὐτόν.

Αὐτὸς λοιπόν, διαμοιράζει εἰς ὅλες τὶς ἐπαρχίες τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, καὶ πολλάκις πέμπει καὶ ἐκεῖ ὁποὺ δὲν εἶναι χριστιανοί, τόσες ἑκατοντάδες ἀρχιεπισκόπους, ἐξ ὧν ὁ καθεὶς ἔχει τέσσαρες ἢ πέντε ἐπισκοπές, στὶς ὁποῖες πέμπει καὶ αὐτὸς τόσους ἐπισκόπους.

Αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ὁ τρόπος δὲ τῆς διοικήσεως εἶναι ὁ ἀκόλουθος: Ἡ Σύνοδος ἀγοράζει τὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ἀντιβασιλέα διὰ μίαν μεγάλη ποσότητα χρημάτων, ἔπειτα τὸν πωλεῖ οὗτινος τῆς δώσει περισσότερο κέρδος, καὶ τὸν ἀγοραστὴ τὸν ὀνομάζει πατριάρχη.

Αὐτός, λοιπόν, διὰ νὰ ξαναλάβει τὰ ὅσα ἐδανείσθη διὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ θρόνου, πωλεῖ τὶς ἐπαρχίες, στὶς ἀρχιεπισκοπές, οὗτινος δώσει περισσοτέραν ποσότητα, καὶ οὕτως σχηματίζει τοὺς ἀρχιεπισκόπους, οἱ ὁποῖοι πωλώσει καὶ αὐτοὶ εἰς ἄλλους τὰς ἐπισκοπάς των.

Οἱ δὲ ἐπίσκοποι τὰς πωλώσει τῶν χριστιανῶν, δηλαδὴ γυμνώνουσι τὸν λαό, διὰ νὰ ἐβγάλωσι τὰ ὅσα ἐξώδευσαν. Καὶ οὗτος ἐστὶν ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκλέγονται τῶν διαφόρων ταγμάτων τα ὑποκείμενα, δηλαδὴ ὁ χρυσός.

Ἀλλὰ ποὺ νὰ διηγηθῶ, ὅσα ἡ μιαρά των ψυχὴ ἐφευρίσκει!

Φθάνει λοιπὸν νὰ ξέρετε, ὅτι, ὅσα καὶ νὰ κάμνωσι, τὰ κάμνωσι διὰ χρημάτων, καὶ πληρώνοντάς τους τινὰς ἠμπορεῖ νὰ λάβη τὴν συγχώρησιν διὰ κάθε ἁμάρτημα. Τόσον ἐβαρβαρώθη ἡ κλάσις της ἱεροσύνης τῶν Ἑλλήνων.

Πρὸς τούτοις ὁ ἀρχιεπίσκοπος πωλεῖ τὰς ἐνορίας τῆς πόλεως οὗτινος ἱερέως θελήσει, καὶ ἔπειτα ἐξορεὶ ὅποιον θέλη ἀπὸ αὐτούς, καὶ ξαναπωλεῖ τὴν ἐνορία ἀλλοῦ, διὰ νὰ τοῦ κάμη τὸ ἴδιον ὕστερα ἀπ᾽ ὀλίγον.

Κάθε τόσον τοὺς ζητεῖ δάνεια, καὶ ποτὲ δὲν τοὺς τὰ ἐπιστρέφει.

Κανεὶς δὲν τολμεὶ νὰ ἀντισταθεῖ εἰς τοὺς λόγους του, ἐπειδὴ εὐθὺς τὸν ἀφορίζει καὶ ἔπειτα τὸν ἐξορεὶ καὶ λαμβάνει τὴν περιουσία του.

Καὶ οὗτος ἐστὶν ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐνεργοῦσι τὰ ἡδύτατα ἐντάλματα τοῦ Χριστοῦ.

Πῶς ἄραγε ζῶσιν αὐτοὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι εἰς τὰς μητροπόλεις των καὶ ποῖαι εἶσὶν αἱ ἀρεταί των;

Τρώγωσι καὶ πίνωσι ὡς χοῖροι.

Κοιμῶνται δεκατέσσαρας ὥρας τὴν νυκτα καὶ δύο ὥρας μετὰ τὸ μεσημέρι.

Λειτουργοῦσι δύο φορᾶς τὸν χρόνο, καὶ ὅταν δὲν τρώγωσι, δὲν πίνωσι, δὲν κοιμῶνται, τότε κατεργάζονται τὰ πλέον ἀναίσχυντα ἔργα, ὅπου τινὰς ἠμπορεῖ νὰ στοχασθεῖ.

Καὶ οὕτως εἰς τὸν βόρβορο τῆς ἁμαρτίας καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἀκρασίαν θησαυρίζουσι χρήματα, καὶ οἱ ἀναστεναγμοὶ τοῦ λαοῦ εἶναι πρὸς αὐτοὺς τόσοι ζέφυρες.

Ὁ χορὸς τῶν ἐπισκόπων ἐξακολουθεῖ μετὰ τοὺς ἀρχιεπισκόπους.

Αὐτοί, πάλιν, εἶναι ἄλλοι λύκοι, ἴσως χειρότεροι ἀπὸ τοὺς πρώτους, ἐπειδὴ κυριεύουσι τοὺς χωρικοὺς καὶ ἰδιῶτες.

Ἀνεκδιήγητα εἶναι τὰ ἀνομήματα τῶν καὶ ἡ σκληρότητα τῶν διαπερνᾶ κατὰ πολλὰ ἐκείνη τῆς ἴδιας παρδάλεως.

Αὐτοὶ πέμπουσι τόσους ληστάς, διὰ νὰ εἰπῶ ἔτσι, εἰς τὰ χωρία τῆς ἐπισκοπῆς των, καὶ τοὺς δίδουσι τὸν τίτλο του πρωτοσυγκέλλου ἢ τοῦ ἀρχιμανδρίτου ἄλλου τινὸς τάγματος, οἱ ὁποῖοι (...) περιφέρονται εἰς ὅλα τὰ χωρία τῆς ἐπισκοπῆς καὶ μὲ ἄκραν ἀσπλαγχνία ἐκδύουσι τοὺς πολλὰ ἀθώους χωριάτας, καὶ μάλιστα τὰς γυναίκας.

Ἑκατὸ χιλιάδες, καὶ ἴσως περισσότεροι, μαυροφορεμένοι ζῶσιν ἀργοὶ καὶ τρέφονται ἀπὸ τοὺς ἱδρῶτας τῶν ταλαιπώρων καὶ πτωχῶν Ἑλλήνων.

Ἰδού, ὦ Ἕλληνες, ἀγαπητοί μου ἀδελφοί, ἡ σημερινὴ ἀθλία καὶ φοβερὰ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ ἱερατείου, καὶ ἡ πρώτη αἰτία ὅπου ἀργοπορεῖ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος.

Ανώνυμος ο Έλλην (1806) [[291]] - [[292]]

291. Η «Ελληνική Νομαρχία» είναι αφιερωμένη στον Ρήγα Φεραίο. Η αφιέρωση αυτή δεν είναι τυπική. Ο Ρήγας προβάλλεται ως παράδειγμα αγωνιστή και μάρτυρα της ελευθερίας, και η θυσία του ως πηγή έμπνευσης για την αφύπνιση των Ελλήνων και την επανάστασή τους ενάντια στην Οθωμανική κυριαρχία. Ο Ανώνυμος χαρακτηρίζει τον Ρήγα ως «τον πρώτον μάρτυρα της Ελληνικής Ελευθερίας».

292. Το κατά πόσον και με ποιον τρόπο οι ιδέες του Ρήγα συνέβαλαν, περίπου μισό αιώνα αργότερα, στη διαμόρφωση της «Μεγάλης Ιδέας» από τον επικεφαλής του «γαλλικού κόμματος» Ιωάννη Κωλέττη, είναι ένα άλλο κεφάλαιο. Και εδώ γεννάται ένα παράδοξο ερώτημα: Σε ποιον βαθμό ο Ρήγας, άθελά του, «ζημίωσε» έμμεσα την Ελλάδα έναν και πλέον αιώνα αργότερα, δεδομένου ότι η Χάρτα του αποτέλεσε μια γεωγραφική απεικόνιση που μπορούσε να ενθαρρύνει επεκτατικές στοχεύσεις, πέρα από τα αντικειμενικά όρια και τις πραγματικές δυνατότητες της χώρας;

Παράρτημα IV

Περιοχές της σημερινής Ελλάδας στον Πίνακα

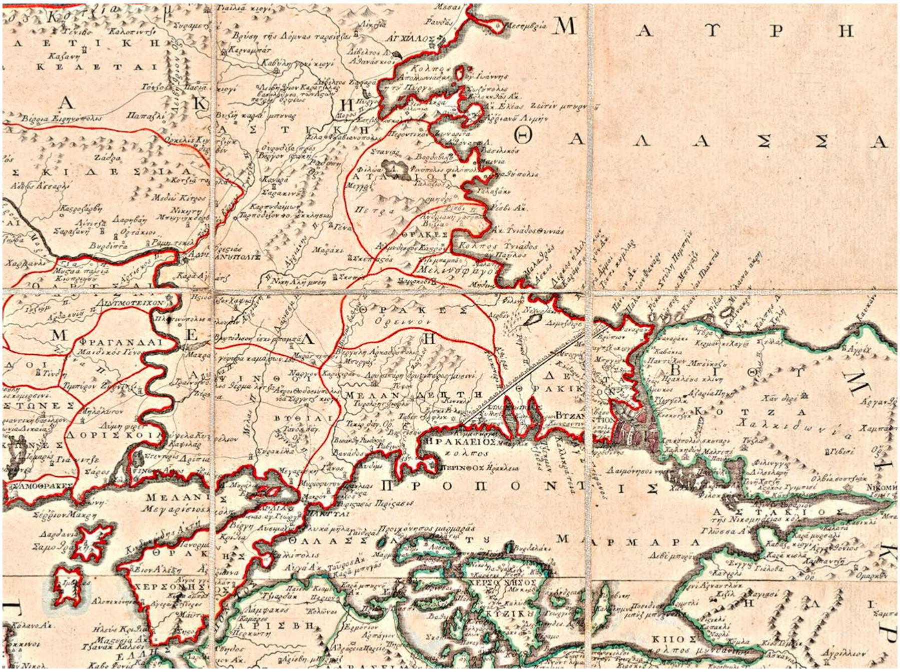

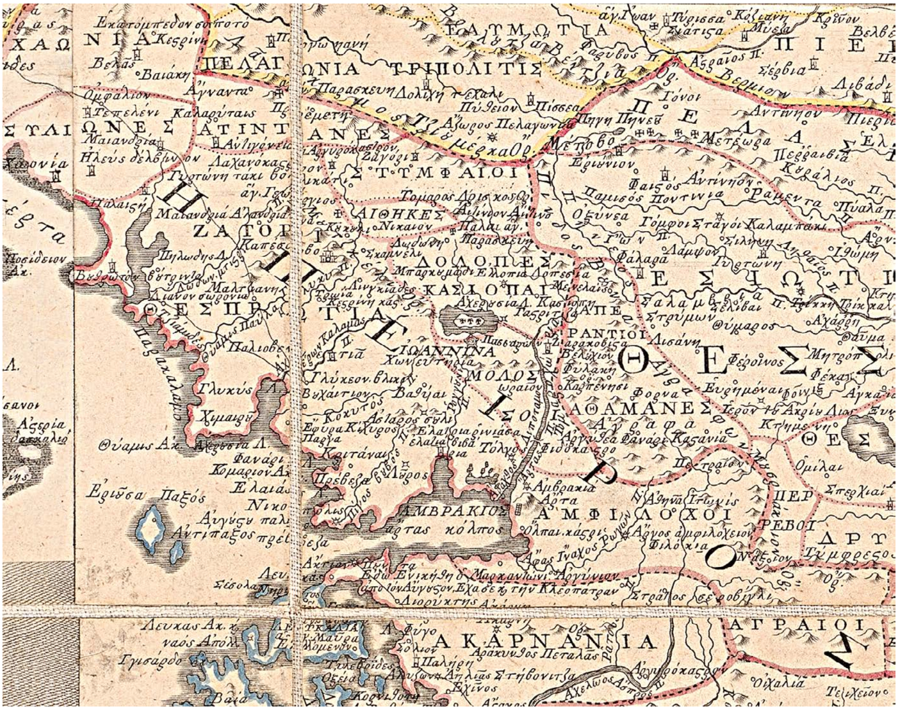
ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΑΘΑΜΑΝΕΣ
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ
ΑΓΡΑΙΟΙ
ΑΙΘΗΚΕΣ

ΦΘΙΩΤΙΣ
ΜΑΓΝΗΣΙΑ
ΑΘΑΜΑΝΕΣ
ΑΓΡΑΙΟΙ

ΘΗΒΑΙ
ΑΘΗΝΑΙ
ΣΑΡΩΝΙΚΟΣ

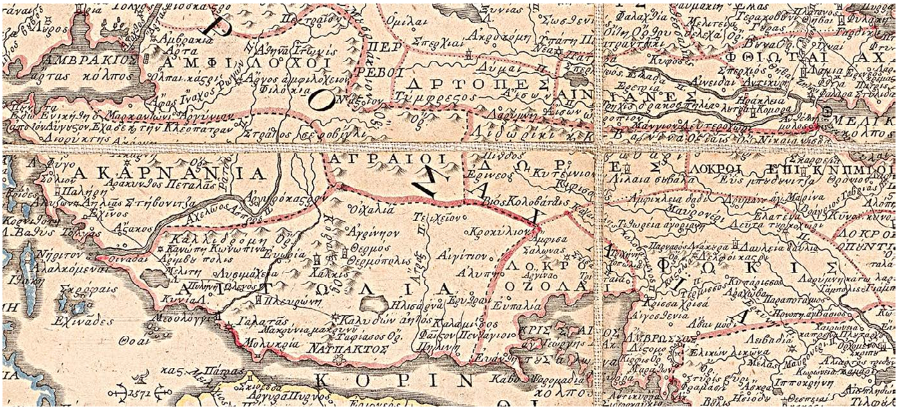
ΑΜΒΡΑΚΙΟΣ
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ
ΔΡΥΟΠΕΣ
ΦΘΙΩΤΑΙ
ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ

ΚΟΡΚΥΡΑ
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ
ΑΚΑΡΝΑΝΙ
ΑΜΒΡΑΚΙΟΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΧΕΛΩΝΗΤΗΣ

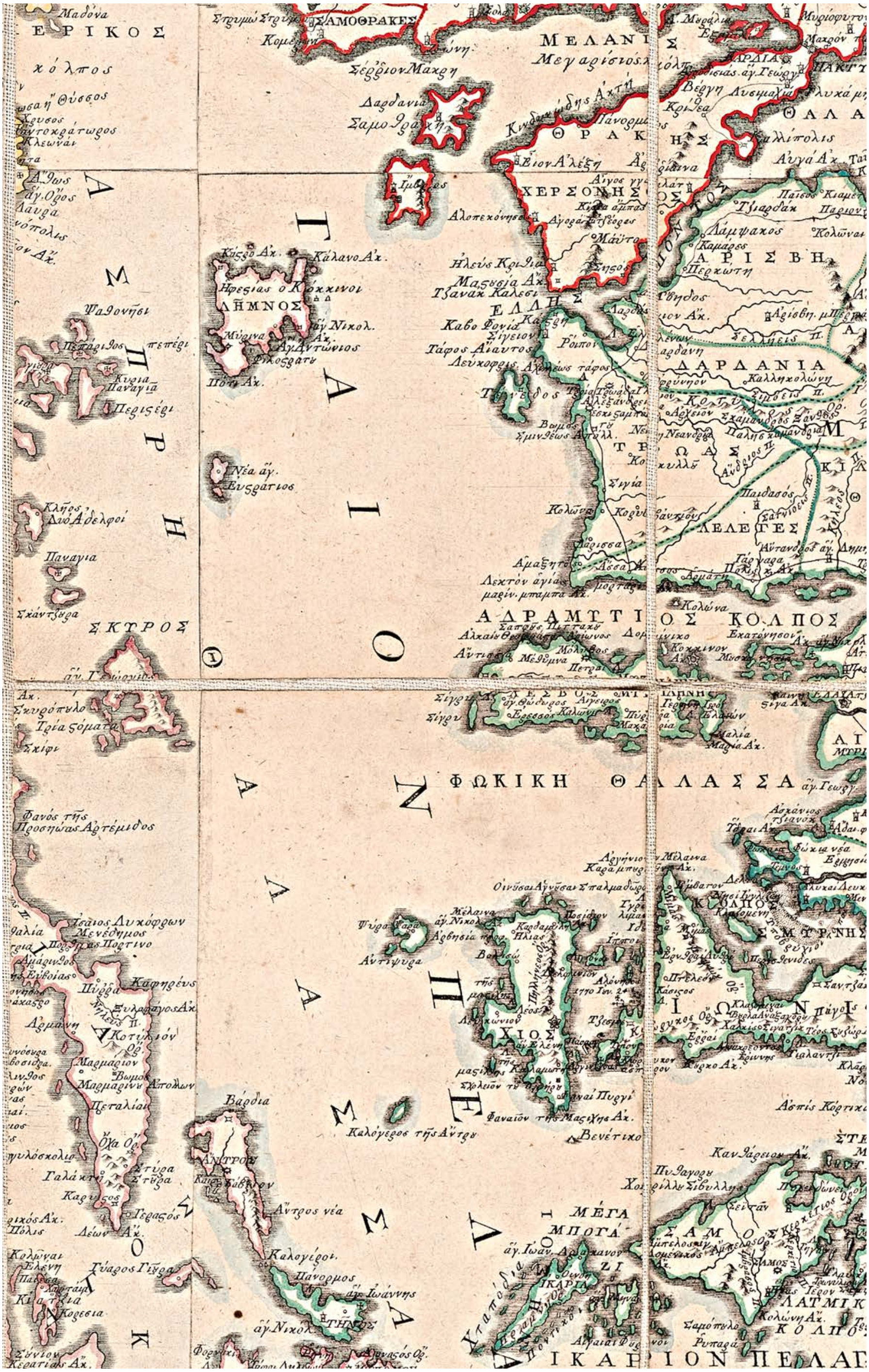

ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ
ΘΡΑΚΗΣ
ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ
Ἀλωπεκόνησος
ΛΗΜΝΟΣ
Κάλανο Ἀκ.
Ψαθονήσι
ΣΚΥΡΟΣ
ΔΑΡΔΑΝΙΑ
ΛΕΛΕΓΕΣ
Νέα ἅγ. Εὐστράτιος
ΦΩΚΙΚΗ ΘΑΛΑΣΣΑ
ΧΙΟΣ
Ἀντίψυρα
Καλόγερος τῆς Ἄντρου
Φανὸς τῆς Προσηώας Ἀρτέμιδος
ΙΚΑΡΙΟΝ ΠΕΛΑΓ

ΙΚΑΡΙΟΝ ΠΕΛΑΓ.
ΝΑΞΟΣ
ΑΜΟΡΓΟΣ
ΚΑΡΠΑΘΙΟΝ
ΚΑΡΠΑΘΟΣ

ΚΟΡΙΝΘΙΑ
ΑΘΗΝΑΙ
ΤΡΟΠΟΛΙΤΖΑ
ΤΡΙΦΥΛΙΑ

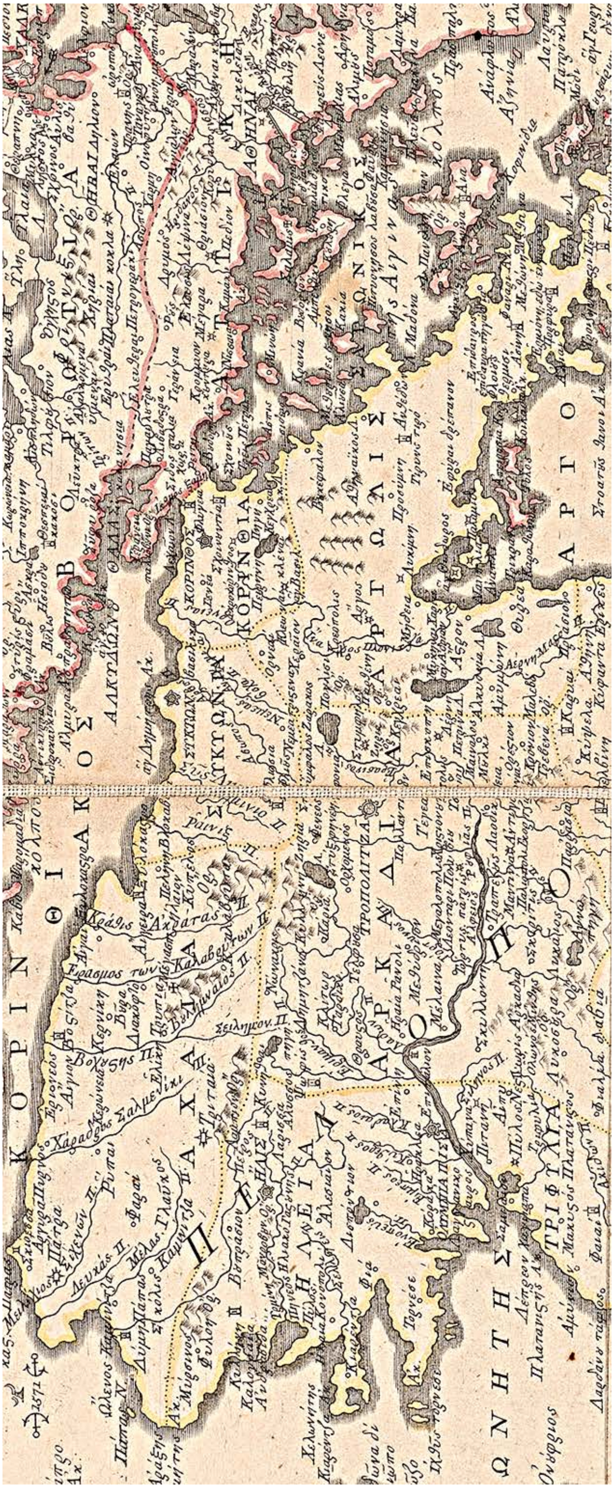

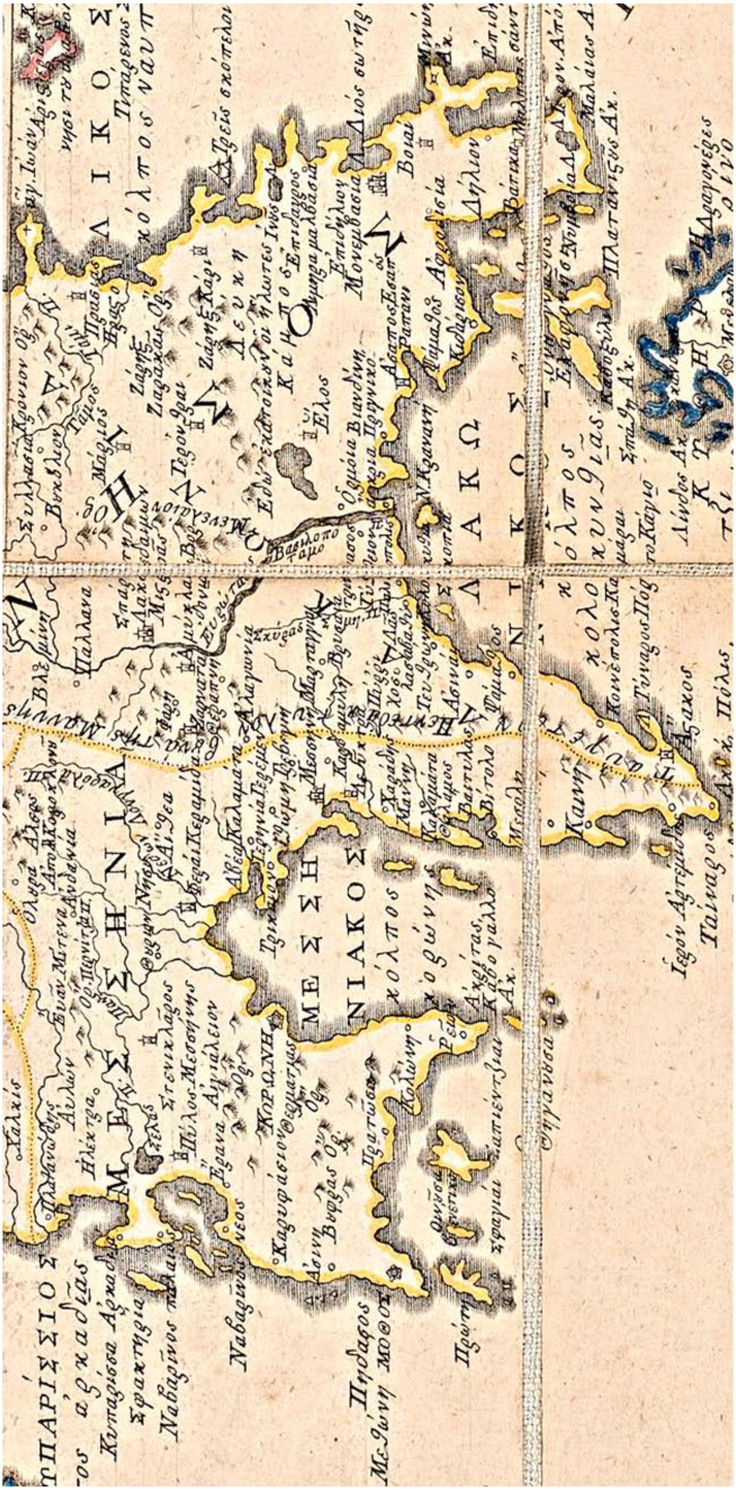

Βιβλιογραφία

α) στα ελληνικά:

Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, Δ.: Κατάλογος παλαιών έντυπων της ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου, πρόλογος Λουκία Δρούλια, συνεργασία Αθηνά Ζιώγα, (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ιστορική Βιβλιοθήκη Μηλεών), Αθήνα, 1993.

Ανώνυμος ο Έλλην (1806).«Ελληνική Νομαρχία ήτοι λόγος περί ελευθερίας». Εν Ιταλία, 1806.

Αξελός, Λ.: «Ρήγας Βελεστινλής: Πατέρας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας και του Δημοκρατικού Πατριωτισμού», Εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, 2025.

Βερέμης, Θ.:, Κολιόπουλος, Γ. και Μιχαηλίδης, Ιακ. «1821 - Η δημιουργία ενός έθνους - Κράτους» , Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2018.

Βρανούσης, Λ.: «(Ερευνα, συναγωγή και μελέτη), Ρήγας», Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1954.

Γούδας, Αν.: «Βίοι Παράλληλοι», Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1869.

Δημαράς Κ.Θ.: «Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας», Αθήνα, Ίκαρος, 1975.

Ενεπεκίδης, Πολ.: «Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας. Έρευναι εις τα αρχεία της Αυστρίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Γαλλίας και Ελλάδας.», Εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1965.

Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα: «Η Χάρτα της Ελλάδος», Β’ έκδοση, 2003.

Ζιούτος, Γ.: «Ανθιμος Γαζής», Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, β’ έκδοση.

Ηλιού, Φ.: «Κοινωνικοί αγώνες και διαφωτισμός: Η περίπτωση της Σμύρνης 1819», Ετ. Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα, 1986.

Καπατζά, Β.: «Η επίδραση της γαλλικής σκέψης στους έλληνες διαφωτιστές», Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχ. Παν/μίου Θεσσαλονίκης, 2000.

Κιτσίκης, Δ.: «Ιστορία του ελληνοτουρκικού χώρου», Εκδ. Εστίας, 1981.

Καραμπερόπουλος, Δημ.: «Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος», Βιέννη 1800, έκδοση του Ανθίμου Γαζή ή του F. Müller;», Θεσσαλικό Ημερολόγιο, Ιούλιος 2018.

Κονόρτας, Π.: «Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο», Εκδ. Αλεξάνδρεια, 1998.

Κορδάτος, Γ.: «Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας 1453-1961», Εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα, 1983.

Κουμαριανού, Αικ.: «Αλληλογραφία μεταξύ Δ. Φιλιππίδη, Barbié du Bocage και Α. Γαζή 1794και 1819», Αθήνα, Βιβλ. Εστίας, 1966.

Λάιος, Γ.: «Ο ελληνικός τύπος της Βιέννης, από του 1784 μέχρι του 1821», Αθήνα, 1961.

Λιβιεράτος, Ευ.:
— «Αγιον Όρος και Κύπρος: στον χάρτη της Ελλάδος του Άνθιμου Γαζή (1800)», Θεσσαλονίκη: Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη, 2008.
— «Η Χάρτα του Ρήγα. Τα δυο (συν) Πρόσωπα. Μια άλλη ανάγνωση του χάρτη» Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2017.
— «Ένα ταξίδι στην κυριαρχία των χαρτών», Εκδ. Ζήτα, 2007.
— «Χαρτογραφίας και χαρτών περιήγησις», Εθνική Χαρτοθήκη, 1998.

Μουγογιάννης, Γ.: «Άνθιμος Γαζής», Ανάτυπο από Τόμο «Μορφαί της Μαγνησίας», 1974.

Μπαρμπαρούσης, Γ.: «Οι φιλοοφικές απόψεις του Χριστόδουλου Παμπλέκη». Διδακτορική Διατριβή ΕΚΠΑ, 2011).

Μυστακίδου, Κατ. «Η μεγάλη ιδέα στον Τύπο του γένους», Εκδ. Πατάκη, 2004.

Παζαρλή, Μ.:
— «Ρήγα Βελεστινλή Χάρτα της Ελλάδος: Μία χαρτογραφική προσέγγιση», Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ (ΑΠΘ-2014).
— e-Perimetron, Vol. 6, No. 1, 2011 [14-28].

Παπαγεωργίου, Μ.: «Οι Ελληνικές παροικίες στη Βιέννη, τη Βουδαπέστη και το Βελιγράδι και ο ρόλος τους στην Ελληνική Επανάσταση» Πολιτιστικό Πρόγραμμα ΓΕΛ Πεύκων 2024-2015.

Πέννα, Β.: «Τα νομίσματα της Χάρτας του Ρήγα», Εκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών - Βελεστίνου - Ρήγα, Αθήνα 1998.

Πολέμη, Π.: «Χάρτες του Ρήγα και βιβλία του Διαφωτισμού στην Ερμούπολη. Μία επιστολή: 1838-1846". Στον συλλογικό τόμο Δρόμοι κοινοί: μελέτες για την κοινωνία και τον πολιτισμό αφιερωμένες στην Αικ. Κουμαριανού», Αθήνα, 2009, παράρτημα περιοδικού «Μνήμων», Αρ.15, σελ. 209-214.

Σειρηνίδου, Β.: «Μια μακεδονική ιστορία: Η ελληνική παροικία στη Βιέννη, 18ος - πρώτο μισό 19ου αιώνα», 2012. http://yaunatakabara.blogspot.com/2012/06/m-18-19-griechischegemeinde-wien.html

Σινιόσογλου, Ν.: «Αλλόκοτος Ελληνισμός: Δοκίμιο για την οριακή εμπειρία των ιδεών», Κίχλη, 2016.

Σκοπετέα, Ε.:
— «Το πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα», Εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα, 1988.
— Δεκασέλιδο δακτυλογραφημένο κείμενο με τίτλο: «Ελληνικός διαφωτισμός: Μια προβληματική μαθητεία στη Δυτική Ευρώπη».

Σταυρουλάκη, Ελ.: «Ο Άνθιμος Γαζής», Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2001.

Παπαγεωργίου Μ.: «Οι Ελληνικές παροικίες στη Βιέννη, τη Βουδαπέστη και το Βελιγράδι και ο ρόλος τους στην Ελληνική Επανάσταση», Πολιτιστικό Πρόγραμμα ΓΕΛ Πεύκων 2014-15.

Τόλιας, Γ.:
— «Τα Ιστορικά» (τεύχος 28 & 29 -Αθήνα, 1998) [«της ευρυχώρου Ελλάδος: η Χάρτα του Ρήγα και τα όρια του ελληνισμού»].
— "Antiquarianism, Patriotism and Empire: Transfers of the cartography of the travels of Anacharsis the younger in Greece (1788-1811)" σε "Historical Review" Vol.II (2005).
— "Maps printed in Greek during the Age of Enlightenment 1665-1820" e-perimetron, Vol.5 – no1.

Φιλιππίδης Δαν. - Κωνσταντάς Γρ.: «Γεωγραφία Νεωτερική», Εκδ. «Εστία», Αθήνα, 2006.

Χατζηφώτης Ιω.: «Α. Γαζής: Νέα θεώρηση της ζωής και του έργου του», Βιβλ. Εστίας, 1969.

Ψαρράς, Δ.: «Πώς συλλογάται ο Ρήγας - Επιστροφή στις πηγές». Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2020.

β) σε άλλες γλώσσες:

Barbié du Bocage, J. D. (1781-1798). Cartes originales en divers états pour le Voyage du jeune Anacharsis en Grèce, de l'abbé Barthélémy. Bibliothèque Nationale de France, Gallica,

Bouchard, J.: «Νεοελληνικός πρώιμος Διαφωτισμός. Ορισμός και περιοδολόγηση» [Ανάτυπο από Αφιέρωμα Κ. Θ. Δημαράς, Περιοδικό Κριτικής Λογοτεχνίας και Τεχνών, Τεύχος 11]. Αθήνα, 2006.

Boutoura, C.: "On the projection of the Rhigas Velestinlis Charta", e-perimetron, vol.3, no 3, 2008.

Dörflinger, J.:
— "Die österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung der Privatkartographie zwischen 1780 und 1820". Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984-88.
— "Time and Cost of Copperplate Engraving. Illustrated by Early Nineteenth Century Maps from the Viennese Firm Artaria & Co.", Imago Mundi, Vol. 35. (1983).

Droulia, L.: "Sens et portée du Philhellénisme", Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, 2020.

Edney, M.H.: "The History of Cartography, Volume 4 - Cartography in the European Enlightenment", Edited by Matthew H. Edney and Mary Sponberg Pedley, 2019, σσ. 1920.

Guiomar, J.Y et Lorain, M-Th.: "La carte de Grèce de Rigas et le nom de la Grèce" - Annales Historiques de la Révolution française, Janv.-Mars 2000.

Livieratos, E.: cartography.web.auth.gr/Kozani/KOZ_Gaz_Wor.pdf.

Myrogiannis, St.: "The Emergence of a Greek Identity (1700-1821)", Cambridge Scholars Publishing, 2012.

Núñez de las Cuevas, R.: "El poder de los mapas" https://www.researchgate.net/publication/276226760_El_poder_de_los_mapas.

Ozavci, Ozan: "The Ottoman Imperial Gaze:The Greek Revolution of1821–1832 and a New Historyof the Eastern Question", JMEH, 2023, Vol.21(2).

Pazarli, M., Tsorlini A. and E. Livieratos: "Vienna, late 18th century…": Birth and importance of two monuments of Greek cartographic heritage, the Rigas Velestinlis' Charta and the Anthimos Gazis' Pinax, from a digital point of view". (Ανακοίνωση σε 5th International Workshop on Digital Approaches in Cartographic e (Vienna 22-24/2/2010) - βλ.: e-Perimetron, Vol. 6, No. 1, 2011 [14-28]. «Ο χάρτης της Ελλάδος του Άνθιμου Γαζή».

Rizo Néroulos, J.: "Cours de littérature Grecque Moderne", Εκδ. A. Cherbuliez, Γενεύη, 1827. Short, J.R.: "The World Through Maps: A History of Cartography", Toronto, Firefly Books, 2003.

Stouraiti, A. - Kazamias, Al.: "The Imaginary Topographies of the Megali Idea. National Territoty as Utopia". Βλ. "Spatial conceptions of the Nation", Ed. by N. Diamantouros, Th. Dragona and C. Keyder. - Tauris Publish., London - N.Y., 2010.

Tolias, G.:
— "Antiquarianism, Patriotism and Empire: Transfers of the cartography of the travels of Anacharsis the younger in Greece (1788-1811)" σε "Historical Review" Vol.II (2005).
— "Maps printed in Greek during the Age of Enlightenment 1665-1820" e-perimetron Vol.5 – no1

Tzifopoulos Y. and Livieratos E.: "Mapping Cartouches in Rigas' Charta and Gazis' Pinax: The Elaborately Symbolic Narrative of a Map" e-Perimetron, Vol. 14, No. 2, 2019 [77-84], eperimetron.org.

Woodhouse, C.M.: «Ρήγας Βελεστινλής – Ο πρωτομάρτυρας της Ελληνικής Επανάστασης», Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1997.

Handbuch Der Geographie und Statistik für die gebildeten Stände, 1864, τόμος 3.

Allgemeine geographische Ephemeriden, vol. 37, 1812.

* <u>Ηλεκτρονικές παραπομπές</u>: Ορισμένοι από τους παλαιούς υπερσυνδέσμους (links) έχουν πάψει να είναι προσβάσιμοι το 2025. Διατηρήθηκαν για λόγους τεκμηρίωσης. Η εύρεσή τους είναι δυνατή μέσω του Internet Archives.

Θερμές Ευχαριστίες για τα δάνεια από κείμενά τους ή/και για τη συνδρομή τους στους/στις: Μ. Ευαγγέλου, Ξ. Θεοφανίδου, Αικ. Καλαϊτζάκη, Δ. Καραμπερόπουλο, Ευ. Λιβιεράτο, Χρ. Μπούτουρα, Μ. Παζαρλή, Π. Πολέμη, Σ. Σαχίνη, Αν. Στουραΐτη, Γ. Τόλια, Αγγ. Τσορλίνη, Ελ. Φιωτάκη και Δ. Ψαρρά, όπως και στους/στις: C. García Herrero, J. Dörflinger, J. Garver.

******* Ευπρόσδεκτη η επισήμανση λαθών στο email: vamvounakis@yahoo.gr

Ευρετήριο κυρίων ονομάτων

Έχουν παραλειφθεί τα λήμματα «Γαζής» και «Ρήγας», όπως και «Πίναξ» και «Χάρτα», λόγω του μεγάλου αριθμού τους:

Α
Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, Δ.: 130
Αρβανιτάκης, Δ.: 139

Β
Βεντώτης, Γ.: 43
Βερέμης, Θ.: 30

Γ
Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε.: 14
Γλυκύς, Ν.: 43
Γούδας, Αν.: 26, 33
Γρηγόριος Ε'.: 22, 88

Δ
Δημαράς, Κ.Θ.: 14, 46

Ζ
Ζαΐμης, Αν.: 35
Ζαφειρόπουλος, Στ.: 58
Ζελεπός, Ιω.: 111

Η
Ηλιού, Φ.:139

Θ
Θεοτόκης, Ν.: 43

Ι
Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας: 35

Κ
Καζαμίας, Αλ.: 16
Καραγιάννης, Γ.: 29
Καποδίστριας Ιω.: 30, 35
Καραμπερόπουλος Δ.: 78, 107, 135, 141
Κιτσίκης, Δ.: 20
Καυκαλίδης, Ζ.: 35

Κιτρομηλίδης, Π.: 30, 35
Κολέττης, Ιω.: 16
Κονόρτας, Π.: 22
Κοραής, Αδ.: 16, 30, 56, 88, 130, 131, 133, 134, 138
Κορδάτος, Γ.: 73, 134
Κουκούδης, Ιω.: 145
Κουμαριανού, Αικ.: 130, 133
Κωνσταντάς, Γρ.: 16, 46, 55, 103, 133

Λ
Λάϊος, Γ.: 27
Λιβιεράτος, Ευ.: 15, 23, 30, 59, 71, 77, 82, 90, 91, 97, 101, 106, 118

Μ
Ματθιόπουλος Γ.: 61
Μέρτζος, Ν.: 113, 114, 140
Μοίρας, Λ. 112
Μοισιόδαξ, Ιωσ.: 29, 111,
Μουγογιάννης, Γ.: 34
Μπαρμπαρούσης, Γ.: 88
Μπούτουρα, Χρ.: 23
Μυρογιάννης, Στ,: 139
Μυστακίδου, Κ.:110

Ν
Νοταράς, Χρ.: 58,75

Π
Παζαρλή, Μ: 14, 59, 60, 68, 71, 72, 74, 82, 109
Παπαγεωργίου, Μ.: 56
Παπαοδυσσέας, Κ.: 142
Πάριος, Αθ.: 22
Περραιβός, Χρ. : 110
Πολέμη, Π.:86, 122
Πορτοκαλίδου, Α.: 56
Πύρρος, Δ.: 57

Σ
Σελίμ Γ’: 39. 73
Σκοπετέα, Ελ.: 31
Σκούταρη, Αρτ.: 73
Σταυρουλάκη, Ελ.: 37, 54
Στουραΐτη, Αν.: 16
Στουραΐτης, Γ.: 114
Τζιφόπουλος, Ι.: 77

Τ
Τιπάλδος Κ.: 38
Τόλιας, Γ.: 23, 46, 70, 96, 98, 110, 122, 138
Τρωαδίτης, Δ.: 138
Τσορλίνη, Α: 59, 82

Φ
Φαρμακίδης Θ.: 36
Φιλιππίδης, Δ.:16, 52, 55, 103, 133

Χ
Χατζής, Αρ.: 131
Χατζηφώτης, Ιω.: 59. 84, 133

Ψ
Ψαρράς, Δ.: 14, 112, 126, 127
Ψαρρού, Ε.: 144

***

A
Aldenhoven, F.: 57
Altiç, M.: 116
Anville D’, J-B.: 23, 24, 25

B
Barbié du Bocage, J.D.: 82, 98, 108, 133
Bettalli, G.Q.: 95
Bowles, J. : 25

D
Delisle (ή De l’Isle) Gu.: 23, 24
Dörflinger, J.: 82, 86

E
Edney, M.H.: 15

F
Faden, W.: 116

G
Giulani, G.A.: 43
Guggenberger, T.: 58
Guiomar, J.Y.: 82, 110

H
Halbreiter, U.: 58

L
Lacoste, Y.: 77
Lalande, J.: 52
Legrand, E.: 45
Lorain, M.Th.: 82, 110

M
Mortier, R.: 138

R
Reilly, F.: 53
Rizzi Zannoni, G.A.B.: 105
Rollin, Ch.: 25
Ruhedorf F,J.: 105

S
Schropp, S.: 85

W
Woodjouse, Chr.: 115

Z
Zeune, A.: 116

Το βιβλίο του Νίκου Βαμβουνάκη,
«Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος» του Άνθιμου Γαζή
(Βιέννη, 1800) - Σημειώσεις
τυπώθηκε σε χαρτί 120 γρ. και εξώφυλλο Bristol 350 γρ.,
τον Μάρτιο του 2026,
για λογαριασμό του συγγραφέα.

Σελιδοποίηση:
Orizontes Graphic Arts - Σάκης Κουρουζίδης